

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural



Núm. 27 [2024] • ISSN 1139-921X

museo do pobo estradense



manuel reimóndez portela

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural



Vol. 27 (2024)

2024

Fundación Cultural da Estrada
Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela»

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural

ISSN 1139-921X

miscelanea.aestrada.com

Director

Juan Andrés Fernández Castro

Coordinador editorial

Juan L. Blanco Valdés

Consello Consultivo

Xesús Alonso Montero | Carlos Amable Baliñas Fernández | Xosé Luís Barreiro Barreiro | Roberto L. Blanco Valdés | Mercedes Brea | Manuel Cabada Castro | Francisco Díaz-Fierros Viqueira | Víctor F. Freixanes | Xosé Manuel Núñez Seixas | Vicente Peña Saavedra | Augusto Pérez Alberti | Ofelia Rey Castelao | Anxo Tarrío Varela | Xosé Manuel Vázquez Varela.

© Fundación Cultural da Estrada,

Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela», 2024

Edición

Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela»

Aptdo. 78

36680 A Estrada

www.museo.aestrada.com

www.miscelanea.aestrada.com

Tradución de abstracts

Alexia Estraviz Loureiro

alexiaestraviz@gmail.com

Ilustración de cuberta

Torre de Guimarei, A Estrada

Noel Feáns

Deseño de maqueta e maquetación

Rosa Costas Román

Impresión

Máis Deseño Silleda S.L.

Teléfono: 626731454

Dep. Legal: PO 188-2016

Índice

- 7 | José Simaes Dios, o ciclista estradense incombustible e eterno
Fernando Cabeza Quiles
- 37 | Fundaci3ns asistenciais nas parroquias do Ulla: os montes de piedade de Berres e Ve a e a escola de primeiras letras de Paradela
Damián Porto Rico
- 55 | A Estrada a mediados do século xx. Documentos cartográficos e planimetría
Javier García Gómez
- 85 | Os míticos tesouros do Pico Sacro
Henrique Neira Pereira
- 95 | La historia de un emigrante. Hipólito Constenla Figueira
Marga Fraga Constenla
- 113 | Mosteiro feminino de San Xurxo de Codeseda
Luis Manuel Ferro Pego e José Manuel Bértolo Ballesteros
- 131 | Iluminando sombras coa luz do seu martirio. En memoria dos estradenses mortos en marzo de 1809
Juan Andrés Fernández Castro
- 145 | Muíñeiro de brétemas
Noel Feáns
- 165 | Os petróglifos da Costa dos Cabalos e a Pedra dos Cabalos, revisi3n e novas estaci3ns rupestres
Colectivo A Rula

- 191 | A literatura gastronómica de Álvaro Cunqueiro:
a propósito do *príncipe prateado*
Armando Requeixo
- 209 | Cincuenta anos da Festa do Salmón na Estrada
Chus Fernández Bascuas e Katina Sanmartín Carbón



José Simaes Dios, o ciclista estradense incombustible e eterno

Fernando Cabeza Quiles
fecabezaquiles@edu.xunta.es

Resumo. Presentamos unha biografía deportiva do ciclista, nado na parroquia estradense de San Miguel de Barcala e asentado en Madrid dende moi novo, José Simaes Dios. Corredor afeccionado ou *amateur*, acadou os seus mellores triunfos na especialidade de ciclocrós no seu segundo período de practicante do ciclismo, que retomou despois de vinte e catro anos de inactividade deportiva con respecto ao primeiro no que participou ata os 18 anos nas categorías de xuvenil e afeccionado en Galicia, cando vivía na Estrada, antes de marchar para a capital. Na súa etapa madrileña, a máis longa e exitosa, correu como ciclista veterano nas categorías de máster 50, 60, 70 e 75, sendo varias veces campión de España de ciclocrós e chegando ao seu cumio deportivo en 2023, ano no que logrou, na categoría de máster 75, a medalla de bronce no Campionato do Mundo desa especialidade na cidade alemá de Hamburgo, despois dunha dilatadísima vida deportiva.

Abstract. A sports biography of the cyclist José Simaes Dios, from A Estrada. An amateur rider who achieved his best results in cyclo-cross racing while he was living in A Estrada, just before moving to the capital. He raced as a veteran cyclist in the masters categories in Madrid and won the Spanish National Championships several times. He reached the high point of his sports career in 2023, when he won the bronze medal in the Masters Cyclo-cross World Championships in Hamburg (Men Masters 75-79 category).

Chego tan cedo á miña cita con José Simaes Dios na aldea estradense de Souto, da parroquia de San Miguel de Barcala, que aínda se escoita no ambiente de viñas, millo e prados, o canto dos últimos galos. Espero por un meu amigo ao que non vexo dende hai case sesenta anos. Vén de Madrid exprofeso para primeiro fundirse nun abrazo coa súa terra nativa e despois contestar ás miñas preguntas sobre a súa vida deportiva. O noso biografiado, ciclista de competición co que compartimos, cando eramos moi novos e soñabamos gañar o Tour de Francia, adestramentos e amor ao ciclismo, veu a luz por primeira vez no lugar de Souto, un xa afastado 21 de xuño do ano 1949.

Aos poucos anos a súa familia trasládase á contigua aldea da Retorta, a cal tal como indica o seu nome, está nunha curva ou retorta orográfica formada polo rego do Pumar e un seu pequeno afluente. Topónimo quizais premonitorio que cadra coas habilidades ciclistas que adquiriu anos despois o noso personaxe, cando descubre e se afecciona ao deporte das dúas rodas, no que destacou por ser un ciclista moi técnico, que se curtiu baixando o antigo trazado da costa estradense de Baloiira, chea de curvas, voltas, reviravoltas e retortas, aínda que esa dura e perigosa aprendizaxe lle custase unha clavícula rota.

Segundo me conta á sombra dun vello e fermoso carballo, os seus comezos coas bicicletas e co ciclismo aconteceu a unha idade moi temperá, aprendendo a montar en bici, como moitos nenos daquela época, nunha de paseo, na que, como non lle chegaba aos pedais, metía a perna polo medio do cadro. Como tantos outros, empezou a practicar o ciclismo por afección e por necesidade para trasladarse, canda era mozo, ao seu traballo na vila da Estrada no ano 1965, en Igrovi, desaparecida fábrica estradense de carrocerías para autobuses fundada por Ignacio Rodríguez Vila, que chegou a crear máis de 400 postos de traballo na dura e famenta posguerra.

Todos os luns, moi de mañá, Jose Simaes pedaleaba, arrostrando soles, ventos, chuvias, invernos, primaveras ou o que tocase, dende San Miguel de Barcala ata A Estrada, para, despois de cumprir coa súa semana laboral, regresar á súa parroquia de nacemento para pasar a fin de semana cos seus pais e o seu irmán.

A primeira carreira ciclista na que participa foi na Estrada o ano 1965, clasificándose en terceiro lugar nun circuíto urbano da pequena vila estradense. Aguilloado por aquel bo resultado e o entusiasmo dos seus poucos anos, escribe á rúa Canceleiro número 13 de Vigo e saca a licenza da Federación Galega de Ciclismo para poder participar en carreiras federadas.

Estréase como xuvenil no Gran Premio Inauguración de estrada o día 27 de febreiro do ano 1966, organizado polo Club Ciclista Pontevedrés con 40 quilómetros de percorrido entre as localidades de Sanxenxo e Pontevedra con meta final na alameda pontevedresa, onde o noso ciclista acada o quinto lugar na clasificación xeral da categoría de xuvenís.

Primeira carreira de xuvenís en estrada celebrada con chegada na alameda de Pontevedra o 27 de febreiro do ano 1966, obtendo a 5ª posición.

O ano 1967 é seleccionado, xunto con Serafín González González, Enrique Martínez e Daniel Arca, para competir, representando o equipo de Pontevedra, no Campionato de España de Xuvenís contra reloxo celebrado en Logroño os días 24 e 25 de xullo.

Nesa categoría e ano, despois de moitos postos de mérito e honra, o noso sufrido e teimudo corredor crece como



Equipo participante no Campionato de España de xuvenís contra reloxo celebrado en Logroño 24 e 25 de xullo do ano 1967. De esquerda a dereita Serafín González, o biografiado, Enrique Martínez e Daniel Arca (ambos os dous xa falecidos).



Un sorrinte e satisfeito José Simaes Dios con trofeos obtidos o ano 1967 (xa choveu).



Na carreira de ciclocrós da Ferradura de Santiago con José Simaes na compañía do seu irmán Manuel.

ciclista e obtén os seus primeiros trofeos deportivos que o animan a seguir practicando e perfeccionándose.

No ano 1968 disputa, antes de pasar a unha categoría superior e máis esixente, a súa última carreira como xuvenil na especialidade de ciclocrós na compañía do seu irmán Manuel que tamén a corre. A proba, disputada o día 21 de xaneiro no fermoso paseo da Ferradura de Santiago, baixo a atenta mi-



Carreira de ciclocrós, celebrada no paseo da Ferradura de Santiago o 21 de xaneiro do ano 1968, co magnífico fondo da catedral. Quen isto escribe recorda que con 14 anos colleu un autobús da Estradense para ver a carreira e que nela tamén participara outro ciclista da Estrada chamado Miguel ou Manuel Pérez, que vivía na parroquia de Lagartóns. Gustaríame, se vive, saber del.



Saltando a valla no paseo da Ferradura.

rada da monumental e incomparable catedral compostelá, depáralle o terceiro posto na liña de chegada baixo os centenarios carballos da formidable carballeira de Santa Susana.

Un mes máis tarde, o día 18 de febreiro de 1968, José Simaes desprázase á cidade de Pontevedra para disputar, nun circuíto do antigo barrio de pescadores da Moureira, a súa primeira carreira na categoría de afeccionado de segunda (hoxe chamada sub23), na modalidade de ciclocrós. Quedou de cuarto e gañou o ciclista porriñés Horacio Barros, consumado especialista nesta modalidade.

José Simaes, ao que se lle alegran os ollos cando fala de ciclismo, tamén me comenta que naqueles tempos de escaseza pero de moito ánimo e forza de vontade (tamén vividos na súa etapa de ciclista de competición por quen isto escribe) o medio de transporte que utilizaba para ir ás carreiras era o tren (un servidor pedíalle aos condutores da Estradense que lle levasen a bici na baca dos autobuses), que collía cando o día aínda non espertara na estación de Pontecesures, despois de chegar a ela en bici dende a súa casa. Se o lugar da celebración das probas non tiña camiño de ferro, precisaba ir, como tamén fixo este cronista, na bicicleta de San Fernando,



Disputando, o 18 de febreiro de 1968, a súa primeira carreira na categoría de afeccionados de segunda (hoxe chamada sub23), na modalidade de ciclocrós no barrio pontevedrés da Moureira.

un pouquiño en bicicleta e outro pouquiño bicicleteando (e outro tanto á volta).

Nunha ocasión, subindo pola estrada Padrón-Noia a longa costa de Augas Santas para participar nunha carreira na vila noíesa, sentiui por detrás o ruído do motor dunha moto trenqueante que se lle aproximaba e, cando pasaba á súa altura, pediulle ao motorista que o levase. Meu dito meu feito, o piloto atendendo a solicitude de axuda do ciclista, para o seu vehículo e transpórtao ata o seu destino, co cal, malia que José tivo que levar a súa bici todo o tempo no seu om-

bro sentado incomodamente no asento de detrás da moto, chega algo máis descansado á liña de saída, que se o fixese pedaleando.

Estas peripecias e penurias ciclistas rematan en maior ou menor medida o 22 de abril do ano 1968, cando o noso ciclista viaxa a Vigo nun autobús pagado pola Federación Galega de Ciclismo, para trasladarse nun moderno autocar ao día seguinte a Madrid, onde, ao ser seleccionado co equipo ciclista de Pontevedra, xunto con Horacio Barros e Serafín González, vai disputar o Campionato de España de fondo en estrada na categoría de afeccionados. O bravo e teimoso corredor esta vez non

ten que comer bocadillos fríos, pois instálase cos seus compañeiros de expedición no Hostal Ivor da capital, situado na rúa Arenal 24, lugar que hoxe, despois de tantos anos transcorridos, aínda segue.

O campionato chamado daquela (estamos no franquismo) de Educación y Descanso, celebrado os días 28 e 29 de abril, constaba de dúas etapas. A primeira, con 164 quilómetros de percorrido, incluía as duras ascensión aos portos de montaña de Navacerrada e La Morcuera. No primeiro, malia estarmos a finais do mes de abril, a carreira tívose que neutralizar por mor da neve (bieito tesouro, que hoxe non é tan abundante), desviándose a serpe multicolor por Colmenar. O gañador foi o ciclista ponferradino, que logo foi profesional (co que competiu varias veces quen isto escribe no Premio Inauguración en Santiago) Emilio Villanueva, chegando o bravo ciclista estradense José Simaes, que pronto se faría «madríestradense»,



O ano 1968 José Simaes instálase no Hostal Ivor de Madrid co seus compañeiros seleccionados para disputar o campionato de España de estrada de afeccionados.



José Simaes o ano 1970 á cabeza dunha escapada na Vuelta a Segovia de afeccionados.

no posto 45 do pelotón. Na seguinte tirada o ciclista de San Miguel de Barcala entra na 41 posición e o porriñés Horacio Barros chega á liña de meta na 44 posición.

Ao rematar esta proba, mentres que os seus dous compañeiros de equipo regresan a Galicia, o intrépido José Simaes Dios decide quedar en Madrid, porque a súa aspiración de xuventude era chegar a ser corredor ciclista profesional, obxectivo que, malia que difícil, considera máis factible na cidade *del oso y del Madroño*.

Cunha man diante e outra detrás e moita ilusión por converterse en ciclista e de vivir desta actividade deportiva, o primeiro que busca, porque os ciclistas tamén comen, é un traballo co que gañar o pan e de alí a uns días vemos o noso biografiado cun mono azul traballando nun taller de chapa e pintura (tiña experiencia dabondo ao traballar antes na de Igrovi). Como o Hostal Ivor lle resulta demasiado caro, pasa a residir noutras rúas madrileñas menos céntricas e combina, como pode, as súas maratonianas xornadas de traballo (que tiñan o horario que lle daba a gana ao seu xefe) cos adestramentos. Aínda que non pode adestrar todo o que quere, o noso voluntarioso ciclista (para practicar este duro e esforzado deporte cómpre selo) durante os anos 1968 (o primeiro da súa estadía en Madrid) e 1969 participa en moitas carreiras celebradas na provincia. Nese ano coñece súa media laranxa, a guadalaxareña Milagros, coa que tivo dúas fillas

O ano 1970 o ciclista nado na parroquia de San Miguel de Barcala gaña o Campionato de España por equipos para afeccionados en pista celebrado no desaparecido Palacio de Deportes de Madrid.

e vive en amor e harmonía dende hai case 50 anos. Este feliz encontro converteu a José definitivamente en «madrigalego».

No ano 1970, participa, entre outras moitas probas, na Vuelta Ciclista a Segovia por etapas, celebrada os días 25, 26 e 27 de xuño, onde compite, cóbado con cóbado, con varios corredores que logo acadarían o profesionalismo, caso, de José Luis Viejo, que chegou a gañar unha etapa do Tour



de Francia o ano 1976. Na selectiva Vuelta Ciclista a Segovia de afeccionados o ciclista estradense, á parte de medirse con corredores da talla de Viejo, participa en varias escapadas. Ese mesmo ano José proclámase campión de España por equipos de pista coa selección de Madrid no Palacio de Deportes da cidade, hoxe convertido no Wizink Center.

En 1971 o corredor «madrigalego» ou «madriestradense» ficha polo lendario equipo La Casera-Bahamontes e disputa por segunda vez o Campionato de España de pista para afeccionados quedando de segundo. Cando está pasando un período doce como ciclista, posto que anda coma unha moto, *la mili lo llama* e ten que interromper a súa vida deportiva. O día 18 de xullo viaxa a Viator, Almería para facer a instrución militar. Despois de tres meses de campamento,



En 1971 queda subcampión por equipos no mesmo campionato e escenario.

tócalle Melilla. Atrás deixa no andar madrileño da súa tía Carmen, coa que xa vivía había un tempo, a súa noiva de aceiro aparcada e garda a súa noiva de carne e sentimentos no seu pensamento de home namorado. Coa primeira se reencontrará despois de 23 ou 24 anos e á segunda abrázaa en canto pode. A estancia no exército depáralle, como era de esperar, novidades importantes. Empeza a fumar e a engordar. Para máis inri tócalle estar na cociña e come tanto que ten que tirar a roupa que antes lle servía.

O día catro de novembro do ano 1973, *blanca y fragante va la novia*, casa co seu amor. Como sucede a miúdo nestes casos, á súa

vida faise máis familiar e sedentaria. Por se non abondase, a súa desposada Milagros cociña marabillosamente ben e o noso ciclista, que non se acorda da bici naqueles días de amor, *vino y rosas*, seguirá acumulando quilos durante vinte e catro anos.

Un día nun hotel de Cáceres, onde se hospedaba despois dun duro día de traballo como comercial, ao saír da ducha ve un home moi gordo que se parece a el do que penduran uns grosos *michelines*. Perante esta revelación, José Simaes cae, cal Pablo



No ano 1971 *la mili lo llama*.



José e Milagros o día da súa voda.



O noso ciclista no Campionato de España de bicicletas BTT, celebrado en Sierra Nevada o ano 1995.

de Tarso, do seu cabalo e compra unha bici BTT nunha tenda especializada de Rivas-Vaciamadrid.

Ao principio só sae con ela os sábados e os domingos. Despois sácalle máis horas ao seu traballo e o ano 1994 comeza a competir en carreiras non federadas. Produto da súa planificación e constancia vai perdendo peso e collendo forma e, xa federado, o seis de agosto do ano 1995 compite no Campionato de España de BTT en Sierra Nevada, terminando a carreira no posto trinta e seis. Na mesma especialidade, o vinte e sete do mesmo mes gaña na provincia de Madrid o III Trofeo Moraleja de Enmedio.

Esta primeira carreira gañada na súa segunda etapa deportiva, despois da súa longa travesía polo deserto deportivamente falando, vese completada co triunfo da súa filla Rocío e a segunda posición



En 1995 José Simaes consegue a súa primeira vitoria na segunda parte da súa vida deportiva na especialidade de BTT na localidade de Moraleja de Enmedio.

No ano 1996 volve a Sierra Nevada e logra no seu segundo campionato de España de bicicletas de BTT, tamén coa selección de Madrid, un meritorio quinto posto.

acadada pola súa outra descendente Noelia na categoría de fémias. Ese día deberon regresar cantando porque a familia conseguiu tres trofeos, fazaña que foi vixiada por Milagros, nai e esposa, que esa xornada sentiríase especialmente orgullosa.

O 29 de xuño do ano 1966 volve a Sierra Nevada e logra, no seu segundo campionato de España para afeccionados de bicicleta de montaña, con neve aínda nos cumios granadinos, unha moi meritoria quinta posición, despois de terse que parar a beber, debi-

do a intensa calor reinante, nos arrosios que baixaban cantariños e lizgairos dos altos cumes da serra andaluza.

En 1998 o ciclista barcalés ficha polo equipo Megamo da capital de España e con 49 anos de idade gaña o seu primeiro Open BTT de Madrid na categoría de máster 40. Ao ano seguinte é terceiro na xeral final do Open de España BTT celebrado na localidade toledana de Ocaña. O ano 2001 volve competir en ciclocrós, a especialidade





En 1998 Simaes ficha polo equipo Megamo de Madrid e con 49 anos gaña o seu primeiro Open de Madrid de BTT por equipos na categoría de máster 40.



O ano seguinte, 1999, clasificábase de terceiro na xeral final do Open de España BTT, celebrado na localidade toledana de Ocaña.



En 2001 volve ao ciclocrós, e sobe ao podio como segundo clasificado no Campionato de España na categoría de máster 50 na localidade alavesa de Durana (foto Gonzalo Sanmartín).

ciclista que tan ben se lle dera na primeira parte da súa etapa deportiva, e sobe ao podio como segundo clasificado e medalla de prata no Campionato de España na categoría de máster 50 na localidade alavesa de Durana.

O teimoso, loitador, ordenado e metódico ciclista estradense naturalizado en Madrid segue adestrando, correndo carreiras, adelgazando e perfeccionándose e sobe ao máis alto do podio como campión de España de ciclocrós máster 50, celebrado o día 11 de xaneiro do ano 2002 na localidade asturiana de Sotrongio, despois dunha carreira épica chea de barro, esforzo e neve. Uns días máis tarde, o vinte e cinco do mesmo mes, disputa, na cidade belga de Mol, próxima á fronteira cos Países Baixos, o Campionato do Mundo. Despois dunha caída finaliza a carreira no vixésimo posto da elite mundial da especialidade. En 2005, o ciclista madriestradense proclámase cam-



José Simaes Dios proclamouse campión de España no ano 2002, en máster 50, na localidade asturiana de Sotondio (foto Ricardo Terceiro).



No ano 2002 disputando, co lago Zilvermeer de fondo, O Campionato do Mundo de ciclocrós na cidade belga de Mol.

pión de Madrid de ciclocrós na localidade de Coslada. O ano seguinte, José Simaes, que non para de competir e adestrar, viaxa á súa Galicia de nacemento e gaña, por terceira vez o Campionato de España de ciclocrós na localidade pontevedresa de Ribadumia, obtendo a correspondente medalla de ouro e unha fermosa figura de cerámica de Sargadelos.

Os anos pasan e en 2010 cambia de categoría de máster 50 a máster 60. O noso ciclista viaxa dende Madrid



En 2005, o ciclista madriestradense proclámase campión de Madrid de ciclocrós na localidade de Coslada.



O ano 2006 José Simaes proclámase por terceira vez campión galego de ciclocrós máster 50 na localidade pontevedresa de Ribadumia.



O vinte de novembro do ano 2010 gaña en Padrón a segunda carreira da Copa de España de ciclocrós na categoría de máster 60.

Ao día seguinte fai segundo na localidade asturiana de Navia (Asturias), na terceira proba puntuable para a devandita Copa de España

a Padrón e gaña, a uns sete quilómetros da súa parroquia de nacemento, a segunda carreira da Copa de España de ciclocrós o vinte de novembro, proba na que tamén participa o seu irmán Manuel, que segue practicando. Ao día seguinte José, todo entusiasmo e forza de vontade, sae da vila de Padrón rumbo á asturiana de Navia co tempo xusto de tomar a saída na seguinte proba puntuable da devandita Copa, chegando de segundo á meta. Ese ano tamén consegue no mes de xullo o título de Campión de España de BTT en Montjuich, Barcelona e é



segundo no Campionato de España de ciclocrós disputado en Zamora o oito de xaneiro do ano 2011.

En 2011 proclámase campión de España de BTT máster 60 na localidade madrileña de Becerril de la Sierra o día 16 de xullo



No mes de xullo do ano 2010 acada o título de campión de España de BTT en Montjuich, Barcelona.



O oito de xaneiro do ano 2011 queda de segundo no Campionato de España de ciclocrós máster 60 en Zamora.



Vencedor no ano 2011, como campión de España de BTT, máster 60, en Becerril de la Sierra, Madrid.



Campión de España BTT en Lorca, Murcia, ano 2012.

nunha xornada de calor abafante. O ano seguinte volve conseguir este título na localidade murciana de Lorca, que repite en 2014 en Panticosa, Huesca. En 2015 volve subir ao podio, esta vez como campión de España máster 65 de ciclocrós, na localidade cántabra de Torrelavega, triunfo que repite no ano 2016 en Valencia, quedando



Para non variar, en 2014, Simaes tamén venceu en BTT na localidade oscense de Panticosa.



No ano 2015 no máis alto do podio coa camiseta de campión de España máster 65 de ciclocrós en Torrelavega.

de segundo o ano seguinte, 2017, na localidade guipuscoana de Legazpi, nunha carreira na que o seu peor rival foi o barro.

Chegado o ano 2018, gaña a súa primeira medalla internacional, obtendo o bronce no Campionato de Europa de ciclocrós na cidade de 's-Hertogenbosch, nos Países Baixos e queda, cambiando a difi-



Remontando, no ano 2016, ao segundo clasificado no Campionato de España de ciclocrós celebrado en Valencia.



No Campionato de España de ciclocrós 2017, máster 65, celebrado en Legazpi, Simaes obtén a medalla de prata despois de loitar contra o barro.

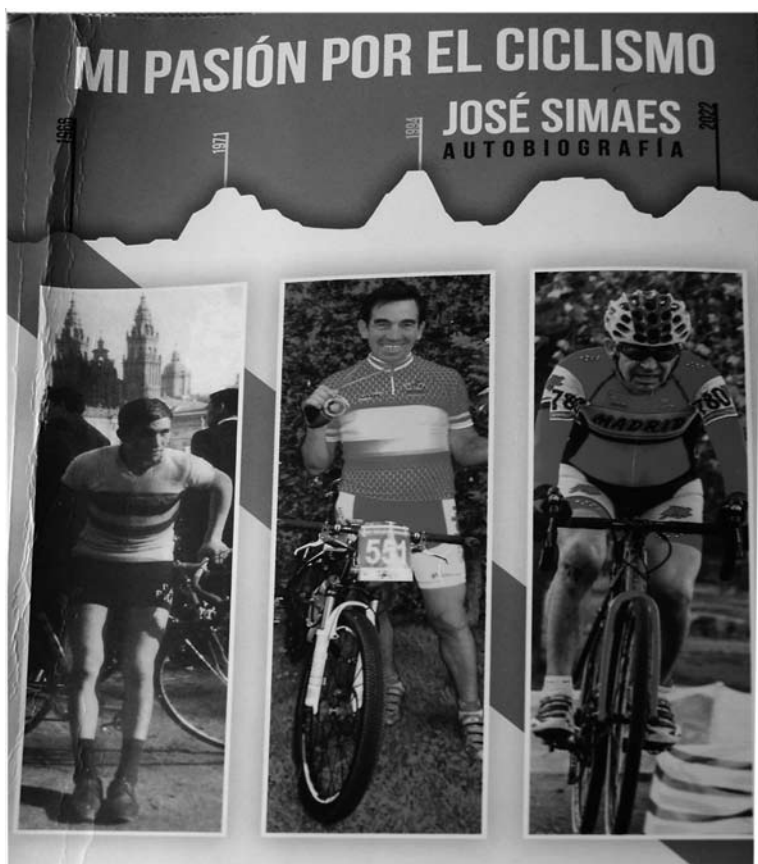


O noso ciclista no ano 2018 loitando coa area no Campionato do Mundo de ciclocrós en Mol, Bélxica.

cultade do barro pola dificultade da área á hora de enfrontarse aos elementos naturais, cuarto no Campionato do Mundo de Ciclocrós máster en Mol, Bélxica. Ese mesmo ano viaxa a súa Galicia natal e queda no terceiro posto, obtendo a medalla de bronce, no Campionato de España, tamén na modalidade de ciclocrós, celebrado na cidade de Pontevedra, onde sobe ao podio co seu netiño Rubén. En 2019, teimudo, perseverante e organizado, José Simaes volve acudir á localidade belga de Mol onde queda outra vez de cuarto no Campionato do Mundo de ciclocrós e na madrileña de Coslada dá por finalizada a súa participación en carreiras

No ano 2018 Simaes obtén a medalla de bronce no Campionato de España de ciclocrós en Pontevedra, e sobe ao podio ao seu netiño Rubén.





oficiais, aínda que non abandona a súa, como diría o escritor Miguel Delibes, querida bicicleta.

Nos anos seguintes o ciclista madrigalego da Estrada recibe diversas homenaxes na provincia de Madrid e colabora con varias escolas de ciclismo nas que transmite aos rapaces amantes da vida sa e das bicicletas os seus coñecementos acumulados despois de tantos anos de dedicación ao ciclismo. En 2023 publica o seu libro biografía titulado *Mi pasión por el ciclismo*.

Como lle quedara unha espiña cravada no seu corazón e no seu orgullo de ciclista de raza de non ter gañado unha medalla nun Campionato do Mundo, o ano 2023 retoma os adestramentos e desprázase á cidade alemá de Hamburgo, onde, por fin, consegue a medalla de

FARO DE VIGO
JUEVES, 2 DE MARZO DE 2023

Ricardo Terceiro, uno de los grandes adalides del ciclismo estradense situó hace unos días a José Simaes "al lado de los que pusieron el nombre de A Estrada en el ciclismo nacional

e internacional: Blanco, Vence, los hermanos Constenla, Marque, Óscar González o Cristóbal Dios". Quizás esa pueda ser la mejor carta de presentación para un ciclista eterno.

Simaes, el ciclista eterno

El estradense de 74 años publica su autobiografía, en la que recoge sus más de 600 carreras y 22 medallas nacionales

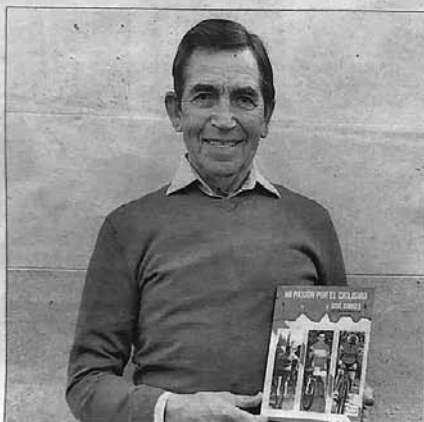
LOIS DOCAMPO
A ESTRADA

"Nací en A Estrada, un municipio pontevedrés, un 21 de junio de 1949. Mis primeros pasos en el deporte fueron en el fútbol y la pesca, para acabar aficionándome al ciclismo. En aquella época no había entrenadores personales ni nadie que le aconsejase cómo entrenar o a planificar carrera como hay ahora. Tampoco había escuelas de ciclismo. Cada uno aprendía como podía". De esta forma comienza la historia de José Simaes, un estradense afincado desde hace más de 40 años en Madrid. El de Barcala sin embargo siempre ha sido recordado en un pueblo cuyo nombre siempre llevó consigo a lo largo de una trayectoria deportiva de más de 60 años.

En este tiempo y a pesar de un largo parón, Simaes disputó más de 600 competiciones, logrando 22 medallas en campeonatos nacionales de ciclocross, la que siempre fue su modalidad preferida, nueve de ellas de oro. Ahora, a sus 74 años, Simaes ha decidido dejar su historia escrita, con una autobiografía en la que contó con la ayuda del periodista Germán Rodríguez.

Tras ella se esconden un largo trabajo de recopilación, especialmente a la hora de documentar las competiciones en las que participó en su primera etapa, la desarrollada en tierras gallegas (entre 1965 y 1971). Junto a ellas, imágenes antiguas que llevan a una época en la que el ciclismo distaba mucho de lo que es hoy en día.

Entre ellas se encuentra la primera carrera, en A Estrada, en la que fue tercer absoluto. Simaes también recuerda la influencia de su vecino Jo-



José Simaes posa con su autobiografía recién publicada.



Das imáxenes dos comezos e da última carreira do ciclista estradense.

sé Antonio Otero, un ciclista amateur que lo animó y ayudó a descubrir este deporte y que falleció poco después atropellado por un camión mientras entrenaba. Entre 1971 y 1994 Simaes vivió un parón en su vida deportiva, retomándola después,

ya afincado en Villaviciosa de Odón hasta su retirada en 2019.

El precio del libro es de 20 euros tiene 294 páginas y puede adquirirse en el correo electrónico simaes@hotmail.com o a través de su Facebook personal José Simaes.

Recorte de prensa do xornal *Faro de Vigo* sobre o seu libro, nunha reportaxe asinada polo xornalista deportivo estradense Lois Docampo.

bronce na categoría de máster 75 de ciclocrós nunha carreira épica marcada polo frío, o xeo e a neve, subindo unha vez máis ao podio dos elixidos dunha carreira que gañou, obtendo a correspondente medalla de ouro, nada menos que o exciclista profesional alemán Klaus Peter Thaler, vencedor de varias etapas do Tour de Francia e da Vuelta Ciclista a España.

Rematada a súa dilatada carreira deportiva (aínda que no incombustible José Simaes nunca se sabe) o ciclista estradense e madrileño, nado na parroquia de San Miguel de Barcala vive, por e para o ciclismo e para a súa familia na súa fermosa casa da localidade madrileña de Arroyomolinos, pegada á capital, rodeado das súas queridas medallas, primorosamente expostas nunha fermosa e ben planificada vitrina e das súas camisolas de campión de España de ciclocrós e dos seus numerosos trofeos.



As medallas conseguidas por José Simaes ao longo da súa dilatada vida deportiva como ciclista de competición.



No ano 2023 en Hamburgo, Alemaña, loitando contra o frío, o xeo e a neve no Campionato do Mundo de ciclocrós.



Contento e feliz, despois de lograr a medalla de bronce no Campionato do Mundo en Hamburgo.



As camisolas acreditativas dos seus campionatos de España de ciclocrós e a súa numerosa colección de trofeos.

Hai pouco que quen isto escribe se reuniu na Estrada con José Simaes Dios e con Manuel Blanco Garea, outro ciclista estradense notable, que biografamos no número anterior desta publicación, uns dos mellores ciclistas profesionais de España na súa época; venceu, entre outros triunfos importantes, nunha etapa da Vuelta Ciclista a España e doutra da Vuelta a Colombia no incomparable e duro marco dos andes colombianos. Pola súa banda, Fernando Cabeza Quiles foi subcampión de Galicia en fondo en estrada na categoría máster.



Trío de ases estradenses, de esquerda a dereita os ciclistas José Simaes Dios, Manuel Blanco Garea, exciclista profesional, que acadou, entre outras vitorias, unha etapa da Volta ao País Vasco, e Fernando Cabeza Quiles, o autor desta reportaxe, que foi subcampeón galego de fondo en estrada.



Manuel Blanco Garea nos seus anos mozos cun estupendo estilo sobre a bicicleta disputando a terceira etapa da Vuelta a Levante do ano 1973.



Fernando Cabeza Quiles, disputando un gran fondo ciclista en Portugal o ano 2016. O ciclista que aparece á súa roda, tamén con gafas de sol, e Manuel Zeferino, corredor luso que gañou a Volta Portugal do ano 1981.



Fundacións asistenciais nas parroquias do Ulla: os montes de piedade de Berres e Veá e a escola de primeiras letras de Paradela

Damián Porto Rico

damian.portorico@hotmail.com

Resumo. As funcións asistenciais asumidas no chamado Antigo Réximen por particulares e, en especial, membros do clero, suplían as que lle corresponden a un Estado moderno, por exemplo, nos eidos da Sanidade ou da Educación. Alén das fundacións de misas, capelanías, misións... había outras de índole máis terrenal e cun marcado carácter de solidariedade veciñal, coma os montes de piedade frumentarios nas parroquias rurais ou as escolas de primeiras letras xurdidas ao abeiro de iniciativas particulares.

Abstract. Welfare functions of a modern state, in the fields of public health or education, were taken up by individuals, specially by members of the clergy, during the so-called Old Regime. Apart from masses, chaplaincies and missions, there were other worldly foundations of local solidarity, such as the *Monti Frumentari* (grain banks) in rural parishes or the first letters schools set up by private initiatives.

A historia é logo, sobre todo a nivel práctico-social, unha parte de ideoloxía. O historiador é un artesán do traballo ideolóxico, que ten como fin máis importante o xustificar, a través dunha serie de mecanismos vastos ou complexos, segundo o tipo de sociedade, a necesidade da orde do mundo e da organización da sociedade máis ou menos tal como é.

O historiador crea o produto. O seu cliente, o Estado, é quen o consume extendéndoo a través do ensino.

XOÁN CARLOS BERMEJO BARRERA.
Psicoanálise do coñecemento histórico

Introdución

A tarefa máis complicada á que se encontra obrigado calquera estudo sobre as fundacións e as obras pías é a de definilas: obra pía é toda aquela creación piadosa que a devoción dun fiel institúe, ben ao longo da súa vida, ou no momento final da mesma. Adoita aplicarse particularmente este título a aquelas que nacen coa intención de teren unha permanencia no tempo. As posibilidades son enormes, dependendo, non só das intencións do fundador, senón tamén da

súa imaxinación e –sobre todo– das súas posibilidades económicas. González Lopo establece unha atinada clasificación xenérica das obras pías/fundacións, que poden ser de culto (dotación de lámpadas para iluminar ao Santísimo Sacramento, novenas, creación de xubileos e misións), de beneficencia (aquelas que crean esmolos ou actos de caridade como asignacións para orfas, escolas, vestir pobres...) e de misas (as fundacións máis frecuentes e normalmente ningunha das outras nace sen ir acompañada destas)¹. Todas as figuras anteriores supoñían moitas das veces a amortización ou vinculación de bens que quedaban así fóra dos circuítos comerciais habituais²; e así mesmo todas caeron baixo os anxeios desamortizadores da Coroa e dos gobernos, que tenderon a limitar a entrada de propiedades nesta sorte de mans mortas: Carlos III prohibiu fundar morgados e perpetuar o alleamento de bens raíces sen contar con real licenza; Carlos IV outorgou facultade aos posuidores de morgados, vínculos e padroados de legos para allear os bens das súas dotacións, colocando o produto na Real Caixa de Amortización ao rédito do 3%; e por real cédula de 19 de setembro de 1799 dispuxo a venda de todos os bens pertencentes a obras pías, memorias, padroados de legos, confrarías...

A figura dos montes de piedade (así chamados na documentación orixinal que manexamos) aquí analizados, difire un pouco da definición máis aceptada para estas fundacións, posto que non se trata de institucións de crédito ou préstamo monetario as que analizaremos: debemos ter presente que a circulación de moeda nesas datas non era, nin moito menos, tan común coma hoxe en día. Máis acertado sería definilos como arcas de misericordia ou arcas frumentarias, ao xeito das establecidas noutros reinos da Península, e que terían a súa orixe na caridade plantexada na moral cristiá como unha das virtudes teoloxais e na predicación franciscana nas cidades e repúblicas de Italia sobre todo no século xv. Na Península Ibérica fanse

1 González Lopo, D. Un aspecto de la mentalidad religiosa gallega de los siglos xvii y xviii: «La fundación de Obras Pías». En *Homenaje de la Facultad de Geografía e Historia a los Profesores D. Manuel Lucas Álvarez y D. Ángel Rodríguez González* (tomo I). Santiago: Servizo de Publicacións da Universidade, 1987. Do mesmo autor é máis que recomendable o seu magnífico estudo *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 2002.

2 Acontecía o mesmo cos morgados ou vínculos familiares.

comúns xa ao longo de todo o século XVI as mandas testamentarias nas que o defunto dispón a entrega de certa cantidade de gran aos máis necesitados logo do seu pasamento³. Serán estas figuras e disposicións o xermolo dos posteriores pósitos municipais⁴.

O máis coñecido monte de piedade no ámbito da monarquía hispana foi o creado en Madrid no século XVIII polo padre Piquer e que serviría de modelo aos que xurdiron despois co obxectivo de proporcionaren unha alternativa aos préstamos con elevados xuros. E con menor fama (e percorrido) teríamos en Galicia, por exemplo, o montepío para pescadores argallado por Xosé Cornide Saavedra⁵.

O caso é que baixo esta denominación de *montes de piedade* se xeraron toda unha serie de fundacións con importantes diferenzas nos seus fins: nas cidades adoitaban conceder préstamos en metálico sobre prendas; nas zonas rurais como as que nos ocupan o que se prestaba era gran. No ámbito eclesiástico máis inmediato merece mención, por exemplo, o monte de piedade creado no mosteiro de Santa María de Aciveiro en 1745⁶; malia que se trata dunha fundación erixida en beneficio da propia orde de San Bernardo (que contaba cando menos con outro no mosteiro de Santa María de Monfero⁷) coa finalidade de poder solventar as necesidades económicas que lle xurdiran⁸. Non se trataba de montes de piedade que pretendesen acadar un ben público ou aliviar as necesidades dos veciños.

Os casos dos montes de piedade das parroquias galegas achéganse á tipoloxía das memorias testamentarias: son fundacións realizadas a título particular que aspiraban a paliar a necesidade de gran dos veciños no tempo da sementeira, con independencia de seren ou non familiares ou descendentes dos fundadores; non nacían para socorrer ou axudar aos parentes (como acontecía cos morgados, vínculos ou

3 Por exemplo no testamento de Fernán Domínguez Lobato en 1504: *Ítem mando que den por Dios quince fanegas de trigo [a] aquellos que mis albaceas vieren que más lo han menester*. A. H. D. S. Fondo do Provisorato. Unidade de instalación PR100000.

4 Non serían tampouco arcas de esmolos, posto que non se esixía o depósito de prenda algunha para obter o crédito.

5 Cornide Saavedra, J. *Informe sobre todos la pesca de sardina en las costas de Galicia [...]*. Madrid: D. Joachin Ibarra, 1774. <http://biblioteca.galiciana.gal/es/consulta/registro.do?id=3098>.

6 A. H. N. Sección Clero, L. 9919.

7 A. H. N. Sección Clero, L. 3084.

8 Muñoz Serrulla, M. T. «Montes de piedad eclesiásticos y particulares (s. XVIII-XIX): usos monetarios». En *Hispania Sacra* (LXI, 2009).

capelanías), senón cunha finalidade pública e alcanzando a calquera parroquiano que o precisase.

A súa administración e xestión implicaba normalmente ao mordomo da fábrica parroquial, aínda que podían ter un organigrama cun desenvolvemento máis complexo e mesmo unha contabilidade diferenciada con libros propios. De feito a importancia e entidade destas institucións revélase na documentación xerada que chegou aos nosos días: nas súas contas e visitas (separadas das da fábrica parroquial), na presenza de mordomos, depositarios ou procuradores, na existencia de mandatos ordenando que se elaborasen arcas con pechaduras para o gran, na reiteración de disposicións tendentes á devolución do cereal polos morosos.

Nas chamadas idades Media e Moderna, un único ano de mala colleita podía significar o preludio de pandemias e a porta da mortalidade, afundindo á poboación nun estado de miseria irreversible: o século XVII Galicia padeceu un exceso de choivas que provocaron anos de fame, agravados polas guerras con Portugal. Foron moitas as rogativas efectuadas en todas as dioceses para que cesase o mal tempo, producíndose o período de maior mortalidade entre 1693 e 1695; mesmo o bispo de Ourense, Damián Cornejo, decretou a apertura das tullas dos mosteiros de Oseira, Montederramo, Ribas de Sil, Celanova e Xunqueira de Ambía para que os campesinos tivesen algo que comer⁹.

Cómpre lembrar a creación de locais asistenciais polas comunidades monacais para atender a viaxeiros e enfermos sen recursos ao longo do camiño de Santiago; iniciativa que se diversificou orixinando outros tipos de beneficencia e solidariedade, devalando entre as confrarías que socorrían aos veciños na hora da morte e a creación de montes de piedade ou escolas de primeiras letras; obras pías sempre vencelladas a capelanías ou a memorias de misas e que adoitaban xurdir das últimas vontades do reitor. Veláí outros exemplos da xeografía galega de datación e características similares aos que veremos con máis detalle: en Santa María de Beán o que foi párroco e comisario do Santo Oficio da Inquisición Xoán Mosqueira fundara

9 Saavedra Fernández, P. *La Galicia del Antiguo Régimen. Economía y Sociedad*. En F. Rodríguez Iglesias (Ed.), 1991.

a capelanía de San Xoán Bautista, *que se halla arrimada al cuerpo de la iglesia y lado del evangelio comunicándose por un arco de cantería*, e un monte de piedade mediante o seu testamento de 1615. Dotouno con 40 cargas de pan para repartir cada ano entre os veciños máis desfavorecidos do seu beneficio coa obriga de voltalos nos meses de agosto e setembro. Pola esterilidade do ano 1710, no 1711 aínda estaba o cereal en poder dos fregueses. En Santa Baia de Abegondo xa existía en 1604 a memoria de misas establecida polo reitor Bertomeu Barros, que tamén fundou un monte de piedade mandando se mercasen 100 ferrados de centeo e miúdo *para que se den a los feligreses [...] a los necesitados por abril y mayo y lo vuelvan por agosto y septiembre en pan; y que den con cada dos ferrados una cunca de pan para las mermas*. En Santa María do Azogue de Betanzos radicaba a obra pía establecida polo reitor Xoán Latas, dotada con réditos de censos *para que se diese de limosna su producto a pobres vergonzantes de la dicha parroquia*. Tamén nesta cidade estaban a cátedra de Latín *para estudio y cátedra de Gramática* establecida polo bacharel Xoán Fernández Pereira mediante o seu testamento de 1608 e a obra pía fundada por Xoána Díaz Lemos para casamento de orfas...

O monte de piedade de Santo André de Veá

As primeiras novas fidedignas dun monte de piedade que temos na nosa comarca parten da obra do cardeal del Hoyo, redactada no primeiro cuarto do século XVII, referíndose á parroquia de Santo André de Veá:

En esta iglesia dexó Esteban de Castro, retor que fué della, treinta cargas de pan de renta para que se repartan entre los pobres desta felegresia y de la de San Giao, su anexo y de San Jorge de Veá y de Santa Maria de Frades; dexó más cient cargas de pan para una arca de misericordia; las sesenta se presentan en esta iglesia y su anexo y las quarenta en San Xurxo y Santa Maria de Frades. Parte de las treinta que se reparte entre pobres se reduxo a dinero en cenço; dánse al visitador del Arçobispado de Santiago, por visitar esta obra, treinta reales, y veinte y quatro por quatro misas que se dicen el día que murió el dicho Esteban de Castro, dos en esta iglesia y dos en la de san Xurxo¹⁰.

10 Hoyo, J. del. *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela: Porto Editores, 1971. (Edición preparada por Ángel Rodríguez González e Benito Varela Jácome. Transcripción do manuscrito orixinal que se garda no Arquivo da Mitra Compostelana; AHDS, Fondo Xeral, leg. 496).



Santo André de Veá. Igrexa parroquial.

estaría así mellor servido, aínda que fose en detrimento dos máis necesitados. Anos despois, na visita arceprestal de 1746, dise que

de todas las demás sólo quedaron, según refieren las anteriores Visitas, 115 ferrados y 10 reales y medio [...]. Se mandó continuar, y que [...] el rector procure recobrar la renta que pudiese [...] dando cuenta al Fiscal, y usando para ello de los 481 reales que tiene depositados en poder de Juan Caramés¹¹.

Cónstanos pola documentación parroquial que entre os necesitados de Santo André de Veá continuaron a repartirse até o ano 1805 uns 77 ferrados de gran (centeo e millo): nese ano a lexislación desamortizadora da coroa española deu conta do monte pío, que según as nosas pescudas podería remontarse mesmo ao século XV, constituíndose como unha das máis antigas fundacións desta caste.

Sabemos entón que foi creación do bacharel Estevo de Castro, que

dejó 20 cargas de pan de renta y 12 ducados de censo, para repartir anualmente a los Pobres de esta feligresía y del anejo. Y además de ello dejó otras 100 cargas de pan para que de ellas se prestasen 60 a los vecinos de esta feligresía y del anejo; y 40 a los de San Jorge de Veá y su anejo.

Malia que tamén nos consta que estas últimas foron vendidas por mandato do arcebispo Andrade para facer unha cruz de prata co seu produto, considerando que o culto

11 A. H. D. S. Fondo Xeral do Arcebispado. Sobre visitas a arceprestados. Unidade de instalación 1267.

O monte de piedade de San Vicenzo de Berres

Na parroquia de San Vicenzo de Berres existía cando menos desde comezos do XVII un monte de piedade fundado polo cóengo da catedral de Compostela Pedro García, dotado con gran para repartir, *que son treinta fanegas de pan que se prestan en cada un año a las personas necesitadas*. Vinte das fanegas eran de centeo e dez de millo miúdo. A primeira nova desta fundación data do 15 de outubro de 1625 e o reparto estaba en mans do mordomo fabriqueiro, aínda que debía facelo con asistencia do reitor.

O creador deste legado pío podería ter sido Pedro García de Pedraza (1499-1505), Pedro García o Vello (1532-1567) ou máis ben Pedro García o Mozo (1563-1598); aínda que na visita parroquial de 1655 afirmase deste monte de piedade que *xamás hasta ahora se pudo hallar fundación, polo cal e atento el poco útil que reciben los vecinos de dicho monte de piedad, pues no hay persona que tenga cuidado de administrarlo respecto que le falta la fundación*, considerouse a súa disolución.

Porque o maior problema para o sostemento desta institución radicaba no reintegro do gran: os primeiros debedores xa son ameazados coa excomuñón na visita de 1627 se non o voltaban no prazo de dez días. Posto que o sistema consistía en prestarlle o gran aos



Berres. Igrexa parroquial.

veciños necesitados del polos meses de abril e maio –coincidindo ca tempada de sementeira– e solicitar o seu reintegro en agosto ou setembro e estaba *a cargo del mayordomo que es o fuere de la fábrica*, presentábase unha certa problemática: obviamente a recadación do gran (ben polo mordomo ou polo propio reitor apremiado polos mandatos das visitas parroquiais) entre os seus veciños non debía ser unha tarefa doada de executar sen xenerar tensións inasumibles na parroquia. Nas contas de 1631 figuran tres reais duns pedimentos para reclamar o pan do monte de piedade; e do 1632 é un memorial con máis de medio cento de debedores de millo e centeo. Poucos anos despois, nas actas da visita do ano 1654 o reitor, logo de ser apremiado á cobranza dos morosos, afirmaba:

no hallo fundamento de dicho monte de piedad para cobrarlo [] se ha consumido y gastado y no parece medio por donde se pueda llevar a debida ejecución.

Coa mudanza de párroco, en 1663 vóltase a esixir a cobranza do gran aos fregueses que non se puidera facer antes *por la flojedad del rector [...] ni su merced puede castigarle por haberse muerto*: mándase incluso proceder con censuras contra os debedores y *apercibiéndoles que pasado dicho término vendrá Ministro a hacérselo cumplir a su costa con quinientos maravedís cada día*. Mais dous anos despois aínda seguían as fanegas repartidas entre os veciños, polo que o reitor foi conminado, baixo pena de excomuniión, a que os obrigase a devolvelo. Aconteceu entón un episodio moi do gusto dos historiadores polo que representa como exemplo de resistencia da veciñanza contra os postulados e normas impostas polas clases dirixentes e afíns do altar e do trono, pois cando quixo proceder á cobranza

se levantaron todos los feligreses con grandísimo alboroto, no les faltando más que apedreamse, y diciendo, Alfonso de Oca y Juan de Batallán que me habían de quemar y que se habían de sentar en el coro, y no se había de cobrar dicho monte de piedad, que ya estaba comido y que ya habían juntado veinte o treinta hombres a cien reales cada uno, y que ellos le asentarían la mano para que no tratase de las confraderías y Monte de piedad y que las excomuniones de los visitadores no mataban, y que al clérigo le sobraba el Altar, y que allí estaba la audiencia, con que diciéndome fuesen testigos de lo que decían aquellos hombres, callaron todos.

Foi a pinga que rebordou a cunca da paciencia dos veciños e que fixo agromar tamén outras tensións presentes sempre no ámbito pa-



Berres. Antiga hórrea preto da igrexa e da reitoral.

roquial: coma o pagamento (obrigatorio na práctica) das confrarías ou a discriminación á hora de ocupar un lugar determinado na igrexa (non todos tiñan dereito a sentarse no coro do templo).

Mais en 1667 semella que o cura conseguira restaurar parte do gran do monte de piedade e a paz na freguesía. E no 1670 o visitador afronta un problema coa fauna local derivado do almacenamento na igrexa do cereal:

y por su merced reconocer que los granos no están con comodidad en dicha iglesia por en ella se criar algunos ratones, y por lo que puede suceder y que no se destruyan los ornatos que hay de los ratones, por tanto mandó su merced que el cura haga que se quite dicha arca de la iglesia.

O 21 de abril de 1681 escolleron por mordomo do monte de piedade a Pedro de Pazos, do lugar de Celeiróns, *por ser de los labradores más ricos de la feligresía*: para este tipo de cargos, así de confrarías como doutras fundacións, procurábanse persoas *abonadas* que contasen con bens suficientes para facerse cargo das posibles débedas. Aínda que conforme avanzaba o século foi esmorecendo a fundación (en 1684 unicamente quedaban 13 fanegas das 30 orixinais), sendo posible ler informacións que apuntan mesmo a un aumento da produción agrícola que a fixo case innecesaria: *parece que de muchos años a esta parte no se ha cumplido ni repartido dicho monte de piedad por no necesitar del los vecinos y se ha ido disminuyendo*. En

1688 mándase ao reitor que faga averiguacións entre os máis vellos da parroquia, ocasión que este aproveita para recordar que se lle debían 176 reais do litixio sobre esta fundación; e aínda no 1696 resta un despacho para don Domingos Magán, que debía pagar débedas ao monte de piedade¹².

Escola de Paradela e Barbude

Esta fundación data do 13 de abril de 1786 e perviviu até o bienio 1860-1861, datas nas que o Estado se incautou definitivamente dos seus bens.

Foi establecida polo reitor de Paradela e Barbude, don Manuel Bermúdez Castro, que morreu o 2 de xullo de 1786 sendo soterrado vestido con hábito franciscano ao día seguinte no presbiterio da igrexa de Paradela que rexentou:

El cuatro de julio de este año de mil setecientos ochenta y seis en la capilla mayor de la parroquial iglesia de Santa María de Paradela se dio sepultura al cuerpo cadáver de Don Manuel Bermúdez de Castro cura que ha sido de esta dicha feligresía y de la de San Martín de Barbude que falleció en la noche del día antecedente; recibió los Santos Sacramento de Penitencia, Eucaristía y Extrema Unción; hizo testamento por ante Bernardo Pose de Santiago vecino de San Juan de Santeles, jurisdicción de Vea. Asistieron a su entierro seis señores sacerdotes incluso yo Don Bernardo Antonio Cuervo Arango cura de Santa Marina de Ribeira, a quien como el más inmediato corresponde la administración de dichas parroquias mientras no se use del título de nuevo cura ecónomo de ellas, el Reverendo Padre Guardián del Colegio de San Antonio de Herbón y otros religiosos de él, que por no haberseme exhibido copia de dicho testamento no se pone con más expresión esta partida. Fue amortajado en hábito de Nuestro Padre San Francisco, alba con su estola y más que corresponde como a tal cura párroco. Y para que conste lo firmo en la casa rectoral de Paradela. Bernado Antonio Cuervo Arango¹³.

Posiblemente se trate do sacerdote orixinario de San Xiao de Poulo que recibiu órdenes sagradas entre 1729 e 1731, fillo de don Franciso Bermúdez Castro e de dona María Rosa Martínez e que xa antes do ecuador do século XVIII estaba cargo de Paradela e Barbude¹⁴.

12 A. H. D. S. Fondo parroquial de San Vicenzo de Berres. Unidades de instalación P003676 e P003677.

13 A. H. D. S. Fondo parroquial de Santa María de Paradela e San Martiño de Barbude. Rexistro de defuncións 1723-1830. Unidade de instalación P002644.

14 A. H. D. S. Fondo Xeral. Sagradas Órdenes. Unidade de instalación 625-23.



Paradela. Vista da reitoral e da casa escola.

A obra pía por el fundada pretendía a creación dunha escola de primeiras letras para nenos e nenas das dúas parroquias; e tamén unha dotación para as rapazas que casasen cumprindo coas normas morais e relixiosas establecidas nas cláusulas da fundación: os rapaces, ademais de aprenderen a ler, escribir e contar, debían instruírse na denominada doutrina cristiá; e as mozas casadeiras –como veremos– reunir certos requisitos relativos á súa fama e honra. A asignación para a escola era de 50 ducados por ano e outros 50 para a dote de rapazas.

Na visita de 1785 o reitor don Manuel Bermúdez Castro obtivo a licenza que pedira

para hacer en el iglesario una casa cómoda destinada a escuela y con el objeto de que los sucesores estén a la vista de si el maestro desempeña con exactitud su ministerio, respecto de que a este efecto declaró el cura que estaba y era su ánimo hacer una fundación perpetua con suficiente dotación para la educación de los niños, papel, plumas y tinta.

Por fortuna consérvase o *Testimonio yntegro [...] Ess^a de Fundación y Documentos [...] costeando una escuela para Niños, y Niñas,*



Paradela. Escudo da reitoral.

*hijos de vecinos de ambas parroquias*¹⁵, polo que sabemos que instituíu tamén unha dote *para doncellas honestas* de ambas parroquias *sin excepción de alguna por ser Rica, ni Pobre* sempre e cando reunisen as condicións esixidas e sen que llelos desen até pasados nove meses do casamento: *sea excluída la Doncella, que antes de casarse con su marido, cause con él, ú con otro hombre nota y Escándalo en el Pueblo*. Vemos o omnipresente

concepto de *honra* tan valorado no Antigo Réxime. A segunda condición expón que, no caso de entrar como relixiosa algunha filla de veciño, asimesmo se lle concedese a dote.

Os ingresos procedían da inxente masa de propiedades –ou por mellor dicir réditos– que foi acumulando o reitor ao longo da súa vida en diversas parroquias da contorna e que producían unha renda anual que se situaba por riba dos 1.200 reais. Dela resta pormenorizado inventario composto fundamentalmente por escrituras de compra de censos efectuadas polo reitor Bermúdez Castro que cargan sobre os seus bens multitude de veciños: Felipe e André Rebollo, e María Antía Puga, de Santa Mariña de Ribeira obtiveron del 4.400 reais de vélaro sobre unha casa en Baltar co muíño inmediato e leiras. Tamén firmaron Manuel García e María Chico, de Santa María de Lestedo, escritura de 66 reais *de censo redimible al quitar, en cada un año, que dichos otorgantes ymponen, cargan y sirben sobre todos sus bienes* (casa e propiedades en Ardariz) por 2.200 reais. Os veciños de Codeseda André Silva, Domingos Antón Silva e Xusta Picallo véndenlle 99 reais doutro *censo redimible al quitar* sobre a súa casa e terreo en Marcenlos por 3.300 reais. Baltasar Pazo e María Antía García, de San Fiz de Sales. Domingos Valadares e Micaela

15 A. H. D. S. Fondo parroquial de Santa María de Paradela e San Martiño de Barbude. Unidade de instalación P002647.



Paradela. Igrexa parroquial. Inscripción con data na lumieira.

Agrelo, de Santo Amedio de Moalde. Lourenzo Quintillán e Xoana Taboada, de Santa Mariña de Ribela. María Pérez, de San Fiz de Margaride. Xoán Antón Ameixeiras, de San Miguel de Arca. Domingos Brea, de Santa Cristina de Vinseiro... O número de pagadores é longo de máis para reproducilo, aínda que mercé a el sabemos das actividades alleas ao servizo pastoral do reitor, quen exercía o préstamo e entregaba as cantidades *en Pesos duros y moneda de Plata*. Os seus investimentos comprendían mesmo enxeños hidráulicos e tabernas: os veciños de Santo André de Souto Xosé Riba e María Picallo hipotecan ao recibo dos cartos a Veiga do Arnado (de 50 ferrados e coa súa presa de auga) con dúas rodas de batán nela e dúas casas. E Carlos Porto, de Vinseiro aínda que residente en Cádiz, pedíulle 4.000 reais sobre dúas casas *que sirben de tabernas, sitas la una en donde llaman ó Ourosa, y otra en el lugar de Carráns*.

Debido a esta complexa xestión, a entidade contemplaba nas súas bases formar un libro con tres partes: unha co inventario dos papeis, censos e bens; a segunda *correspondiente á explicar todos los Pagadores de dichas Rentas, censos, y poseedores de sus vienes, y lo que por ellos pagan*; e a terceira *comprehensiva á los recibos que han de*

pagar cada año. E tamén contemplaba a previsión de futuros litixios: a oitava condición da obra pía

hes de que, como todos dichos Censos son de qualidad redimible, y los dichos vienes que al otorgante cedió, el Francisco Codeso, puede subceder que tocante á estos, dentro de los veinte y nueve años el Francisco Clemente, ó sus herederos, pongan, y se declare haber lugar a la Demanda graciosa de Recobración, que subcediente esto se ha de tener presente, como los dichos vienes tenían sobre si la suerte principal de censo de quatro mill Rs vellón cuios Réditos de ellos se pagaban al Convento de nuestra Señora de la Cerca, orden de N. P. San Agustín de la Ciudad de Santiago, que el otorgante redimió según Copia de escriptura [...] que declarándose haber lugar a dicha Demanda de Recobración, apronte además de la Cantidad principal, y los gastos de dicho Pleito [...] mill Reales.

Francisco Clemente, escribán da Súa Maxestade e veciño de Santo Amedio de Ribadulla, estivo preso no cárcere real da Coruña. Desde alí, en 1765, expresaba que

siendo como es la pretensión de dicho Cura un embrollo [...] benganza de la mala fee que me profesa, por el falso y calumnioso pleito que me movió [...] le obligó su malicia y ciega Pasión, a repetirme deudas que no le debía, pretendiendo cobrar dos veces.

O reitor afirmaba que non lle pagara e Francisco Clemente alegaba ter recibo asinado do sacerdote, malia este negar a súa autenticidade. O documento de pago foi declarado falso e procedeuse ao embargo dos bens en Paradela do escribán, sendo adquiridos en parte polo veciño Francisco Codeso: parte da casa, o pombeiro... por 3.500 reais que pedira prestados ao reitor Bermúdez, que rematou facéndose coas propiedades. Con argucias similares logrou tamén, por exemplo, facerse coa renda que pagaban (malia resistírense desde anos antes) os colonos do lugar da Devesa de San Miguel de Moreira no lugar do Pazo de Santa Mariña de Ribeira a Xoana Besteiro.

Aínda así, cómpre lembrar o pouco que loce o mal adquirido, xa que a casa, o pombeiro e as demais propiedades que foran de Francisco Clemente resultaron vendidas por Real Orde en 1802, co gallo das leis de alleamento de bens raíces de obras pías:

en principios del año de mil ochocientos y dos, se vendieron por S. M. Dn Carlos quarto los bienes raizes, y palomar de la obra pía [...]; los que compraron

Joseph y Francisco Clemente [...] en seis mil seiscientos setenta y quatro reales, y medio¹⁶.

Hai que constatar que os reitores que sucederon no beneficio, nomeados padroeiros pola décima condición da escritura fundacional, involucráronse activamente no seu sostemento, pois continuaron adquirindo bens para manter a obra pía até 1811¹⁷. E mesmo en 1856, xa a piques de se extinguir, *por efecto de ciertas circunstancias en las que corría peligro la escuela de esta fundación, por no haber en ella Maestro titulado, y por otras miras que se tenían acerca de ella tube que regentarla yo mismo*, di o cura, licenciado Francisco García.

Polas contas e recibos conservados dos mestres e das rapazas dotadas, podemos reconstruír a listaxe dos docentes que serviron a escola: Domingos Quinteiro até o seu pasamento en 1800; Xoán Antón Silva entre 1800 e 1806; o reitor Xosé Ventura Pardevila Fernández cobrou por dous meses de traballo no 1806; Xoán Antón Silva entre 1807 e 1812; Dionisio Codeso entre 1812 e 1815; André Ramos Brocos, de San Miguel de Sarandón, entre 1815 e 1822; Xoán Silva, de Paradela, entre 1822 e 1842; o presbítero de Santa Mariña de Ribeira Manuel Gómez, en 1842; Xoán Silva en 1843; Melitón Vila, de Paradela, entre 1843 e 1846; Xoán Silva no 1849; Bernardo Eio en 1852; o propio reitor Francisco García, circunstancialmente, en 1856; Xaquín Nodar de 1857 até 1859; Xosé López Canicova no 1859; e, de novo, Xaquín Nodar no período 1859-1860.

Nestas últimas datas presentouse un conflito competencial derivado da presenza na zona doutra escola de primeiras letras, de titularidade municipal: no 1858 o concello pretendeu asumir en solitario o ensino no rural e pechar a fundación, tratando de intruso o mestre e poñendo en solfa a conveniencia da existencia de dúas escolas na parroquia. Encomiable hai que dicir que foi a defensa que fixo o párroco Francisco González García ante as autoridades civís:

sólo esta escuela puede llamarse con propiedad escuela de Paradela, porque fundada exclusivamente para esta parroquia y su anexa, llena perfectamente

16 A. H. D. S. Fondo parroquial de Santa María de Paradela e San Martiño de Barbude. Unidade de instalación P002648.

17 Por exemplo o cura ecónomo en vacante don Francisco Montenegro adquiriu en decembro de 1788 48 reais de censo anual pola cantidade principal de 1600 reais aos veciños de San Martiño de Riobó Diego Barcala e María Carbón.

el objeto de su creación, viéndose concurrida de multitud de niños y niñas de ambas parroquias; lo que no sucede a la otra que fue acordada y establecida por el ayuntamiento de [18]56 agregando a estas parroquias las de Moreira y Santeles; pues por la distancia y otras causas los padres no quisieron enviar a sus hijos a la nueva escuela [...] reducida a la más completa miseria de alumnos, con escándalos del pueblo que la ve subsistir sin objeto y sin necesidad.

Aínda que en 1860 deixou de funcionar a escola debido á mencionada incautación de bens polo Estado, en 1925 continuaban a recibirse na parroquia de Paradela oficios da Xunta Provincial de Beneficencia de Pontevedra e da alcaldía da Estrada tendentes a indagar sobre as rendas e propiedades que a ela estiveran afectas.

Conclusiones

Cando falamos de montes de piedade nas parroquias rurais galegas, referímonos a establecementos de crédito frumentario: a institucións que puideron contribuír a solventar puntuais situacións de necesidade de cereais nun contexto agrario sometido ás vicisitudes climáticas e ás colleitas adversas, suplindo actuacións institucionais e inxustizas estruturais propias do sistema. Están, pois, lonxe da definición dos montes de piedade orixinais da Italia do século XV, instituídos para combateren a usura ofertando préstamos a xuros baixos.

Malia non ser abondosos nas parroquias galegas, son un exemplo peculiar das numerosas fundacións xurdidas no ámbito rural a partir da vontade de persoas máis ou menos acaudaladas que desexaban perpetuar a súa memoria non unicamente coa fundación de misas ou capellanías colativas, senón establecendo unha obra de piedade que beneficiase aos veciños.

Sen dúbida son un exemplo de solidariedade veciñal xurdida de iniciativas privadas, non exenta de problemáticas diversas: malia a aspiración de faceren delas algo perpetuo, os fundadores non podían ter a suficiente previsión como para adiviñar que estarían suxeitos á desidia na súa administración ou ás mudanzas na política que acompañaron á creación dos estados burgueses do século XIX.

No caso das escolas rurais (tamén coñecidas como *escolas de ferrado*), é máis abondosa a bibliografía que as aborda desde diferentes perspectivas; incluída a de xénero. A escola de Barbude e Paradela,

coa súa dotación de rapazas, é –en certa maneira– un exemplo inclusivo no que nenos e nenas podían ter acceso aos rudimentos básicos do ensino e á inserción social; mais nun contexto non exento de asimilación, homoxeneización e mesmo aculturación do que o Estado e a Igrexa foron (e son) moi conscientes, os nenos e nenas asimilaban un conxunto de condutas que lles permitían adaptarse á comunidade á que pertencían, mais sen primar o espírito crítico. No Antigo Réxime a alfabetización e a escolarización presentaban un carácter selectivo e discriminatorio, posicionando as mulleres nun segundo plano; unido, ademais, a unha feble e desigual rede de ensino, á incapacidade de moitos dos mestres, aos prexuízos do ensino feminino... e, máis que nada, á contribución das nenas no mundo laboral de forma prematura¹⁸. Así, a educación circunscribíase no mellor dos casos ás destrezas elementais da lectura, escritura e aritmética básicas conxugadas cas inseparables nocións relixiosas.

Contaba o ensino feminino en Galicia con precedentes dos que o paradigma podería ser o colexio de Nosa Señora dos Remedios ou comunmente coñecido como colexio de Orfas de Santiago, fundado no 1600 polo arcebispo Xoán de Sanclemente; exemplo doutros establecementos coma o de orfas de Betanzos de dona Úrsula Meléndez poucos anos despois. Mais teñamos presente que falamos dunha sociedade que considera a educación unicamente como un instrumento de inserción social: nas propias bases do colexio composte-lán aséntase que a institución era para que nela se recollesen orfas pobres de boa vida e costumes para que alí lles ensinasen a doutrina cristiá e outros labores de casa *para que después de enseñadas pudiesen servir en casas honradas*.

Bibliografía e fontes documentais

- BARREIRO MALLÓN, Baudilio, REY CASTELAO, Ofelia. *Pobres, peregrinos y enfermos: la red asistencial gallega en el Antiguo Régimen*. Santiago de Compostela: Consorcio de Santiago, 1999.
- CASTRO, X. (2008). *Historia da infancia na Galicia contemporánea*. En Minius, 16.

18 Sisto Barcia, A. «La educación femenina en Galicia a finales del Antiguo Régimen». En *Innovación Educativa* nº 26, 2016. Esta autora cita tasas de escolarización do 16-17% no século XVIII para a provincia de Pontevedra (fronte ao 4-5% das de Lugo e Ourense).

- CORNIDE SAAVEDRA, José. *Informe sobre todos la pesca de sardina en las costas de Galicia [...]*. Madrid: D. Joachin Ibarra, 1774. <http://biblioteca.galiciiana.gal/es/consulta/registro.do?id=3098>.
- GONZÁLEZ LOPO, Domingo. «Un aspecto de la mentalidad religiosa gallega de los siglos XVII y XVIII: La fundación de Obras Pías». En *Homenaje de la Facultad de Geografía e Historia a los Profesores D. Manuel Lucas Álvarez y D. Ángel Rodríguez González* (tomo I). Santiago: Servizo de Publicacións da Universidade, 1987.
- GONZÁLEZ LOPO, Domingo. *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia, 2002.
- HOYO, J. del. *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela: Porro Editores, 1971. (Edición preparada por Ángel Rodríguez González e Benito Varela Jácome).
- IGLESIAS ORTEGA, Arturo. *La Catedral de Santiago de Compostela y sus capitulares: funcionamiento y sociología de un cabildo en el siglo XVI*. Coruña: Deputación da Coruña, 2012.
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo. *Diccionario de la Administración Española: Compilación de la Novísima Legislación de España Peninsular y Ultramarina en todos los ramos de la Administración Pública: Comprende la definición de todas las voces de la legislación administrativa; un extenso y razonado repertorio de las disposiciones del Derecho Civil; el texto de los Códigos, Leyes, Reales Decretos, Reglamentos e Instrucciones vigentes sobre cada materia hasta 1891; los puntos resueltos por la Jurisprudencia del Consejo de Estado, del Tribunal Supremo y del Contencioso-Administrativo; doctrinas, dictámenes, informes y otros datos sobre los más importantes ramos de la Administración, etc, etc., y un esmerado índice cronológico general de toda la obra*. Madrid: Administración, 1892. (5ª ed.).
- MUÑOZ SERRULLA, María Teresa. «Montes de piedad eclesiásticos y particulares (s. XVIII-XIX): usos monetarios». En *Hispania Sacra LXI* (2009).
- SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P. *La Galicia del Antiguo Régimen. Economía y Sociedad*. En F. Rodríguez Iglesias (Ed.), 1991.
- SANDOVAL VERA, Francisco. «Alfabetización, familia y patrimonio en la Galicia a fines del Antiguo Régimen». En *Obradoiro de Historia Moderna* nº 9 (2000).
- SIXTO BARCIA, Ana María. «Maestros y escuelas en la Galicia rural a finales del Antiguo Régimen. Un método, diferentes perspectivas». En Ofelia Rey Castella y Fernando Suárez Golán (Eds.), *Los vestidos de Clío. Métodos y tendencias recientes de la historiografía modernista española (1973-2013)*. Santiago de Compostela: Universidad de Santiago de Compostela, 2015.
- SIXTO BARCIA, Ana María. «La educación femenina en Galicia a finales del Antiguo Régimen». En *Innovación Educativa* nº 26 (2016).
- SUÁREZ GOLÁN, Fernando. «Niveles de enseñanza y estudiantes en la Galicia central del Antiguo al nuevo Régimen». En *Obradoiro de Historia Moderna* nº 16 (2007).



A Estrada a mediados do século xx. Documentos cartográficos e planimetría

Javier García Gómez
terrdefaro@hotmail.com

Resumo. Presentamos unha nova achega sobre a representación cartográfica do concello da Estrada a mediados do século xx, como complemento ó traballo previo de deslinde do xix, a través dos rexistros e manuscritos de novas actas, cadernos de campo, planos de poboación, planimetrías, altimetrías e o definitivo Mapa Topográfico Nacional, fontes documentais impresas conservadas no Instituto Xeográfico Nacional.

Abstract. We present here a new contribution on the cartographic representation of the Galician municipality of A Estrada in the mid-20th century in order to complete the demarcation work previously developed in the 19th century. We meet the study's goals thanks to the documentary printed sources preserved at the Spanish National Geographic Institute: records and manuscripts of new certificates, field books, town plans, planimetric and altimetric measurements and the final National Topographic Map.

Introdución

No ano 2022 achegamos á *Miscelánea* (volume xxv, pp. 147-185) unha introdución histórica e un pequeno estudo sobre o deslinde e amolloamento do termo municipal da Estrada, acometido na derradeira década do século xix como complemento e trámite oficial trala creación do municipio constitucional. Aquel traballo, que considerabamos completo e detallado con normativa xurídica, documentación e planimetría específicos, remataba e quedaba circunscrito a dito século, tal e como reflectían as fontes documentais empregadas como obrigado recurso.

Coa finalidade, agora, de complementarmos a visión xeográfica a través da planimetría creada con posterioridade relativa ó territorio estradense, presentamos este novo artigo co detalle e representación das minutas cartográficas, deslindes e planos de poboación realizados na primeira metade do século xx. Estes expedientes que analizaremos, dispoñibles na actualidade para consulta no Instituto Xeográfico Nacional, constitúen os traballos previos á elaboración

das follas que compoñen o Mapa Topográfico Nacional e que se nos presentan, en definitiva, como ferramentas e documentos fundamentais para comprender a evolución da Estrada desde o século XIX ata a actualidade.

Desenrolo normativo

As representacións cartográficas que veremos, como documentos básicos na recollida de información xeográfica do país, en xeneral, e do territorio da Estrada, en particular, teñen a súa orixe nos proxectos xurdidos no século XVIII para a formación do Mapa de España, entre eles os achegados por Jorge Juan Santacilia ou Tomás López Vargas Machuca, con resultados diversos.

Sen entrarmos a valorar e analizar a numerosa normativa lexislativa en materia de planimetría nacional desenrolada durante o século XIX e, circunscribíndonos ó espazo que nos ocupa, comezaremos o noso estudo co Real Decreto de 12 de setembro de 1870 polo que se crea o Instituto Xeográfico, dependente da Dirección Xeral de Estadística do Ministerio de Fomento¹. O regulamento deste organismo articulouse con posterioridade mediante Decreto de 27 de setembro, detallando no seu capítulo primeiro, artigo 1, o obxecto dos traballos e operacións necesarias para acadar a publicación do mapa xeral do territorio, por medio de triangulacións xeodésicas, topográficas, nivelacións, planos topográficos, parcelarios e catastrais².

Baixo o reinado de Alfonso XII, apróbase un novo regulamento promulgado mediante Real Decreto de 27 de abril de 1877, organismo estatal agora denominado Instituto Xeográfico e Estadístico, e que incluía, para as tarefas antes citadas, a creación do Corpo de Xeodestas con facultativos militares e civís para a realización dos traballos xeodésicos³. Rematada a Guerra Civil, un Decreto da presidencia do goberno de 22 de xaneiro de 1944 aprobaba un novo regulamento da Dirección Xeral do Instituto Xeográfico e Catastral

- 1 Gaceta de Madrid nº 257, de 14 de setembro de 1870. *O ministro de Fomento, José Echegaray.*
- 2 Gaceta de Madrid nº 271, de 28 de setembro de 1870. *O ministro de Fomento, José Echegaray. Aprobado pola S. A.*
- 3 Gaceta de Madrid nº 119, de 29 de abril de 1877. *O ministro de Fomento, C. Francisco Queipo de Llano. Aprobado pola S. M.*

que, nas disposicións fundamentais do seu título primeiro, presenta a definición, finalidade e organización do mesmo; e no Título v, relativo ó depósito e arquivo, garante a custodia e conservación que nos permite na actualidade acceder a esta documentación.

Artigo 1º. O Instituto Xeográfico e Catastral é o Organismo do Estado Español dedicado á investigación, estudo, aplicación, execución, conservación e publicación dos traballos relativos ás Ciencias Xeográficas no seu maior contido, comprendendo a Xeografía, Xeofísica, Astronomía, Metroloxía, Xeodesia, Topografía, Fotogrametría, Catastro, Parcelario e Cartografía⁴.

Artigo 144. Os documentos técnicos ingresados no arquivo, constituídos principalmente polos cadernos e datos de observacións, os cálculos correspondentes ás actas de deslinde e as follas debuxadas en limpo, agrúpanse conforme á súa procedencia, constituíndo por separado o arquivo Topográfico, o arquivo Xeodésico e o arquivo Xeofísico.

No tocante ós documentos do catastro parcelario, conservaranse nas brigadas topográficas provinciais deste servizo, a fin de poder atender con maior facilidade as consultas e peticións do público e das xuntas periciais.

Ó amparo da normativa precedente, comezan na Estrada os traballos de diferentes equipos que darán como resultado a realización de 11 actas de deslinde e 14 cadernos de campo cos municipios limítrofes entre 1938 e 1942, seis planos de poboación entre 1940 e 1941, 18 mapas de planimetrías, altimetrías e conxuntas entre 1940 e 1946, e xa como resultado final, tres minutas ou *catastróns* do Mapa Topográfico Nacional (MTN50) que conteñen todo o territorio do termo municipal estradense.

Deslindes no século xx (1938-1942)

O pleno da corporación da Estrada de 17 de agosto de 1938, presidido polo alcalde D. Alfonso Constenla Otero, daba conta do inicio dos traballos de deslinde entre este concello e os limítrofes, por parte das brigadas topográficas do Instituto Xeográfico, Catastral e de Estadística. Acórdase neste acto, ademais, a creación dunha co-

4 BOE nº 27, de 27 de xaneiro de 1944. *Regulamento da Dirección Xeral do Instituto Xeográfico e Catastral. Título Primeiro, Capítulo Primeiro, artigo 1º; e Título V, Capítulo XIX, artigo 144.*

Deslinde del Municipio.

Se da cuenta de que bajo la dirección de los Ingenieros Jefes de Brigadas Topográficas del Instituto Geográfico, Catastral y de Estadística, se están realizando trabajos de deslindes y reconocimiento de mojones que afectan a este término Municipal y a los que con el mismo limitan, habiendo interesado por la Alcaldía por tres oficios fecha de ayer el Sr. Ingeniero Jefe de la Brigada Topográfica el nombramiento de una comisión constituida por el Sr. Alcalde, tres Concejales, el Secretario y un Perito que asistan al referido deslinde, con los Ayuntamiento de San Pedro, San Pedro y Puenteceinos los días 22, 23, 24 del actual. Y la Referencia acuerda designar a tal efecto además del Sr. Alcalde, al finiente de Alcalde D. Aguilar, concejal D. Antonio Ferr, Secretario del Ayuntamiento D. Antonio Reiro, que autoriza y corra frente el propio Sr. Aguilar, debiendo entenderse que no solo han de entenderse en los deslindes a que se refieren los tres oficios indicados entre este Ayuntamiento y el de San Pedro y San Pedro y Puenteceinos, sino en todos los demás que concierne, a no ser que se acuerde lo contrario.

Acta da sesión do pleno do concello da Estrada, 17-08-1938.

misión municipal composta polo propio alcalde, tres concelleiros, o secretario e un perito para asistir como parte interesada a estas labores de delimitación das liñas administrativas cos concellos limítrofes, cuxa parte dispositiva transcribimos⁵.

Sesión supletoria do 17 de agosto de 1938. Na Casa Consistorial da Estrada a dezasete de agosto de mil novecentos trinta e oito. Terceiro Ano Triunfal. Reunidos no Salón de Sesións os Srs. D. Alfonso Constenla Otero, Alcalde-Presidente deste Concello e Tenentes de Alcalde Sr. Bernardino Sanmartín e D. Jaime Aguilar, xunto min o Secretario que autoriza, co obxecto de celebrar a Sesión Supletoria convocada para o día de hoxe dada a hora de dezasete, o citado Sr. Alcalde declara aberta a sesión.

Deslinde do concello. Dáse conta que baixo a dirección dos enxeñeiros xefes das brigadas topográficas do Instituto Xeográfico, Catastral e Estadístico estanse realizando traballos de deslinde e recoñecemento de mollóns que afecta a este termo municipal e ós que con el limitan, interesando da alcaldía por tres oficios

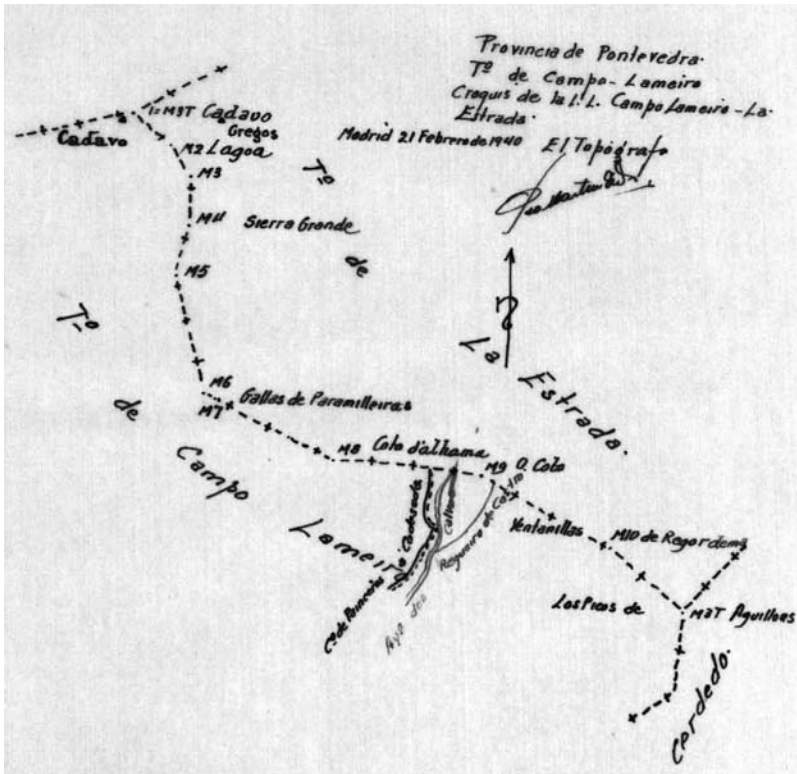
5 Archivo Municipal da Estrada. Sign. 4.445/2. Libro de Actas da Comisión Municipal Permanente (1938-1939). Sesión supletoria do 17 de agosto de 1938, fol. 20r-20v. Tradución do autor.

data de onte o Sr. Enxeñeiro Xefe da 4ª Brigada Topográfica o nomeamento dunha comisión constituída polo Sr. Alcalde, tres Concelleiros, o Secretario e un Perito que asistan ó referido deslinde, cos concellos de Teo, Vedra, Padrón e Pontecesures os días 22, 23 e 24 do actual. E a Corporación acorda designar a tal propósito ademais do Sr. Alcalde, ó Tenente de Alcalde Sr. Aguilar, concelleiro D. Antonio Ferro, Secretario do Concello D. Antonio Reino, que autoriza, e como Perito o propio Sr. Aguilar, entendéndose que non só entenderán nos deslindes a que se refiren os tres oficios indicados entre este Concello e o de Teo, Padrón e A Estrada, e Padrón, Pontecesures e A Estrada, senón en todos os demais que acontezan, a non ser que se acorde o contraio.

A gran superficie territorial do concello da Estrada, con 282 quilómetros cadrados repartidos en 51 parroquias, supuxo para as brigadas topográficas unha enorme carga de traballo e dificultade técnica á hora de realizar o deslinde cos 11 concellos cos que comparte lindeiros no século XX, Teo, Padrón, Forcarei, Pontecesures, Campo Lameiro, Valga, Boqueixón, Vedra, Cerdedo, Silleda e Cuntis. Coa finalidade de dar cumprimento á normativa precedente para a formación do catastro parcelario, o 22 de agosto de 1938 comezaban os primeiros traballos topográficos e posterior levantamento de actas, da operación practicada para recoñecer a liña de termo e sinalar os mollóns comúns ós concellos da Estrada e Teo, baixo a dirección do enxeñeiro xefe da 4ª brigada topográfica da provincia de Pontevedra, M. Montalvo.

A comitiva presidida polo alcalde da Estrada D. Alfonso Costenla Otero, acompañado polos concelleiros D. Jaime Aguilar e D. Antonio Ferro, máis o secretario municipal D. Antonio Reino, reuníronse no lugar denominado Vilarpiñeiro co equipo técnico da 4ª Brigada e o representante do concello de Teo, o alcalde D. Gabriel Varela Crego. A operación de deslinde transcribiuse na acta asinada por todos os membros das comisións designadas, rexistrada nesa data co número 1.123.

A partir desta primeira actuación, proseguiron entre os anos 1938 e 1942 os traballos cos demais concellos limítrofes e cuxas conclusións, en xeral, son coincidentes co deslinde previo realizado na derradeira década do século XIX. A acta de deslinde co concello de Padrón, rexistrada co nº 1.040, foi asinada polos membros designados da comisión antes citada da Estrada, xunto coa do mu-



Esbozo do deslinde entre A Estrada e Campo Lameiro. 1938.

Gutiérrez Mansilla, na acta nº 2.224. A 4ª brigada foi a encargada do deslinde con Pontecesures, representado polo alcalde D. Rafael Abalo Seoane, comezado no lugar das Barreiras o día 29 de outubro, transcrito na acta nº 2.372 e asinado polos membros de ambas comisións municipais e corpo técnico. O deslinde con Campo Lameiro, representado polo alcalde D. Serafín Castro Mesego, acometeuno a 2ª brigada o día 26 de novembro, comezando no punto denominado Pico de Aguiñóns, transcrito na acta nº 2.169 e asinada por todos os asistentes.

A 4ª brigada foi a encargada no ano 1939 dos traballos de deslinde co concello de Valga, representado polo alcalde D. José Meniño Caramés, acometidos o día 18 de agosto desde o lugar de Fonte das Barreiriñas e recollidos na acta nº 2.221. Retómanse os traballos en

1942 baixo a dirección do equipo técnico da 3ª brigada, comezando polo concello de Boqueixón, sendo o novo alcalde da Estrada D. Miguel de la Calle Sáenz, cuxas comisións delegadas reuníronse no lugar do Castro o día 28 de xullo e asinaron a acta nº 2.226. O 29 de xullo comezan os labores de campo no lugar de Cadelas co concello de Vedra, recollendo os acordos de deslinde na acta nº 2.223. O 26 de agosto é a data do deslinde con Cerdedo, representado polo alcalde D. Lino Toimil Ferrer, no lugar denominado As Dúas Baiucas, transcrito e asinado na acta nº 2.192. O deslinde co concello de Silleda, representado polo alcalde D. Manuel García Cerviño, comezou no lugar de Pena da Lagoa o día 28 de agosto, transcribindo e asinando os acordos na acta nº 2.424. Haberá que esperar bastantes anos para acometer os traballos de deslinde entre o concello da Estrada, representado polo alcalde D. Jesús Durán Martínez, e o de Cuntis por D. Eusebio Guimarey Montero. Nesta ocasión o equipo técnico estaba baixo o mando do enxeñeiro xefe de deslindes e replanteos, que realizou esta detallada operación recollida na acta nº 2.220, asinada e datada o 26 de setembro de 1958⁶.

O traballo das brigadas topográficas. Os cadernos de campo da Estrada

As denominadas brigadas topográficas eran os equipos que realizaban o traballo de campo sobre o terreo nos diferentes concellos, agrupados por provincias, cuxa función principal era a recollida de datos, a realización de medicións, informes, esbozos, planos e mapas manuscritos, ferramentas imprescindibles para acadar o proxecto de formación do Mapa Topográfico Nacional. A súa composición esta-

6 IGN. Obra derivada de Acta de Deslinde nº 1123 de Teo (15082), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Acta de Deslinde nº 1040 de Padrón (15065), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Acta de Deslinde nº 2169 de Campo Lameiro (36007), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Acta de Deslinde nº 2192 de Cerdedo-Cotobade (36902), A Estrada (36017). Firmas: 1942. Acta de Deslinde nº 2220 de Cuntis (36015), A Estrada (36017). Firmas: 1958. Acta de Deslinde nº 2221 de Valga (36056), A Estrada (36017). Firmas: 1939. Acta de Deslinde nº 2223 de Vedra (15089), A Estrada (36017). Firmas: 1942. Acta de Deslinde nº 2224 de Forcarei (36018), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Acta de Deslinde nº 2226 de Boqueixón (15012), A Estrada (36017). Firmas: 1942. Acta de Deslinde nº 2372 de Pontecesures (36044), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Acta de Deslinde nº 2424 de Silleda (36052), A Estrada (36017). Firmas: 1942. CC-BY scne.es.

ba formada por persoal de diferentes corpos, enxeñeiros xeógrafos, topógrafos, axudantes de xeografía e catastro, delineantes cartográficos e de catastro, ademais de outros oficios que puntualmente fosen requiridos. Ademais da confección das actas que vimos con anterioridade, achegaban as minutas cartográficas, tanto planimétricas como altimétricas e conxuntas, realizadas en escala 1:25.000, e os cadernos de campo complementarios.

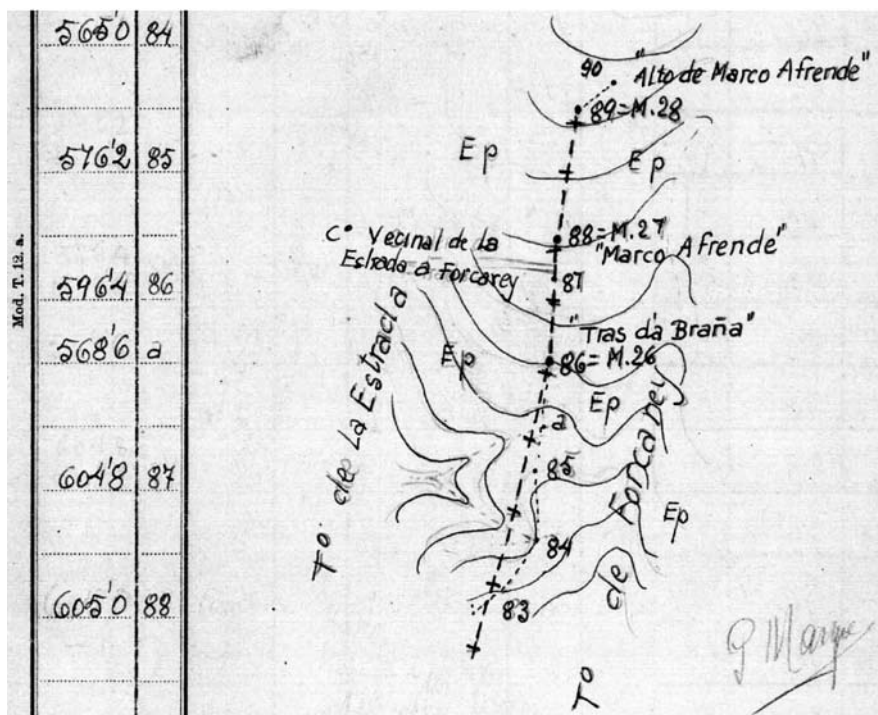
Estas planimetrías achégannos unha detallada e variada información sobre o territorio da Estrada na primeira metade do século XX, representando, entre outros elementos, as vías de comunicación, as construcións, a cuberta vexetal, a hidrografía, a toponimia e as liñas divisorias administrativas. As minutas altimétricas simbolizan o relevo do terreo mediante curvas de nivel e puntos de cota, características que unidas á planimetría, se representan nas denominadas conxuntas.

Os 14 cadernos de campo conservados da Estrada complementan e coinciden coas actas de deslinde de 1938-1942, achegando información sobre cada itinerario, as estacións numeradas, os puntos observados, as distancias en metros, os rumbos de orientación, as distancias horizontais, os ángulos de pendente ou cenitais, tanto de depresión como de elevación, os desniveis calculados, as altitudes e os esbozos e notas de cada un deles⁷.

Destacaremos neste apartado o Caderno de Campo específico do lugar de Eiriz, na parroquia de San Pedro de Parada, realizado polo equipo técnico da 8ª brigada da provincia de Pontevedra, asinado en outubro de 1940 polo topógrafo Manuel González Márquez⁸. En-

7 IGN. Obra derivada de Cuaderno de Campo nº 1039 de Padrón (15065), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Cuaderno de Campo nº 1122 de Teo (15082), A Estrada (36017). Firmas: 1940. Cuaderno de Campo nº 2168 de Campo Lameiro (36007), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Cuaderno de Campo nº 2191 de Cerdedo-Cotobade (36902), A Estrada (36017). Firmas: 1943-2018. Cuaderno de Campo nº 2219 de A Estrada (36017), Cuntis (36015). Firmas: 1941. Cuaderno de Campo nº 2222 de A Estrada (36017), Vedra (15089). Firmas: 1942. Cuaderno de Campo nº 2225 de A Estrada (36017), Boqueixón (15012). Firmas: 1942. Cuaderno de Campo nº 2227 de A Estrada (36017), Valga (36056). Firmas: 1939. Cuaderno de Campo nº 2228 de A Estrada (36017), Silleda (36052). Firmas: 1942. Cuaderno de Campo nº 2229 de A Estrada (36017), Teo (15082). Firmas: 1939. Cuaderno de Campo nº 2230 de A Estrada (36017), Silleda (36052). Firmas: 1940. Cuaderno de Campo nº 2233 de Forcarei (36018), A Estrada (36017). Firmas: 1938. Cuaderno de Campo nº 2271 de Pontecesures (36044), A Estrada (36017). Firmas: 1938. CC-BY scne.es

8 IGN. Obra derivada de Cuaderno de Campo nº 2231 de A Estrada (36017). Firmas: 1940. CC-BY scne.es.

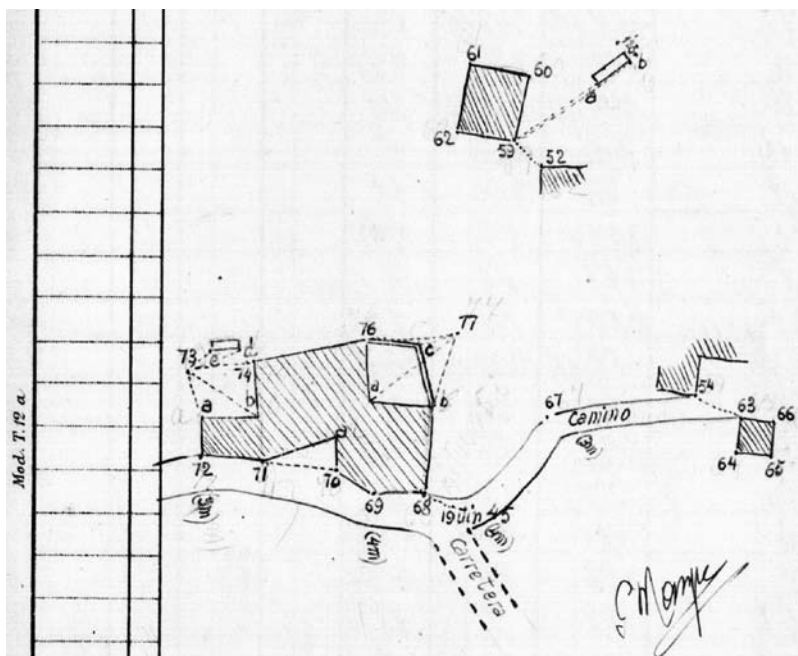


Caderno de campo da Estrada e Forcarei. 1938.

tre a detallada información que achega, destacamos o trazado a manalzada das diferentes construcións existentes neste lugar, planos de poboación a escala 1:2.500, que determinarán a posterior impresión do Mapa Topográfico Nacional.

Planos de poboación

Na categoría denominada Planos de Poboación inclúense as seis follas realizadas sobre núcleos urbanos máis representativos do municipio da Estrada, con características e escalas variadas, acometidos polas brigadas topográficas durante os anos 1940 e 1941. O correspondente á capital municipal está asinado polo topógrafo Francisco Berzosa o 15 de marzo de 1940, revisado e conforme polos enxeñeiros xefes de brigada e da provincia. Representa en escala 1:5.000 a poboación da Estrada en folla de cuadrícula, debuxado en color ver-

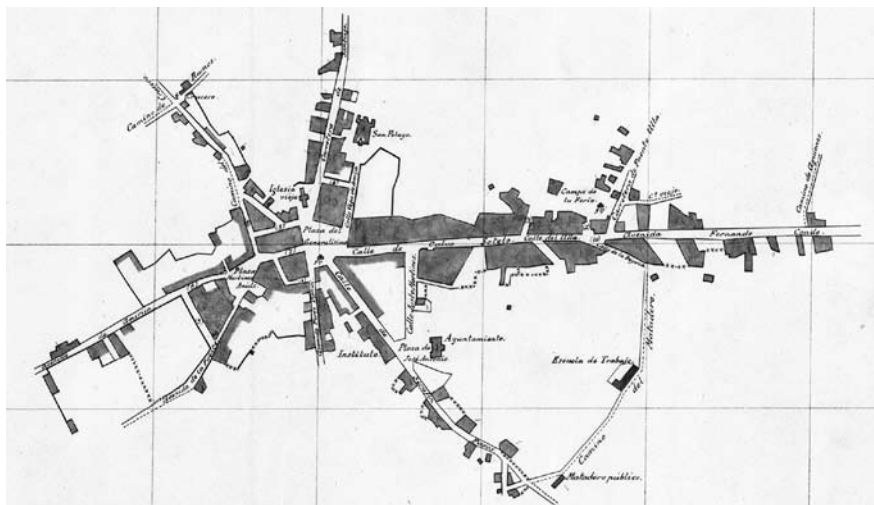


Esbozo da poboación de Eiriz. 1940.

mello e coas rúas máis importantes, complementado cun subíndice de ruego numerado á marxe⁹.

As cinco follas restantes corresponden a planimetrías realizadas a escala 1:2.500 e inclúen varios núcleos en cada unha delas. A denominada *zona 0* está datada e asinada polo topógrafo o 30 de marzo de 1940, incluíndo os lugares de Paramá, Ramiráns, Murgide, Subión, Souto de Barcala, Santa Marina de Barcala e Trasande; con detalle das vivendas, edificios singulares como tabernas, escolas, muíños, igrexas ou casino, dos camiños, rúas e vías principais, hidrografía, cotas e distancias, elementos construtivos auxiliares como pozos, lavadoiros, cruceiros, fontes, cabazos e pontes, ademais das terras de cultivo dos arredores.

9 IGN. Obra derivada de POBL360307-1940-ESTRADA-LA. CC-BY scne.es. Dirección General del Instituto Geográfico y Catastral. Trabajos Topográficos. Provincia de Pontevedra. Término municipal de La Estrada. Plano de Población de La Estrada. Escala de 1:5.000.



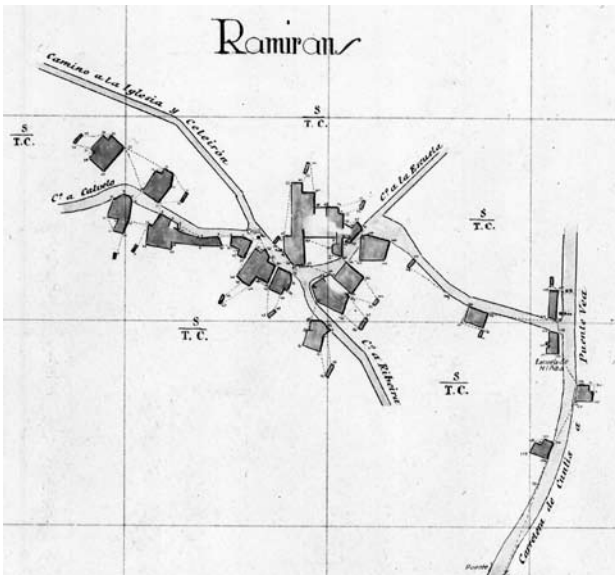
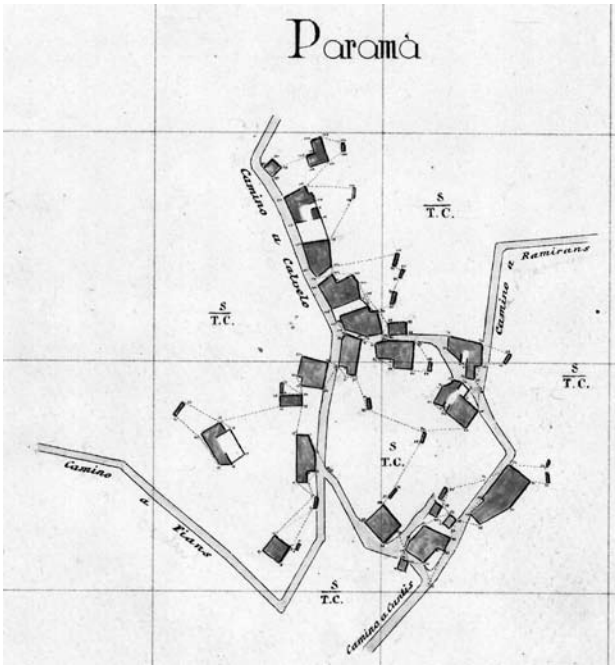
Plano de poboación da Estrada. 1940.

A folla denominada *Planos de Población de Mesadoiro, Castelo, Vila D'afonso, Freán, San Louzans y Parada*, inclúe os citados lugares e está datada o 25 de xuño de 1941; a nomeada como *Carballeira, Vinseiro, Las Vilas, Iglesia (Vinsreiro) y Entrecastelo*, ten data de 20 de xuño de 1941; a de *Bede, Pereira y Fraiz*, ten data de 12 de xuño de 1941; e a denominada *zona 7ª* inclúe planimetría e altimetría da citada zona, ademais dos lugares de Riva, San Pedro de Ancorados, Foxo Corbelle e Porto, todas elas conforme, revisadas e rexistradas no Arquivo Topográfico do Instituto Xeográfico Nacional en Madrid¹⁰.

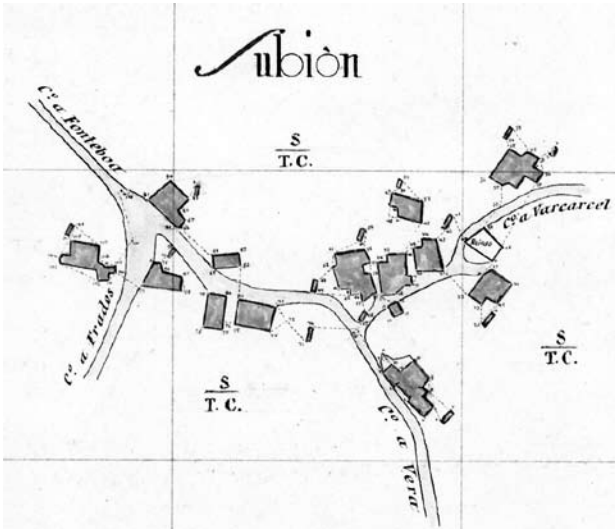
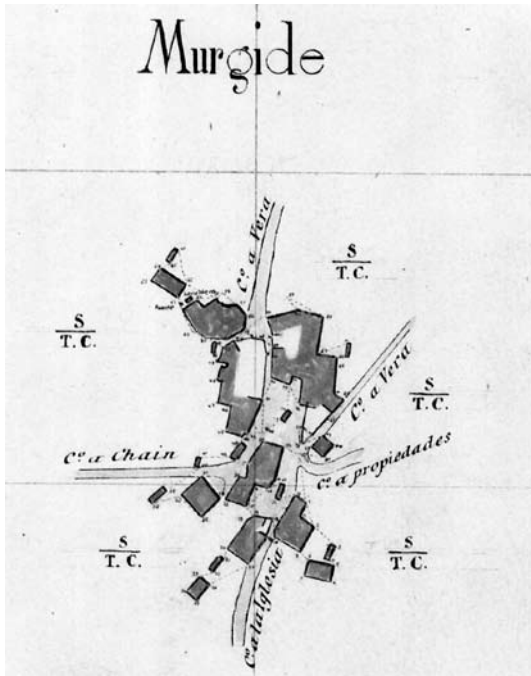
Planimetrías e altimetrías

O conxunto de planos con esta denominación, realizados a escala 1:25.000 como traballo previo ó definitivo Mapa Topográfico Nacional (Catastrón), está composto de 15 follas cartográficas específicas da Estrada, ás que engadiríamos as correspondentes ós concellos limítrofes que comparten liñas de deslinde intermunicipais. Todas

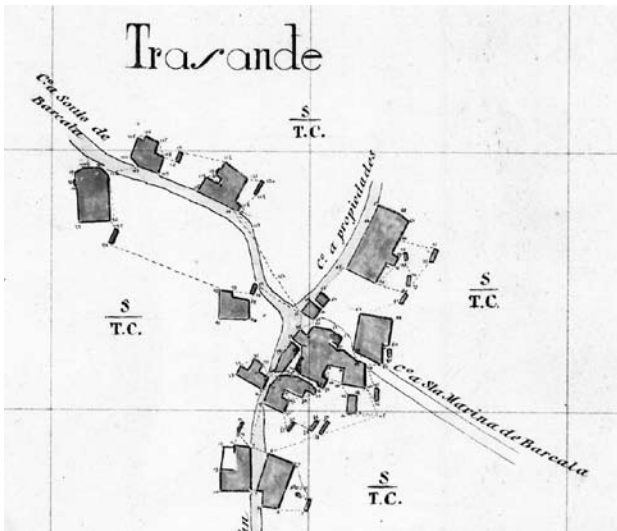
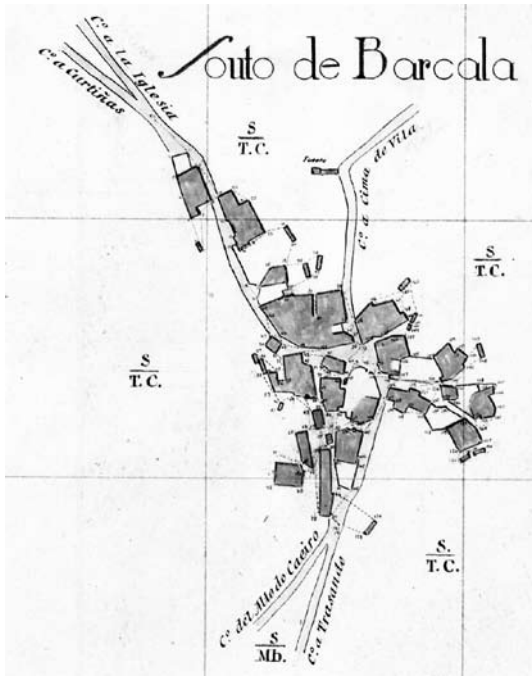
¹⁰ IGN. Obra derivada de PUBL360308-1940-ESTRADA-LA, PUBL360309-1941-ESTRADA-LA, PUBL360310-1941-ESTRADA-LA, PUBL360311-1941-ESTRADA-LA, PUBL360503-1940-ESTRADA-LA. CC-BY scne.es.



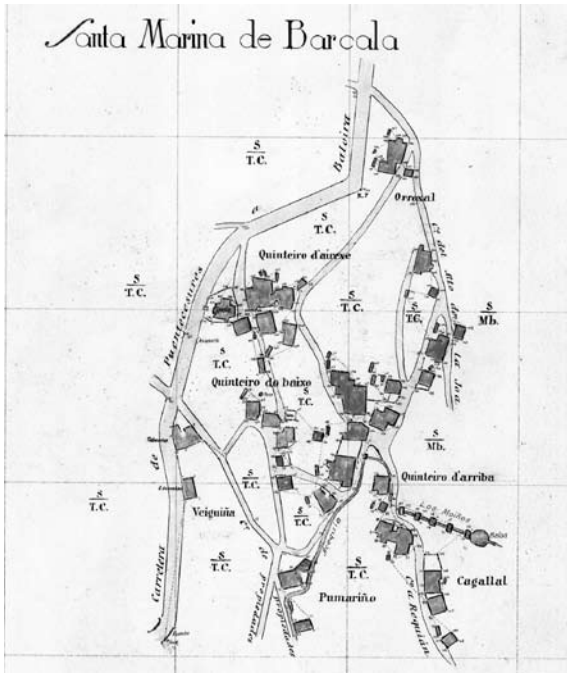
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



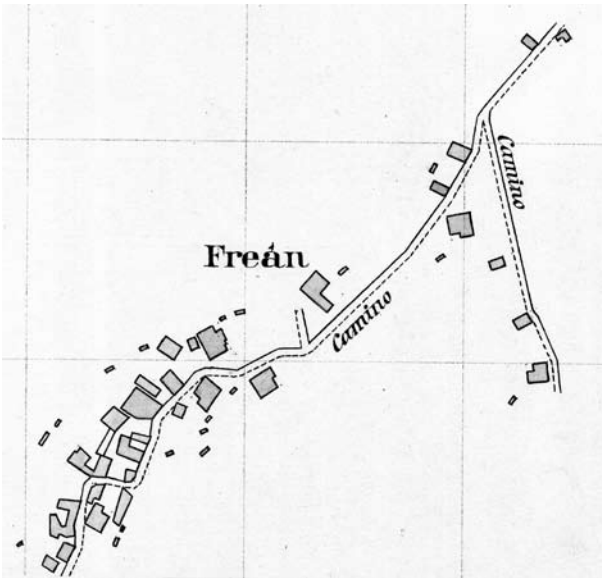
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



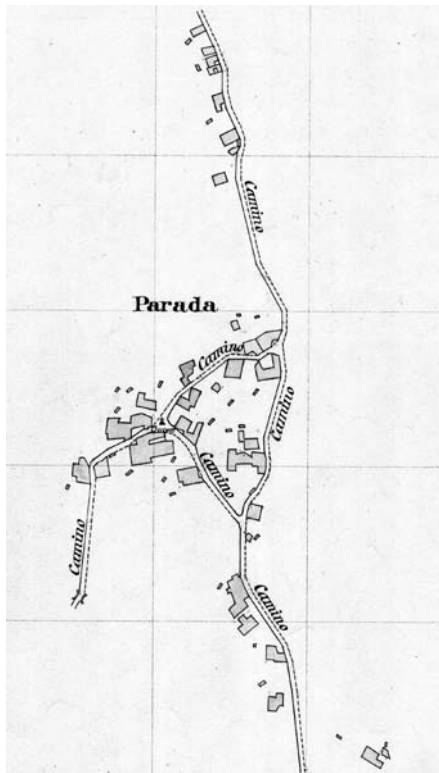
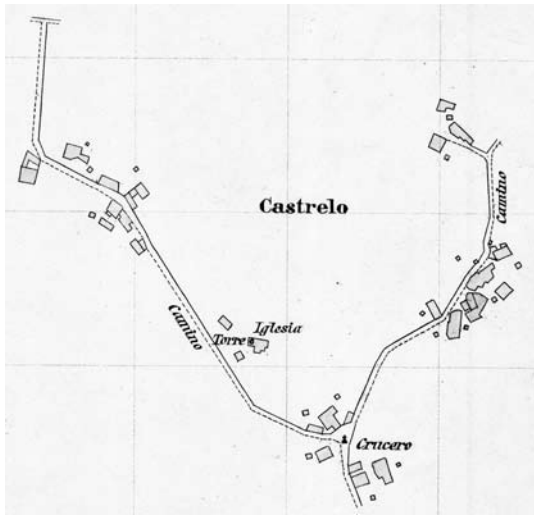
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



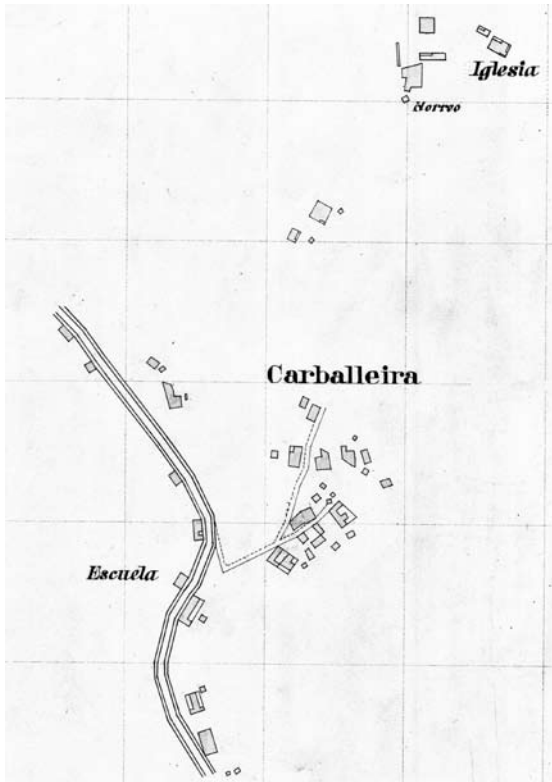
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



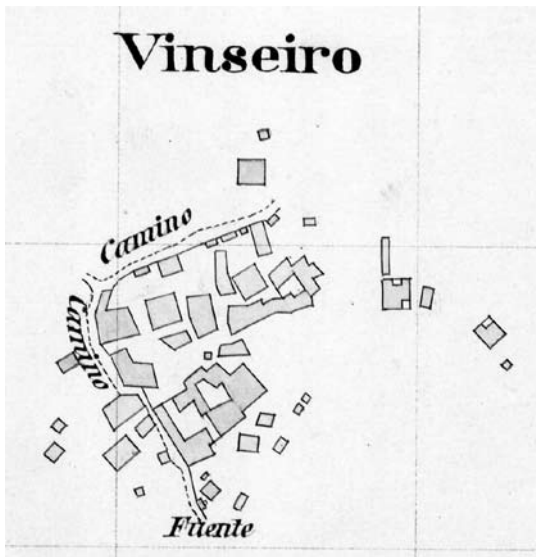
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



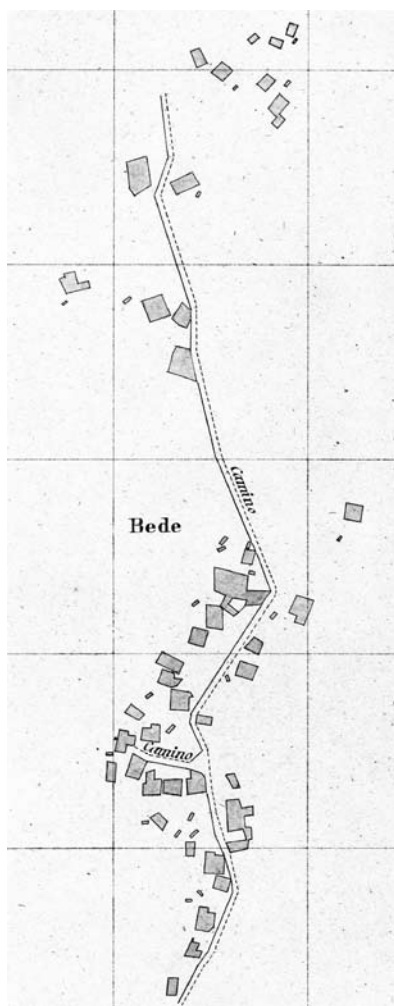
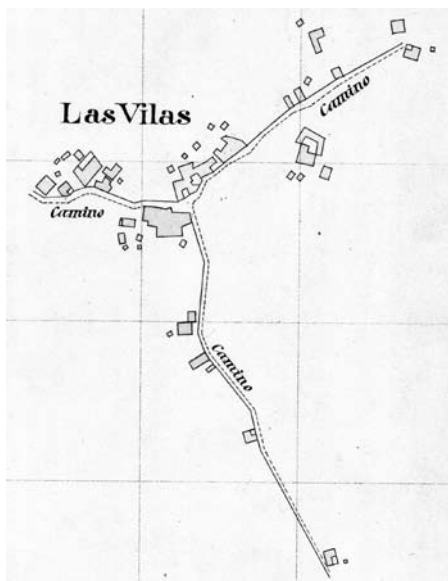
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



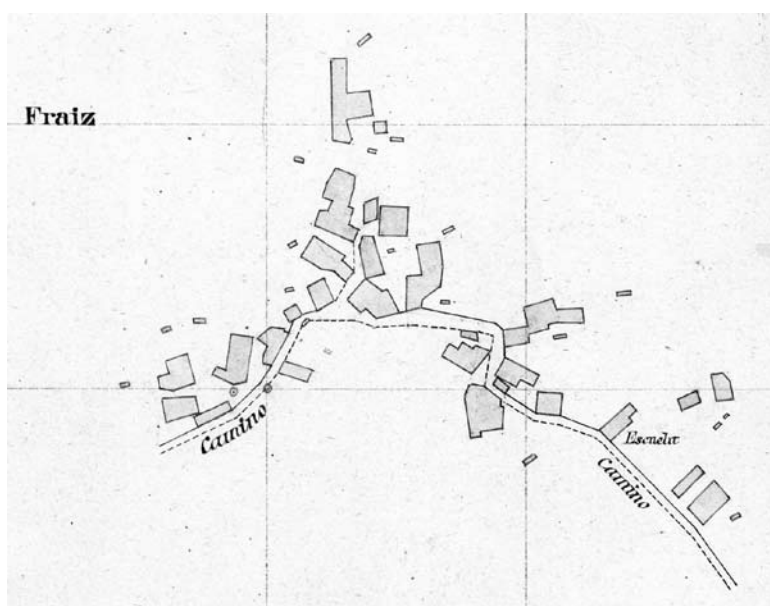
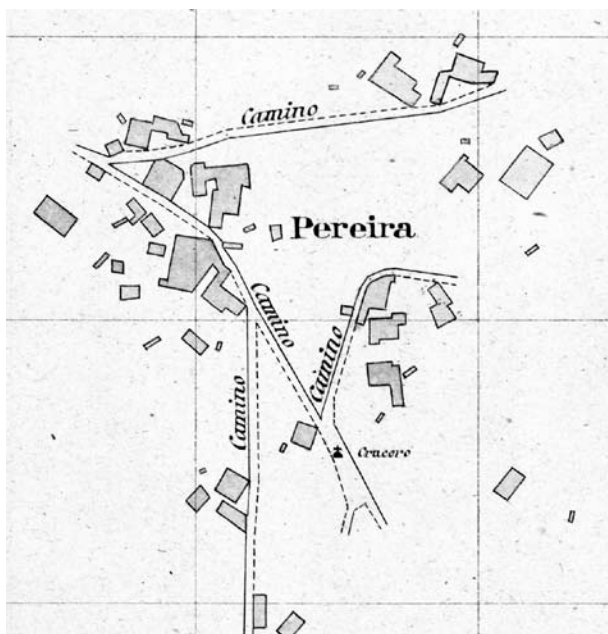
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



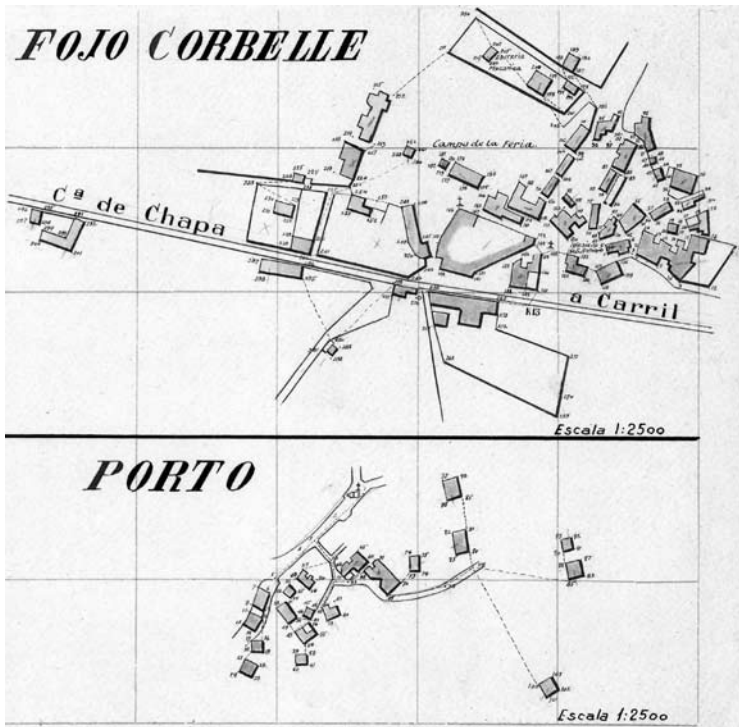
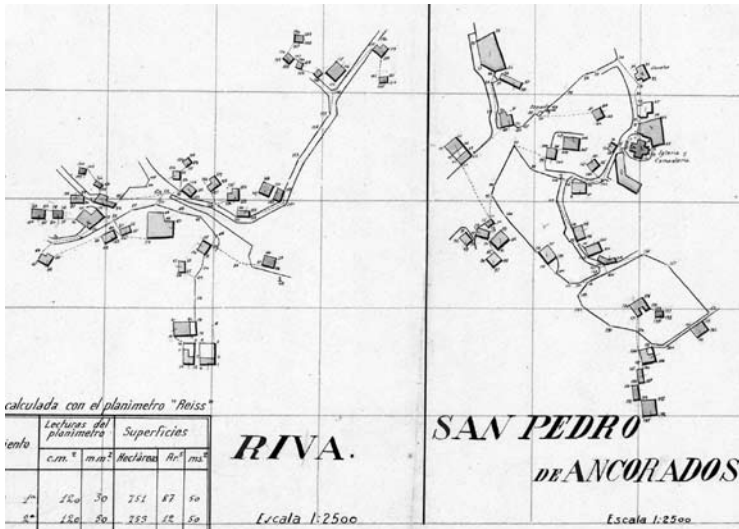
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



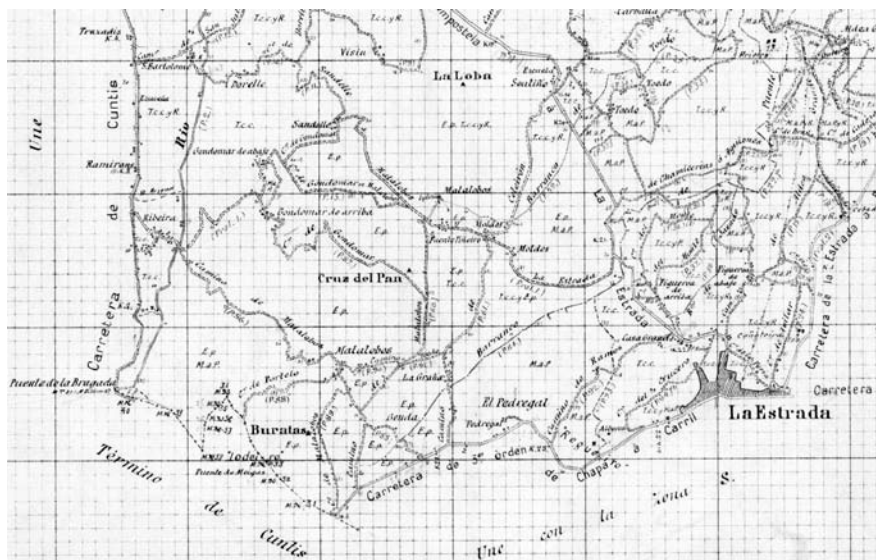
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



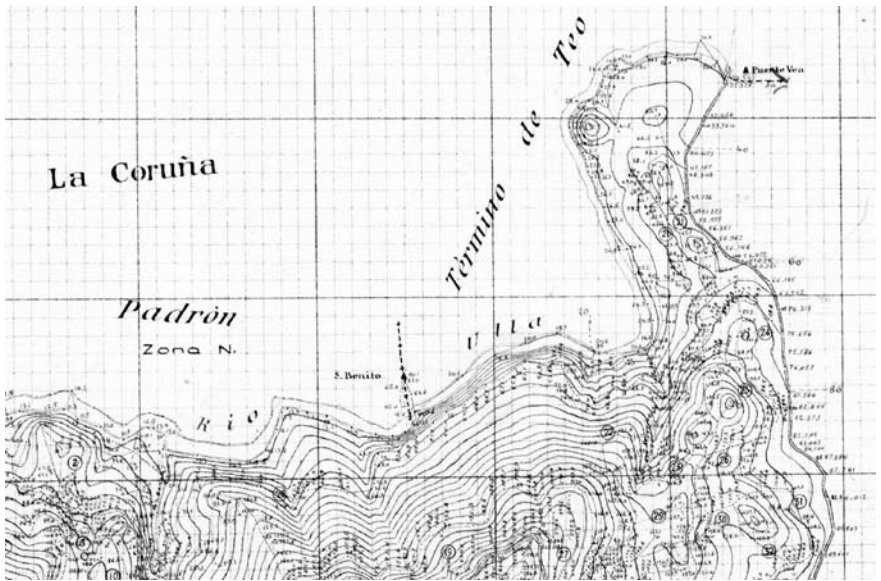
Planos de poboación (detalles). 1940-1941.



Planimetría da Zona N da Estrada (detalle).

elas foron realizadas polos equipos topográficos entre 1940 e 1946, subdividindo o termo municipal en varias zonas para un mellor detalle na representación.

As planimetrías, realizadas en tintas negra, vermella e verde, achegan información xeográfica relativa á superficie de cada unha delas, os límites municipais e interparroquiais, vías de comunicación de diversas categorías, distancias entre os distintos puntos, cuberta vexetal, tipos de cultivo e aproveitamento do solo, elementos xeográficos destacados, poboacións, aldeas, lugares e vivendas, todos eles coa súa correspondente toponimia e denominación. O detalle das altimetrías, en cores negra, vermella, marrón e azul, achega información sobre os límites municipais e parroquiais, vías de comunicación de primeira orde, hidrografía incluíndo ríos, regatos e arrosios, puntos xeográficos de altitude e cota destacada, curvas de nivel cada 10 metros e unha gran cantidade de medicións de altitudes numéricas de alta precisión.



Altimetría da Zona 0 da Estrada (detalle).

A Estrada no Mapa Topográfico Nacional

Todos os traballos anteriores, actas, cadernos de campo, mapas e planos manuscritos, compoñen un conxunto de documentos preparatorios, necesarios e fundamentais, para a formación das follas do Mapa Topográfico Nacional a escala 1:50.000 (MTN50); ós que se engadirían os previamente realizados por outros organismos como Xunta de Estadística, o Depósito da Guerra ou a Rede Xeodésica de España a partir dos labores de diferentes corpos militares. Condicionado pola gran superficie xeográfica que ocupa o territorio estradense, arredor de 282 quilómetros cadrados, a súa representación cartográfica está repartida en tres follas do MTN50, as denominadas 0120 Padrón, 0121 A Estrada e 0153 Cerdedo¹¹.

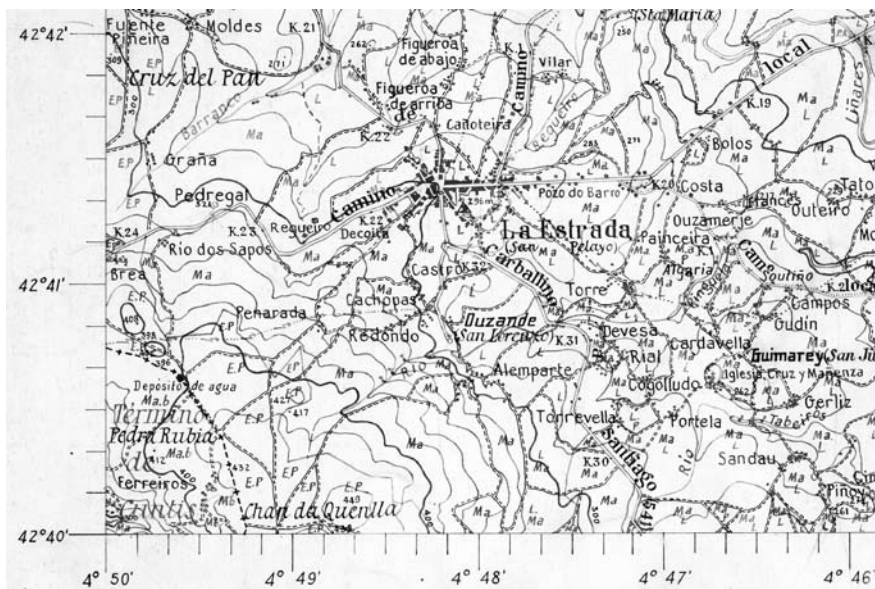
A folla nº 0121 titulada *La Estrada*, por ser a entidade de po-boación de maior importancia representada na mesma, está datada en Madrid o 24 de outubro de 1946, coas sinaturas orixinais dos topógrafos Benedicto Maté e J. Serrano Álvarez, e o conforme do

11 IGN. Obra derivada de Minutas MTN50 (catastrones) 1910-1970. 0120 Padrón, 1941. 0121 La Estrada, 1946. 0153 Cerdedo, 1946. CC-BY scne.es.

enxeñeiro xefe da sección 3ª e o enxeñeiro xefe do 4º grupo como responsables da súa edición. Cubre unha superficie de 10 graos de latitude, entre o 42º 40' e o 42º 50' norte, por 20 graos de lonxitude, entre o 4º 30' e o 4º 50' oeste, representando a zona central e norte do termo municipal delimitado polo río Ulla, limitando cos concellos de Teo, Vedra, Boqueixón, Silleda, Forcarei e Cuntis. O documento orixinal vai impreso en papel de varias tintas, negro, azul, vermello, verde e sepia en varias gradacións, mediante un sistema de impresión fotomecánica de heliogravado en cobre e cun tamaño de 36,90 x 53,86 cm.

Realizada cunhas características semellantes, a folla nº 0120 denominada *Padrón*, comprende o territorio da Estrada situado ó oeste, facendo límite con Teo, Padrón, Pontecesures, Valga e Cuntis, abarcando o espazo territorial delimitado polas coordenadas 42º 40' e 42º 50' latitude norte, e entre os 4º 50' e os 5º 10' lonxitude oeste. Está datada en Madrid o 12 de agosto de 1941, e asinada polo topógrafo Daniel de la Puente, conforme polo inspector xeral xefe da sección 2ª Enrique Meseguer, e revisado polo enxeñeiro xefe da 2ª brigada especial, Anastasio G. Espinosa. A folla nº 0153 denominada *Cerdedo*, completa o territorio estradense pola parte sur oeste, detallando os límites municipais cos concellos de Forcarei, Cerdedo, Campo Lameiro e Cuntis, entre as coordenadas 42º 30' e 42º 40' norte, e entre os 4º 30' e 4º 50' lonxitude oeste. Está datada en Madrid o 1 de xullo de 1946, e asinada a orixinal polo equipo técnico formado polos topógrafos Jesús Cabrerizo e J. Serrano Álvarez, e conformado polos enxeñeiros xefes do 4º grupo e da sección 3ª.

O obxectivo principal dos mapas era representar os elementos cartográficos básicos, recollendo un extenso catálogo de parámetros como altimetría e curvas de nivel, puntos de acoutamento, vértices xeodésicos, hidrografía de carácter lineal, superficial e puntual como pozos ou estanques, vías de comunicación de toda tipoloxía, edificacións illadas ou agrupadas en poboacións e límites administrativos. Por mor da ausencia nesta época dun catastro detallado da riqueza territorial, este documento cumpría a función a xeito de soporte obrigado no que se cartografaban e deslindaban os límites municipais, incluíndo datos específicos sobre utilización do solo mediante

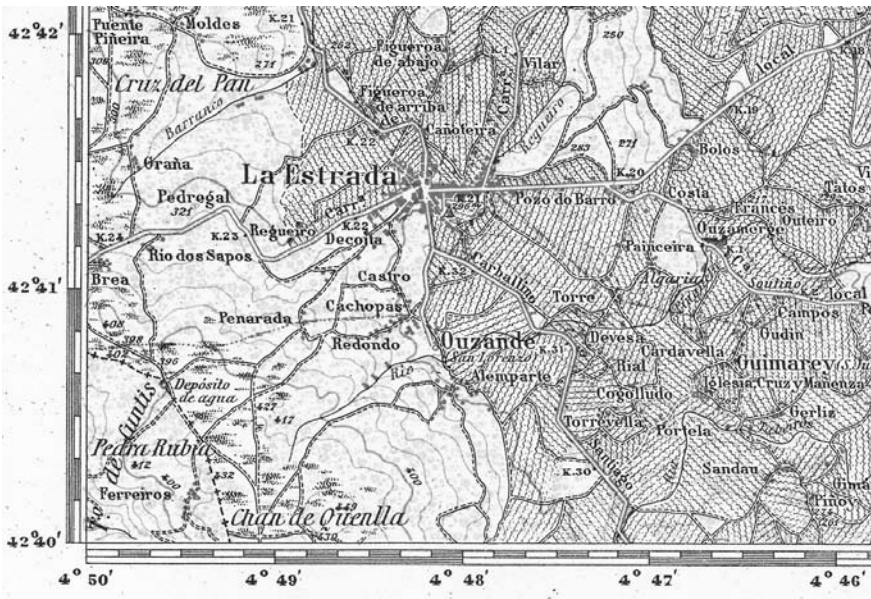


A Estrada, MTN n° 121. 24-10-1946 (detalle).

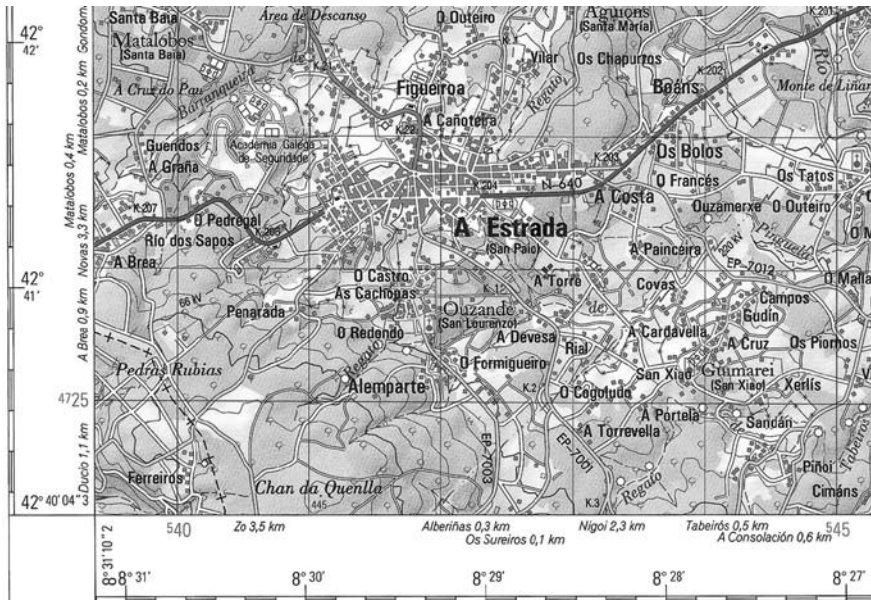
símbolos superficiais, distinguindo os principais tipos de cultivo e cuberta vexetal. Estamos, en definitiva, ante unha ferramenta fundamental para coñecer o estado xeral do territorio da Estrada a mediados do século XX, achegando datos e información precisa sobre a toponimia, tanto de asentamentos humanos como de paraxes e lugares illados, facilitando a localización de todo tipo de propiedades e a súa natureza. Achegamos o detalle de tres mapas da folla 121 da Estrada, nas que podemos observar a evolución da capital municipal representada en sucesivas edicións e a información que representa cada unha delas, desde a primeira de 1946 ás posteriores dos anos 1948 e 2007¹².

Circunscribíndonos á capital municipal, as imaxes que nos achega a planimetría anterior reflicten de xeito obxectivo a estrutura urbanística da vila, vertebrada en torno a unha praza principal da que parten dous eixos perpendiculares entre eles e que conforman as

12 IGN. Obra derivada de MTN50 edición impresa 0121 La Estrada, 1948. MTN50 edición impresa 121 A Estrada, 2007. CC-BY scne.es.



A Estrada, MTN n° 121. 1ª edición 1948 (detalle).



A Estrada, MTN n° 121. 1ª edición 2007 (detalle).

dúas rúas principais do núcleo urbano. Ó tratarse dunha poboación de recente creación, lembremos que se converteu en capital do municipio en 1840, o seu crecemento realizouse de xeito relativamente ordenado. Desde este momento, ademais da súa privilexiada situación nun importante cruzamento de camiños comarcal, establécense diferentes institucións como o xulgado de 1ª Instancia, a escola de párvulos, a Escola de Artes e Oficios, a biblioteca ou o Hospital Municipal, que certificarán este crecemento urbano coa concesión do título de vila da man de Isabel II, acordado mediante Real Decreto de 6 de xullo de 1859.

Na primeira metade do século XX prodúcese un notable incremento da construción e desenrolo urbanístico de promoción privada, facilitado en gran medida pola remesa de divisas dos retornados americanos, destacando a *Casa do Escobeiro* na praza principal, punto central da actividade administrativa municipal. Súmanse, ademais, outros factores de crecemento como centro de referencia comarcal, como o desenrolo económico, comercial e de asentamento residencial, coa construción de numerosas vivendas nunha vila ben comunicada coas localidades da contorna.

Bibliografía

- CASTRO GONZÁLEZ, María Milagros (2010). «La Estrada, el urbanismo de una villa marcada por la emigración», en *XIV Encuentro de Latinoamericanistas Españoles: Congreso Internacional*, setembro de 2010. Santiago de Compostela, pp. 539-555.
- Gaceta de Madrid. Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado. <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php>. [13-06-2024].
- GARCÍA GÓMEZ, Javier (2022). «O deslinde do termo municipal da Estrada no século XIX», en *A Estrada, Miscelánea histórica e cultural*, vol. 25. A estrada, Museo do Pobo Estradense Manuel Reimóndez Portela, pp. 147-185.
- Instituto Geográfico Nacional. Organismo Autónomo Centro Nacional de Información Geográfica. Documentación geográfica y cartográfica antiguas. <http://centrodedescargas.cnig.es/CentroDescargas/index.jsP#>. [25-06-2024].
- MIRAMONTES CARBALLADA, Ángel (2000). «Origen y evolución del municipio de A Estrada (Pontevedra). Factores geográficos y condicionantes históricos», en *A Estrada, Miscelánea histórica e cultural*, vol. 3. A estrada, Museo do Pobo Estradense Manuel Reimóndez Portela, pp. 165-192.

PALADINI CUADRADO, Ángel (1991). «Notas para la historia del Mapa Topográfico Nacional de España», en *Militaria. Revista de Cultura Militar*, nº 3. Edit. Universidad Complutense de Madrid, pp. 83-100.



Os míticos tesouros do Pico Sacro

Henrique Neira Pereira

valdoulla@yahoo.es

Resumo. Son numerosas as referencias á historia e lendas do Pico Sacro na literatura oral e escrita producidas desde hai séculos. Hai alusións a tesouros, que serían desde ouro presente de maneira natural -explotado desde a antigüidade-, ata obxectos do mesmo metal e pedras preciosas producidos de forma máxica ou traballados pola man humana, pasando por riquezas acumuladas polos mouros, lendarios habitantes das profundidades do monte. Neste texto revisamos este compoñente da identidade mítica do cumio que preside a comarca natural da Ulla.

Abstract. There are many references to the history and legends about Pico Sacro in the oral and written literature produced for centuries. There are allusions to treasures, which range from natural gold (mined since old times) to golden objects and handmade or magically produced precious stones, and fortunes accumulated by the Moors, legendary inhabitants of the mountain. This article goes through the mythical identity of this summit located in the Ulla region.

O Pico Sacro, dese nalgúns dos primeiros documentos que se refiren a el, era chamado antigamente Ilicino (monte das aciñeiras, dos carballos). Atopamos este dato, entre outros documentos, por exemplo nun pergameo do Tombo A da catedral de Santiago datado no 9 de agosto do ano 883, que menciona¹ o monte «quam dicunt Montem sacrum, qui antiquitus uocabatur Ylicinus» («que din Monte Sacro, que os antigos chamaban Ilicino»), ou outro relativo ó mosteiro compostelán de San Martiño Pinario que podería datar do 1 de febreiro do ano 914, que indica² «monte qui condam Illicinus dictus est, post aduentum Sancti Iacobi Mons Sacer est appellatus» («no monte que antes se chamaba Ilicino, e que despois da chegada de Santiago é chamado Monte Sacro»).

1 Lucas Álvarez, Manuel. *La documentación del Tombo A de la catedral de Santiago de Compostela. Estudio y edición*. León, Centro de Estudios e Investigación «San Isidoro»; Caja España de Inversiones, Caja de Ahorros y Monte de Piedad; Archivo Histórico Diocesano, 1997. P. 72-74.

2 Lucas Álvarez, Manuel. *El Monasterio de San Martiño Pinario de Santiago de Compostela en la Edad Media*. O Castro-Sada; A Coruña, Ediciós do Castro, 2003. P. 162-164.

Se aceptamos como orixinais estes documentos –algúns dos referidos ó Pico Sacro foron supostamente sometidos a alteracións ou mesmo falsificacións ó longo da historia³– temos que cando menos desde a Idade Media o que hoxe chamamos Pico Sacro ou Sagro era coñecido como Monte Sacro. Iso levou a confundilo, como moi tarde desde o século XVII e quizais xa antes, con outro Monte Sacro, o Mons Sacer que se erguía na Gallaecia segundo indica o historiador romano Xustino, quen probablemente viviu a cabalo entre os séculos II e III, e que é o autor do volume *Historiarum Philippicarum libri XLIV*, no que resume unha obra do século I a.C. do autor galorromano Cneo Pompeio Trogo.

Nese texto fala da que entón era a provincia romana da Gallaecia e menciona un monte no que se dicía que había ouro⁴: «In huius gentis finibus sacer mons est, quem ferro uiolari nefas habetur; sed si quando fulgure terra proscissa est, quod in his locis adsidua res est, detectum aurum uelut dei munus colligere permittitur» («Nas fronteiras deste pobo hai un monte sagrado, que se considera incorrecto violar cun ferro; pero se nalgún momento a terra é aberta por un raio, que é algo frecuente nestes lugares, está permitido recoller o ouro exposto coma se fose un don de Deus»).

Este texto xa aparece compilado por exemplo no tomo cuarto do libro *Hispaniae Illustratae...* publicado en 1608 en Frankfurt⁵, polo que é posible que fose coñecido pouco despois en Galicia, e así o suxire o texto escrito polo xesuíta Juan Álvarez Sotelo, tras visitar o Pico o 29 de agosto de 1689, no capítulo 34 do libro IV da súa *Historia General del Reino de Galicia*, reproducido por Fidel Fita⁶:

Mas la caverna abriose ciertamente en tiempo de los Romanos para saber el oro y la plata que las entrañas del monte ocultaban, despreciando la vana su-

- 3 García Alvarez, Manuel Rubén. «El Monasterio de San Sebastian del Pico Sacro». En: *Compostellanum*. T. 6. V. 2, 1961. P. 181-224.
- 4 Iustinus. «Epitoma Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi». XLIV, 3, 6. Recuperado de: https://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lsposit04/Iustinus/Ius_el44.html, web consultada a 15 de setembro de 2024.
- 5 Schotti, Andreae. «Hispaniae illustratae seu Urbium rerumque Hispanicarum academiarum, bibliothecarum, clarorum denique in omni disciplinarum genere scriptorum auctores varii chronologi, historici : tomus III». Francofurti, Apud Claudium Marnium & heredes Ioan. 1608. P. 423.
- 6 Fita, Fidel. «La gran caverna del Picosacro. Dos leguas al oriente de Compostela. Nuevo estudio». En: *Boletín de la Real Academia de la Historia*. Madrid, 1911. Tomo 59. P. 276-304.

perstición de los que tenían por sacrilegio herirle con hierro, que tales escrúpulos, atravesándose intereses, son para italianos los que telarañas para pájaros grandes.

Se fose algo novidoso o texto de Xustino seguramente non mencionaría tan brevemente esta pasaxe o historiador Francisco Manuel de la Huerta nos seus *Anales de el Reyno de Galicia* publicados entre 1733 e 1736 en Santiago⁷:

[...] en Galicia ay el que aun conserva el nombre de Pico Sacro, de quien hizo memoria Justino.

A identificación entre o Pico Sacro e o Mons Sacer de Xustino que agocharía ouro atopámola tamén recollida polo economista ilustrado José Lucas Labrada, quen, na súa *Descripción económica del Reyno de Galicia*, fala tamén do Pico, recollendo o que di o cronista Huerta⁸:

El Monte de Pico Sagro, por cuya falta meridional pasa el mismo Rio [Ulla], llamaban Mons sacer, nombre que tambien le dieron los Romanos, por el mucho oro que criaba; hallandose prohibido por ley, segun Justino, citado por el referido Huerta, que nadie le arase ni cabase; añadiendo, que no ès dudable el que posteriormente se hà derogado dicha Ley, pues los mismos Romanos minàron el Monte para sacar el oro, hallandose en su cumbre tres pozos, los dos con escalones (aunque arruinados) como los tienen todas las minas, y el tercero tan profundo que respira en la rivera del Rio.

O texto de Xustino recóllese así mesmo en 1838, no artigo titulado «El Pico Sagro»⁹:

Estimulados con estos cuentos, y con lo que refiere la historia de que los Romanos le llamaban Mons Sacer por el mucho oro que criaba, hallándose prohibido por ley que ningun particular le arase ni cabase, y que en él habia tres pozos como los que tienen las minas, determinamos pasar á reconocerle.

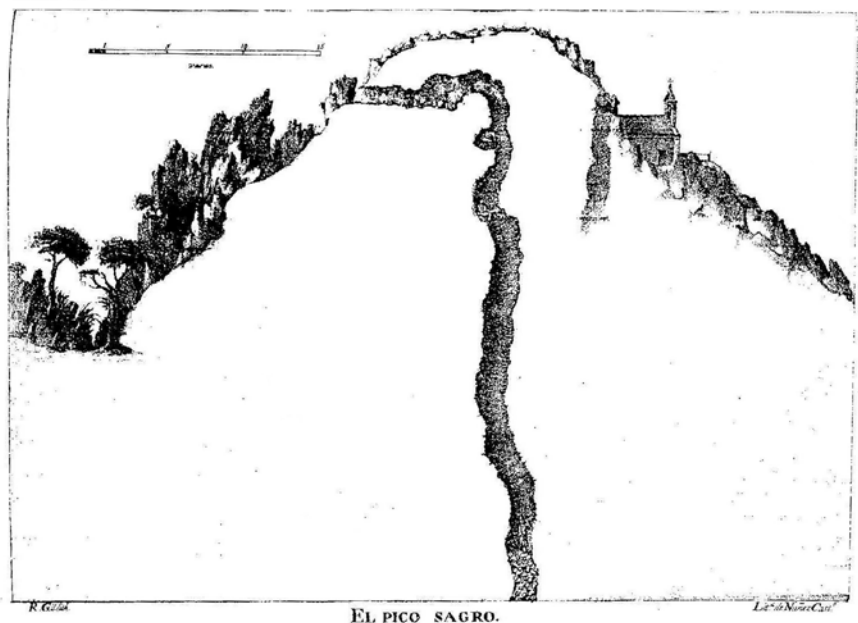
Tamén Manuel Martínez Murguía a menciona en 1888 no seu ensaio *Galicia* cando escribe sobre o Pico Sacro¹⁰:

7 De la Huerta y Vega, Francisco Xavier Manuel. *Anales de el Reyno de Galicia*. Santiago, imprenta de Andrés Frayz. Lib. II, cap. XIII. P. 133.

8 Labrada, José Lucas. *Descripción económica del Reyno de Galicia*. Ferrol, Real Consulado, 1804. P. 70.

9 S.O. «El Pico Sagro». En: *Semanario instructivo: periódico de agricultura, ciencias naturales y artes*. Nº 4, 23/03/1838. P. 15-16.

10 Martínez Murguía, Manuel. *Galicia*. Barcelona, Estb. Tip. Editorial de Daniel Cortizo y Cía, 1888. P. 200-203.



Gravado que acompañaba o artigo de 1838 no *Semanario instructivo: periódico de agricultura, ciencias naturais y artes*. Nº 4, 23/03/1838. P. 14.

Creencia general bien asentada, es entre los historiadores que cuando Justino se refiere al Sacer mons, que se levanta en los confines de Galicia, *in hujus gentis finibus*, no se trataba de otro monte sino este de que hablamos.

Modernamente, o historiador Manuel Chamoso Lamas propuxo que o monte que cita Xustino sería o de San Torcuato ou Trocado, relevo moi característico coroado por un castro, preto do *oppidum* (fortaleza) de San Cibrao de Las, cuxo cumio se sitúa entre os concellos ourensán de San Amaro e Punxín¹¹.

Fose porque desde tempo antes xa fora identificado o Pico co monte descrito por Xustino, ou porque había xente con moita imaxinación, o caso é que para 1607 xa se falaba da existencia dun tesouro que fora agochado no monte: o cardeal Jerónimo del Hoyo, natural de Aguilafuente (Segovia), nas súas *Memorias del Arzobispado de Santiago* rematadas en 1607 constata a existencia no Pico Sacro

¹¹ López Gómez, Felipe Senén. «O Castro Lupario e a Raiña Lupa». En: <http://www.laopinioncoruna.es/opinion/2017/07/23/o-castro-lupario-e-raina/1202573.html> consultada a 24 de xullo de 2017.



Cumio do Pico Sacro, coa capela de San Sebastián. Foto: Henrique Neira, 2014.

do que el denomina unha mina, que popularmente chamamos aínda hoxe «Burato dos Mouros», e da que indica que se comunicaba co río Ulla. Aínda existía daquela un castelo na cima do monte e Del Hoyo explica como se construíu anos antes o segundo dos Buratos dos Mouros¹²:

La puerta para entrar en esta mina está a un lado del castillo, hacia la parte del Poniente, y al presente está tapada y sucedió que un hombre que se llamaba Juan Antonio, vecino de La Coruña, dijo en años atrás que en este pico, hacia la parte del Oriente, habia unos haberes y movidos desto unos hombres labraron a esta parte una bajada a modo de contramina y por esta bajaron a la mina que sale al dicho rio y allá hallaron muy grandes guecos y espacios y echaron de ber que iba la mina para el rio y en esto gastaron neciamente sus haciendas.

O texto de Jerónimo del Hoyo é posiblemente o primeiro que fala da lenda dun tesouro non natural, senón escondido, uns «haberes» agochados no Pico Sacro, que como xa el mesmo advertía non era máis que iso, unha lenda. Pero polo que se ve unha lenda que se prolongará no tempo e que será enriquecida e transformada en distintas épocas.

12 Rodríguez González, Ángel e Benito Varela Jácome (eds.). *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Jerónimo del Hoyo. Santiago de Compostela, Porto y Cía. Editores, 1959. P. 11.

Debémolle a seguinte mención ó frade bieito Benito Jerónimo Feijóo e Montenegro, natural de Casdemiro (O Pereiro de Aguiar), quen produciu unha ampla obra literaria na que é de salientar o seu *Teatro Crítico Universal*, en varios tomos publicados entre 1726 e 1740, onde aborda temas de ciencias e actividades humanas e na que tamén trata de combater falsas crenzas e supersticións.

Con ese mesmo espírito publicará posteriormente e a modo de continuación, entre 1742 e 1760, as súas *Cartas eruditas y curiosas*, onde no tomo terceiro (1750) titula a carta II «De la vana y perniciosa aplicacion à buscar Tesoros escondidos». Como era de esperar con este título fai unha crítica das persoas que agardaban facerse ricas atopando ouro ou prata agochados, facéndolles ver que o único que conseguían dese xeito era arruinarse gastando os poucos cartos que tivesen na busca de algo que non ían conseguir.

O parágrafo 17 desta carta refírese ó caso dun xastre de Basilea (Suíza), que se atreveu a entrar nunha longa caverna, onde atopou unha muller sometida a un encanto, quen lle ofreceu un enorme tesouro de moedas de ouro, prata e cobre se a desencantaba: cousa que o xastre non fixo por medo.

Feijóo considera a narración fabulosa, un conto de velas, e a continuación refire no parágrafo 18 o caso que imos ver¹³:

Poco hà que en la Ciudad de Santiago se fabricò otro embuste semejante, interviniendo en el personas de muy superior condicion à la de el Sastre. Hay un Monte vecino à aquella Ciudad, llamado Pico-Sagro, y en el una profunda caverna, en la qual se atrevieron á descender ciertos aventureros, que afirmaban despues haver encontrado en ella un Idolo de oro, que guardaban dos Gigantes, con otras particularidades, que hacian la relacion completa. Averiguòse ser todo patraña, de que resultò bastante confusion á los autores de ella.

O descubrimento de que ese tesouro era inventado non impediu que se continuaran difundindo as lendas sobre as supostas riquezas ocultas no interior do monte. O artigo «El Pico Sagro» de 1838, que xa mencionamos antes, narra unha excursión de catro amigos que visitan o monte, e este é presentado así¹⁴:

13 Feijoo, Benito Jerónimo. «Cartas eruditas, y curiosas: En que, por la mayor parte, se continúa el designio del Theatro critico universal». Madrid, Imprenta de los Herederos de Francisco del Hierro, 1750. T. III. P. 19-20. (Carta II, parágrafos 17-18).

14 S.O. «El Pico Sagro». En: *Semanario Instructivo. Periódico de agricultura, ciencias naturales y artes*. Nº 4, 23 de marzo de 1838. P. 3-5.



Entrada a un dos Buratos dos Mouros do Pico Sacro. Foto: Xerardo Neira, 2000.

Oculta habitación de cobardes moros, depósitos de numerosas y encantadas riquezas y otros epítetos de esta natureza, prodigan comunmente al Pico sagro los habitantes de sus faldas.

O texto inclúe ademais unha narración na que un régulo galego viaxa polo mundo na busca da ciencia e a sabedoría e acaba atopando un mago que lle di¹⁵:

- Vuelve á tu patria y estudia en ella las producciones de la tierra y los astros del cielo; esto basta para ser sabio, porque cualquiera parte del mundo es una imagen de todo él. Llegarás á ella en un momento, atravesando la rejion del ayre, montado en esta flecha, la cual conservarás por cien años y un día: al cabo de este tiempo clávala en el valle mas estenso de tus dominios con la punta hacia el cielo, y al momento como si se apoderase de ti un dulce sueño, morirás para ser Rey en los siglos futuros. La luna se parará sobre la flecha y asi como eleva las aguas del mar levantará la tierra y hará nacer allí un monte sagrado, abundante en oro y piedras preciosas, que te servirá á ti de sepulcro y de asilo á la nacion que la honra, cuando se vea vencida.-

Voló el régulo, montado en la flecha, como vuelan las brujas cuando van á sus sabatinas sobre un palo de escoba, y á su tiempo se cumplió la profecía del májico. Se levantó sobre el valle del Ulla, que antes era llano, ese monte en el cual hace algunos siglos, se encerraron los moros huyendo de los cristianos y desde entonces viven soterrados ayudándonos á comer nuestras cosechas.

15 S.O. «El Pico Sagro». En: *Semanario Instructivo. Periódico de agricultura, ciencias naturales y artes*. Nº 4, 23 de marzo de 1838. P. 3.

A narración do régulo é recollida por escrito de forma moi semellante en 1885 polo escritor compostelán Francisco María de la Iglesia González, quen indica no seu texto, en galego, que lla relatara seu avó¹⁶. Da mesma maneira que no relato de 1838, o régulo recibe unha frecha que se cravará na Ulla:

... e así com'as augas se van upando n'as grandes mareas, así a terra s'irá erguendo en torno d'ela hastra facer O Monte Sagrado cheyo d'ouro e pedras preceosas que che servirá a tí de sepulcro e de seguro axudamento á terra tua cando se vexa vencida.

O artigo de 1838 do *Semanario Instructivo* continúa coa narración da baixada á cova por un dos exploradores e resulta moi interesante porque ademais do relato da excursión achega unha ilustración na que amosa o interior do Pico, co Burato dos Mouros máis antigo, o orixinal, e o segundo escavado por iniciativa do coruñés Juan Antonio.

José Luces Miranda asina na Estrada en 1882 un texto no que dá a coñecer unha nova lenda¹⁷, sen dúbida unha elaboración literaria, que de novo en 1882, un mes despois¹⁸, en 1883 nun álbum literario¹⁹ e logo en 1888 volve publicar²⁰:

Hay quien, ménos sencillo que los anteriores, pero mucho más crédulo, afirma que á los pocos pasos de la cueva principal despues de atravesar varios corredores subterráneos, se llega á una puerta en la cual una caricatura horrible parece amenazar con un hacha al que se aproxima; que esta puerta tiene un secreto para abrirse y que conduce á un espaciosa sala, en el centro de la cual una fuente de mármol, con caños de oro, mana incesantemente agua y azogue, y que de esta sala se pasa á otra rodeada de sarcófagos.

O sacerdote Manuel Vidal Rodríguez, natural de Maceda (Ourense), recolle en 1924 varias lendas referidas ó Pico e entre elas unha versión semellante nalgúns puntos á publicada por Luces

16 De la Iglesia González, F. «O régulo d'o Pico Sagro. Contos de meu abó». En: *Galicia Moderna* (A Habana), 2 de agosto de 1885. P. 2.

17 Luces Miranda, José. «El Pico Sacro». En: *La Ilustración Cantábrica*. Nº 2, 18 de xaneiro de 1882. P. 4-5.

18 Luces Miranda, José. «El Pico Sacro». En: *Gaceta de Galicia*. 9 de febreiro de 1882. P. 1.

19 Luces Miranda, José. «El Pico Sacro». En: *Álbum histórico, científico y literario de Galicia*. Ferrol, Imprenta de El Correo Gallego, 1883. P. 95-99.

20 Luces Miranda, José. «El Pico Sacro». En: *Galicia Diplomática*. Ano III. Nº 12, 25 de marzo de 1888. P. 94-96.

sobre un suposto tesouro no maior dos Buratos dos Mouros, así que supoñemos que puido coñecer unha das versións daquel texto²¹:

Hay quienes creen que en esta misteriosa caverna, después de atravesar varios corredores, hay una sala maravillosa, cuya entrada defiende un monstruo con figura humana, el cual tiene una hacha levantada para descargar sobre el que ose acercarse; y en cuyo centro existe una fuente con caños de oro que manan incesantemente agua de azogue, y que esta sala da acceso a otra que es un verdadero panteón, pues está rodeada de sarcófagos.

Por suposto, non faltan lendas que vencellan os mouros dos Buratos dos Mouros con tesouros agochados. Xavier Groba e Marcos Vaqueiro compilan en 2004 lendas arredor do Pico e nese proceso hai que lles conta que os mouros acumulan «olas de barro con ouro»²².

Leandro Carré Alvarellos na súa compilación de 1969 *Lendas tradizionaes galegas* refírese ó Encanto do Pico Sacro, que secuestraba mozas prometéndolles riquezas. Nunha desas lendas cóntase como unha moza da parroquia volveu anos despois de que a levara²³:

E contaba a probiña en como o señor que falara con ela sendo moza, que lle dixo que fora con ele que iba ser como unha reiña, e que tería fermosos vestidos e ricas arracadas e colares, e adrezos, e outras xoias de ouro e pedras coruscantes de moitas côres; e que habería de sere servida por criadas; e como ela decíalle que non quería ire, que lle deu a beber un viño que era millor que o tostado.

Frei José García Oro referíndose ás lendas do Pico escribe en 1982 que na Idade Media «el misterio de esta caverna tenía ya por entonces su fama y su historia imaginaria en que eran protagonistas dragones, moros y brujas, todos ellos celosos custodios de supuestos tesoros»²⁴.

Sen dúbida máis autoras e autores recolleron outras lendas e contos sobre supostos tesouros no Pico Sacro, que se unen ás dos Buratos dos Mouros e a todas as outras nas que aparece o mítico monte. Mais poderíamos concluír que o tesouro do Pico Sacro non

21 Vidal Rodríguez, Manuel. *La Tumba del Apóstol Santiago: ilustrada con cien fotografías*. Santiago, Tipografía del Seminario C. Central, 1924. P. 42.

22 Groba González, Xavier e Marcos Vaqueiro Rodríguez. *A Cova do Pico. En el interior de la compostelana montaña de cuarzo*. Boqueixón, Concello de Boqueixón, 2004. P. 46.

23 Carré Alvarellos, Leandro. «A lenda do Pico Sagro». En: *Lendas tradizionaes galegas*. Porto, Museo de Etnografía e Historia, 1969. P. 120-122.

24 García Oro, José. *La nobleza gallega en la Baja Edad Media. Las casas nobles y sus relaciones estamentales*. Santiago de Compostela, Ed. de los Bibliófilos Gallegos, 1982. P. 195.



O Pico Sacro e parte do Val do Ulla, xunto coa cidade de Santiago, vistos desde o monte Pedroso compostelán. Foto: Henrique Neira, 2010.

é de ouro: é a súa figura na paisaxe da Ulla que se albisca desde os Camiños de Santiago; son os episodios da historia galega que se desenvolveron nel ou na súa contorna, as lendas, as creacións culturais nas que aparece ou que inspirou, e mesmo, por que non, a súa utilidade para a predición meteorolóxica como recollen coplas e refráns como «Cando o Pico coce, chove» O Pico Sacro é sen dúbida un dos grandes tesouros destas terras que cruza o río da Ulla, e del xa dixo Ramón Otero Pedrayo que era o cumio máis belo e simbólico de Galicia.



La historia de un emigrante. Hipólito Constenla Figueira

Marga Fraga Constenla
margafraga@gmail.com

Resumo. Se narra en primera persona la peripecia de un estradense que intenta, sin éxito, encauzar su vida en una España arruinada por una guerra en la que él mismo había luchado. Como el autor reconoce, en su vida hubo momentos de penalidad extrema pero también de fortuna. Trabaja muy duramente en Cuba, donde vivió unos años junto a su querida esposa y sus dos hijas pero cuando Fidel Castro toma el poder le confiscan todo el fruto de su trabajo, viéndose obligado a regresar a España.

Abstract. A man from A Estrada tells in the first person his unsuccessful life events, trying to get his life back on track in Spain, a country ruined by a war in which he had fought. As the own writer admits, there were moments of extreme hardship in his life but also moments of fortune. He worked very hard in Cuba, where he lived with his beloved wife and two daughters for a few years, but when Fidel Castro took

Puedo cerrar los ojos, pensarle.

Puedo asegurar que la imagen idílica que conservo de él no se ajusta a la realidad de todos aquellos que le conocieron, pero lo que no puedo hacer, es escribir sobre nuestro abuelo sin asociar su presencia a los muchos momentos de inocente felicidad infantil que nos regaló a mi hermana y a mi. Sonríe al recordar sus fantásticos relatos, que navegaban entre el mito y el suceso, y recuerdo la seguridad que ofrecía su regazo cuando la niña que hay en mí aflora.

Hipólito fue y será el mejor hacedor de cosquillas del mundo. Amelia escogía su ropa cada mañana, complaciente, servicial, porque formaron una pareja educada en una sociedad impregnada de valores añejos, y se querían a pesar de ellos. Ambos relataban al unísono que los momentos más felices de sus vidas transcurrieron habitando un pajar en Taberós, recién casados, pobres, amándose, compartiendo techo y espacio con su primera hija y un cerdito.

Después llegó otro niño al mundo, les abandonó pronto. No hubo tiempo para lamentarse demasiado porque nació la tercera y Cuba les esperaba a los cuatro.

Hipólito enterró en la isla alegrías y penas. Manejó el timón de aquella familia, la mía. Regresó sin haberlo deseado, ejerció ilusionado de policía municipal, montó con orgullo su motocicleta, y haciendo muchas rondas de día y unas cuantas de noche, patrulló a pares.

Pidió café con gotas, sopló la armónica y jugó la partida, también en el bar.

Agradeció a su propia historia poder criar con diligencia a dos hijas, convivir con mi hermana y conmigo desde que tenemos memoria, disfrutar de cinco nietos y alcanzar una edad suficiente para sonreír a dos bisnietos más.

Mi abuelo era cariñoso, alegre, glotón, testarudo y divertido. Me enseñó a jugar, reír, admirar la cruda naturaleza, la vida animal, a pescar, compartir cuarto de baño, soplar las velas, sobrevivir y a morir con dignidad.

Echamos de menos tus abrazos, abuelo, como ahora la primavera este gorrión. Gracias en nombre de todos los que le queríamos por dedicarle estas memorias de papel.

Nací el 25 de abril de 1919 en el seno de una humilde familia de campesinos cuya prole se componía de siete hermanos y los progenitores. Yo soy el tercero de la prole y a los siete años ingresé en la escuela primaria que había en la zona cuyo maestro era don Plácido de Castro Pena, que más tarde fue inspector de Primera Enseñanza. En dicha escuela éramos 37 alumnos, cifra un poco exagerada para un solo maestro, pero, desde los primeros días yo debí de caerle muy bien a dicho maestro porque tomaba especial interés por mí poniéndome siempre como ejemplo ante los demás y prueba de ello es que solamente fui castigado una vez por ir a robar manzanas a una huerta; el castigo fue permanecer media hora estudiando de pie, sin poder sentarme.

El local de la escuela era propiedad de los padres de dicho maestro, y al lado de éste había otro local en donde daba clase el padre de don Plácido, maestro jubilado llamado don Serafín, más conocido por «maestro de maestros» pues a sus clases asistían maestros preparándose para la reválida.

Cuando yo tenía once años, durante unas vacaciones de verano, mi maestro convenció a mis padres para que me mandaran un par de meses a las clases de su padre que, como tenía menos alumnos, dedicaba más tiempo a cada uno. Las clases de don Serafín costaban cinco pesetas mensuales y mis padres, haciendo un gran esfuerzo, me enviaron un mes a dichas clases. Recuerdo que el primer día me llamó a su mesa para hacerme un examen de mis conocimientos. Yo, en aritmética, resolvía pequeños problemas, pero nada más. Él, entonces, me preguntó si conocía la regla de tres compuesta, a lo que respondí que ni idea. Entonces, con mucha calma, aunque era de genio vivo, me explicó en qué consistía dicha regla de tres. Este

maestro tenía una facultad para explicar las cosas que había que ser muy torpe para no comprenderlo. Pero a pesar de todo yo había comprendido muy poco, aunque cuando me preguntó, yo respondí que sí, pero él se dio cuenta de que no era verdad y me lo explicó de nuevo. Entonces me puso un problema en la pizarra y me mandó para mi mesa a resolverlo. Cuando fui a enseñárselo no se creía que yo lo hubiera resuelto sin más explicaciones.

A final de mes, cuando mi padre le fue a pagar las cinco pesetas, le prometió darme clases gratis hasta entrar en la universidad, tanto era el cariño que me había tomado, pero mi padre contestó que no podía sufragar los gastos de la universidad, y menos teniendo tantos hermanos, porque en aquella época parece que no se conocía los anticonceptivos.

Al volver de nuevo a mi clase, el maestro me puso de profesor de parvulitos hasta que a los 14 años tuve que dejar la escuela para ver de aprender un oficio y ganar una peseta, que tanta falta hacía en aquellos tiempos.

Mi padre se dedicaba a hacer zuecos y algo de zapatos y yo me coloqué a su lado para ver de aprender lo que él sabía, pero todo se quedó a medias al estallar la Guerra Civil, pues a los 18 años tuve que incorporarme al ejército, donde se acabó mi juventud, pues fueron seis años, siete meses y 27 días de servicio militar y después la guerra, toda una juventud destrozada. El día que yo me marchaba para la guerra, con toda la familia llorando, llegó la noticia de la muerte en combate de mi hermano mayor. Yo tuve más suerte a pesar de todas las calamidades, que algunas contaré más adelante, pues regresé vivo y sin heridas.

Al incorporarme al ejército me destinaron al pueblo de Carballo, provincia de La Coruña, para, en pocos días, aprender a manejar el fusil, y luego mandarme al frente. Pero en aquellos días vino a Santiago de Compostela Evita Perón, esposa del entonces presidente de Argentina, invitada por Franco, y estando en Carballo veíamos pasar los camiones del ejército cargados de campesinos para hacerle un buen recibimiento a Evita. Otros dos compañeros y yo, picados por la curiosidad, montamos en uno de esos camiones y nos fuimos a Santiago, pero los camiones no regresaron hasta bien entrada la

noche y cuando llegamos ya pasaran lista y notaron nuestra falta en el cuartel. Al día siguiente nos destinaron a un pelotón de castigo mandado por un sargento que más valía para tirar de un carro, cuyo apellido era Vilela. Este individuo nos situaba en un lugar llamado Campo de La Estrada, en Coruña y, formados en fila india, nos mandaba marchar a paso ligero y él se metía en el bar a beber y cuando se acordaba de nosotros venía a mandarnos descansar cuando algunos ya se habían desmayado por el esfuerzo. A los ocho días de estar allí nos avisaron de que al día siguiente marchábamos para el frente, noticia que nos alegró pues preferíamos eso a seguir con aquel castigo.

Fui destinado a la Ciudad Universitaria de Madrid donde la gente moría sin combatir pues se trataba de un frente estabilizado donde no se avanzaba pero tampoco se podía retroceder. Para abastecernos teníamos que cruzar el río Manzanares todas las noches por un puente de madera sujeto con dos cables, pero al pasar las tablas hacían ruido que el enemigo oía y, como a unos 50 m tenían instalada una ametralladora, nos causaban infinidad de muertos. Dentro de la Ciudad Universitaria se hacían minas para volar los edificios y quedaban bajo los escombros compañías enteras sepultadas. Allí estuvimos un mes y luego salimos para otros frentes donde uno podía defenderse, no como en aquel lugar.

Las guerras son muy tristes y dramáticas, por eso solo comentaré otro caso donde la suerte siguió siendo mi aliada. El 22 de octubre de 1938 nos ordenaron asaltar una trinchera enemiga en la carretera general de Extremadura, a pocos km de Madrid, en un lugar llamado Cuesta de la Reina. La operación la realizamos a pleno día, pero al llegar la noche el enemigo contraatacó y nos causó muchísimas bajas pero no les dejamos avanzar ni un metro. Dichas fuerzas enemigas eran las columnas internacionales de un gallego apellidado Lister. Durante los días 22 y 23 con sus noches no dejó de llover, el agua nos entraba por el cuello y nos salía por las botas y además no podíamos dormir porque el enemigo atacaba cada 3 o 4 horas. La noche del 23 nos causaron tantas bajas que, de mi compañía, solamente quedamos el capitán, el corneta de órdenes y yo, y para que la suerte siguiera llegó a la trinchera el cocinero de oficiales, un portugués llamado Hipólito que, al enterarse que yo llevaba su mis-

mo nombre, pidió al capitán que me dejase ir con él para hacerle las compras mientras cocinaba. La cocina estaba a 10 km. del frente...; dejaré este tema pues podría herir la sensibilidad de algunas personas, pero no me resisto a contar una anécdota que me sucedió en los últimos días de la guerra.

Perseguíamos al enemigo por Sierra Oretana o Montes de Toledo pues ellos iban en retirada y nosotros le seguíamos a un par de kilómetros, aproximadamente, y al llegar a la cumbre comprobamos que estaba completamente cubierta de nieve, aun así, como estaba anocheciendo, recibimos orden de acampar. No había allí un solo arbusto o un peñasco que sirviera de abrigo, solo cardos cubiertos de nieve. La tropa se tiró al suelo, todos cubiertos con nuestras mantas, si así se les puede llamar, pues eran tan solo unas frazadas, pero, rendidos como estábamos, no tardamos en quedarnos dormidos. A mí me tocó hacer la primera guardia y sucedió que a la media hora oí a lo lejos como el trote de caballos que se acercaban. Creí que se trataba de un escuadrón de caballería enemiga, en este caso habría llegado nuestro fin. Desperté al cabo, y éste al sargento y éste a los soldados al tiempo que me ordenaba que diera el alto en cuanto se acercasen un poco más. Así lo hice pero lo que recibí en contestación fue el resoplido de una mula escapada del enemigo.

Quedamos todos burlados pero contentos de lo sucedido. Cuando me llegó el relevo me envolví en mi manta y me tiré en la nieve quedándome dormido al momento para despertar por la mañana empapado en agua; emprendimos enseguida la marcha y caminamos todo el día.

Terminó por fin la guerra y mi unidad fue destinada al cuartel de Leganés, muy cerca de Madrid. Allí, con mis escasos conocimientos de zapatero, pude entrar a formar parte de los que componían el taller; éramos 12 en total pero los había muy buenos en el oficio, éstos hacían el calzado de los oficiales y jefes y también el de sus señoras. Esta práctica me valió de mucho, pues acabé de aprender lo que luego me sirvió para abrir mi pequeño taller una vez licenciado, lo que sucedió a los 24 años cumplidos. De los 18 a los 24, ¡adiós a mi juventud!

Al llegar a casa me encuentro con otro problema: sin ropa, sin calzado y sin una peseta con 24 años, pues lo que ganaba mi padre apenas llegaba para calzar, vestir y alimentar a toda la prole. Como carecía de recursos para montar un taller empecé trabajando con mi padre para intentar reunir algún dinero e independizarme pero, como el hombre propone y la providencia dispone, por circunstancias de la vida tuve que casarme, de lo que no me arrepiento porque lo hice con una compañera a la que, a pesar de las muchas y grandes estrecheces que sufrimos en nuestros primeros años de matrimonio, nunca oí una queja.

Mi boda fue una comedia, pues mi suegro estaba en Cuba y no le gustó que su hija se casara sin estar presente. Yo me enteré, por medio de amigos, que no quería vernos en casa en cuanto él regresase. Ante esta situación decidí comprar el traspaso de una taberna en Santiago con el dinero que me prestó mi suegra, pero cuando él regresó aseguró que si no devolvía inmediatamente el dinero, desheredaría a mi mujer, cosa que no me importaría mucho, pero me dolió la amenaza, hasta el punto de que vendí la taberna para devolverle el dinero. Pero antes de hacerlo fui un día a casa para hablar con él; era por la noche y al entrar todos gritaron de alegría menos él, que al decir yo «buenas noches» ni contestó. Estaban en casa dos vecinos que habían llegado a saludarlo; entonces, dirigiéndose a ellos los invitó a la taberna a tomar unos vinos, pero a mí ni me preguntó a qué venía. Entonces, tanto mi suegra como la abuela empezaron a llorar por lo sucedido porque ellas me querían mucho, igual que yo a ellas, pues fueron tan buenas conmigo que las consideraba como mi propia madre y abuela.

Me marché acongojado y sin más solución a vender la taberna. Entregué el dinero a mi mujer para que lo diese en casa; yo la acompañé hasta la puerta pero no entré, la esperé fuera porque era de noche. Ella iba con la intención de discutir con su padre. Pero se quedó a dormir en casa y yo me fui a la de mis padres. Al día siguiente era feria en La Estrada. Estando tomando un vino en Casa Neira entraron mis suegros; a ella se le alegró la vista en cuanto me vio y yo los invité y luego ellos me invitaron a mí a comer. Tuvimos una larga conversación y nos cogió la noche sentados en la mesa y



Equipo de fútbol de Tabairós. Año 1943.

terminó mi suegro diciendo que desde aquel día sería un hijo más para él. Pero su dinero ya lo cobrara.

Al vender la taberna vinimos para La Estrada y fuimos a vivir a una casa, en una habitación con derecho a cocinar con los dueños. Allí estuvimos una temporada, no recuerdo el tiempo, pero fue menos de un año. Yo me dedicaba al estraperlo de aceite; iba a buscarlo a Santiago y lo vendía en La Estrada ganando una miseria. Los dueños de la casa eran un matrimonio ya mayor. Pero sucedió que el

marido se puso celoso porque creyó que yo le conquistara a su mujer y ante esa situación nos fuimos.

Un matrimonio de Tabeirós nos ofreció hacer una habitación provisional en un pajar y un pequeño local para montar un taller de zapatero. Allí permanecimos otra temporada y luego nos mudamos a otra casa donde permanecimos hasta mi salida a Cuba.

La situación era tan estrecha que un día, 15 de enero, aparecieron por allí un hermano y un cuñado, ambos con sus mujeres, y mis suegros invitándonos a ir con ellos a la fiesta de San Amaro. Pero en casa, lo recuerdo bien, había tan solo tres pesetas, y con aquel capital no me atrevía yo a ir a ninguna parte. Les puse mil pretextos para no acompañarlos y al fin se fueron medio disgustados. A mediodía comimos mi mujer y yo y nos tomamos un cuartillo de vino, con lo que nos gastamos una peseta. Como sobraban dos aún decidimos tomar café al lado con el dueño del bar.

Después del café nos pusimos de charla. Entonces entró por la puerta un hombre que compraba oro. Yo tenía un gemelo de camisa, pues perdiera el otro. Se lo enseñamos y nos ofreció 35 pts. Se lo vendí y entonces dije a mi mujer, «ponte el vestido nuevo, que nos vamos al San Amaro». Al llegar nos encontramos con la pandilla, todos ya bien colocados, pero nosotros, con las 35 pts, ya podíamos hacer fiesta. Y con esa miseria seguimos hasta mi salida para Cuba.

Entre tanto seguí trabajando en el taller de zapatero que había montado pero el dinero circulaba tan poco que apenas se ganaba para pagar lo poco que daban en la ración, porque había una cartilla de racionamiento.

Corría el año 1952 y el ayuntamiento anunció unas oposiciones para cubrir una plaza de Policía Municipal; me decidí a acudir para ver si podía mejorar mis ingresos y conseguí la plaza. Mi trabajo era de noche y en el taller dejaba un muchacho llamado Raúl que quería aprender el oficio; yo dormía la mitad del día y la otra mitad trabajaba en el taller, pero mi desilusión llegó cuando a final de mes fui a cobrar mi trabajo de policía y me despacharon con 500 pts. Cuando los artículos del racionamiento me costaban al menos 490 o 497, así que lo que quedaba no llegaba ni para fumar. Ante esta situación traté de convencer a mi suegro para que emigráramos a Cuba, don-



Manuela Constenla Puente, Amelia Puente Varela, Ana M^a Constenla Puente, Hipólito Constenla Figueira. Año 1953.

de él había estado ya en dos o tres ocasiones. Se encontraba ya un poco mayor y tenía dudas de si volver a hacerlo, pero a mí me sería muy útil porque era muy buen conocedor del país y al fin se decidió. Pero para entrar en Cuba necesitábamos un contrato de trabajo. Un amigo de mi suegro que se encontraba aquí de vacaciones tenía muchas propiedades en la isla y le hizo a mi suegro un contrato de capataz de una de sus fincas y a mí uno de jardinero. Nunca usamos



Hipólito Constenla Figueira en su camión de reparto de hielo. Año 1955.

esos contratos que solo usamos para entrar en el país. Una vez en La Habana este señor nos prestó 12.000 pts. a pagar cuando pudiéramos y con ese dinero compramos un negocio de venta de hielo a domicilio, gran negocio pero había que trabajar 14 horas diarias y solo se descansaba dos días al año, que eran el 25 de diciembre y 1º de enero, con la condición de que había que trabajar doble el día anterior para dejar abastecidos a los clientes.

Nuestra llegada a la Habana fue en el año 1954 y en aquella época Cuba era el país más rico de América Latina. Yo conocí dos familias que ganaban lo suficiente para vivir con la venta de los desperdicios de una frutería, vendiéndolos en las aceras y si en la tienda valía 1 pta. ellos la vendía a un real y en pocos minutos hacían tres pesos, lo suficiente para vivir pues el sueldo mínimo eran tres pesos diarios y con un peso vivía un matrimonio con dos hijos. ¡Eso era Cuba!

Pero, volviendo a mi negocio, tenía que levantarme a las dos de la madrugada todos los días para ir a cargar a la fábrica de hielo piedras de 180 kg. que había que convertir en pedazos del tamaño de un ladrillo sin que se rompiera, pues el hielo es como el cristal y

ese trabajo se hacía con un hacha con el filo de una cuchilla de afeitar. A las 4 de la madrugada empezábamos el reparto por las cafeterías, pues algunas estaban abiertas toda la noche; al romper el día íbamos a los particulares, que era el trabajo más duro pues había edificios de seis o siete pisos sin ascensor y teníamos un cliente o dos en cada piso y para subir todos los bloques a la vez se envolvían en papel de periódico y se hacía una especie de torre que se apoyaba en el hombro izquierdo y así se subían y bajaban 80 o 90 escaleras, y rápido porque

los demás clientes estaban esperando y no se podía perder ninguno porque la deuda era muy grande. De los particulares pasábamos a los restaurantes, bares y cabarés para terminar el reparto sobre las 3 o 4 de la tarde. Luego había que ducharse, después comer y cuando uno iba a dormir eran las 5 o 6 de la tarde; a las 8 había que cenar y nunca podía uno acostarse antes de las 10, así que solo quedaban cuatro horas para dormir. Yo prefería pasar sin cenar y poder dormir. Pero esto es solo una parte del problema, lo más gordo es que teníamos un empleado con carnet de conducir y, como él manejaba el camión, yo tenía que hacer de empleado a pesar de ser el dueño. Así pasó un año hasta que, con mucho esfuerzo, pude ir a una escuela de conductores y sacar el carnet y desde ese momento cada uno pasó a ocupar su lugar.

En este negocio trabajé muy duro pues en los 35 años que tenía nunca había trabajado tanto como allí en 4 años, pero valió la pena pues en dos años pagamos los 12.000 dólares más 40.000 pts., que era mucho dinero para aquellos tiempos, y pudimos devolver el préstamo en España para el viaje. Y a los dos años siguientes ya



Hipólito Constenla Figueira. Año 1956.



Hipólito Constenla Figueira, Amelia Puente Varela,
Manuela Constenla Figueira, Manuel García Rey. Año 1958.

pude pagar el viaje de mi mujer y dos hijas y alquilar un apartamento con todas las comodidades para una familia y cuando me consideraba feliz, el primero de enero de 1959 entra Fidel Castro en la Habana con su cuadrilla a convertir una tacita de oro en un basurero de chatarra. ¡Ese día se acabó Cuba!

Este dictador empezó condenando a muerte a todos los jefes del ejército acusándoles de criminales de guerra; después a los oficiales y más tarde licenció a todos los soldados para hacer un ejército a su imagen y semejanza que le fuese fiel. En cuanto preparó un ejército que los respaldase empezó por apropiarse de las grandes industrias



Amelia Puente Varela, Manuela Constenla Figueira, Hipólito Constenla Figueira, en Cuba. Año 1963.

como las refinerías de petróleo alegando que eran del pueblo y para el pueblo; de ahí pasó a las fábricas de cervezas y refrescos, luego las centrales azucareras y así sucesivamente hasta llegar a los limpiabotas.

Como dije anteriormente en mi matrimonio teníamos dos hijas, la mayor Manolita y la otra Ana María. En 1965 la mayor ya se había casado con un muchacho español y viendo que Cuba se hundía en la miseria decidieron regresar a España pues allí no había esperanza de mejorar. Mi mujer y yo y la otra hija decidimos esperar a ver que pasaba pues a mí aún no me habían intervenido el negocio pero un buen día se presentaron en mi casa un par de policías y me pidieron la documentación del negocio, y al entregársela me dijeron que desde aquel momento pasaba a ser del Estado y yo su empleado. Les advertí que estaban equivocados en lo referente a mí pues era ciudadano español y no podían obligarme. Entonces me dijeron que perdonara, pues creyeron que era cubano. Pero la cuenta del banco

ya la intervinieron antes de venir a verme. Referente al banco, Fidel había dicho en un discurso que era necesario que cada cubano abriese una cuenta bancaria y como yo sabía que él hacía todo al revés de lo que pregonaba, desde aquel día no llevé ni una peseta más al banco y así llegué a reunir en casa 15.000 dólares que, si estuvieran en el banco, ¡adiós mi dinero!

Pero estos señores me pidieron que siguiese trabajando en el negocio voluntariamente como empleado del Gobierno, y como yo no sabía el tiempo que tardaríamos en poder salir para España, porque había miles de personas esperando y un solo vuelo a la semana, me podían preguntar de qué vivía, me harían un registro, ellos se llevarían el dinero y yo para la cárcel. Decidí entonces trabajar un mes y fui a ver al cónsul al que le dije que estuviera en la guerra en España y solicité una salida y él me dijo que por eso tenía preferencia ante los miles de españoles que había esperando para salir. Para salir del país el Gobierno cubano exigía no tener ninguna deuda pendiente con el Gobierno pero, hacía como un año un amigo me pidiera que fuese como testigo a declarar en su favor en un juicio pues le hicieran una inspección en el negocio y lo sancionaron injustamente. Cuando yo declaré lo que sabía el inspector que lo sancionara se dirigió a mí y me dijo que el próximo sería yo y a los pocos días se presentó en casa y me pidió los libros de contabilidad, los cuales yo sabía que estaban bien porque era un abogado el que los llevaba. Y después de estar una hora haciendo números me dijo que debía 2.000 dólares al Gobierno. Al preguntarle por qué me respondió que los libros estaban bien pero que él sabía que yo vendía la mercancía más cara de lo que ponía en los libros. Como es natural le dije que tenía que demostrarlo pero respondió que valía lo que él decía.

Fui a ver al abogado y le comenté lo sucedido pero me aconsejó que no pagara por el negocio, que me lo iban a sacar de todas formas como así fue, pero al tratar de salir del país apareció la deuda. Volví al cónsul y le comenté el caso y me aconsejó que fuese a ver al director del Banco Nacional con una nota que me entregó. Así lo hice y después de muchas explicaciones me dijo que me fuese tranquilo que en el aeropuerto no me preguntarían por ese certificado, como así fue.



Amelia Puente Varela, Hipólito Constenla Figueira. Año 1965.

Al enterarse el Gobierno que nos íbamos mandaron a casa un par de policías que hicieron un inventario de todas nuestras pertenencias advirtiéndome que el día que nos fuésemos no podía faltar ni una cuchara, pero no esperaron a que nos fuéramos pues cuatro días antes de la salida se presentaron en casa, nos pusieron en la calle y precintaron la puerta (esta es la democracia de los países comunistas). Como dije anteriormente en casa tenía 15.000 dólares sin poder sacar ni un céntimo del país, pero un amigo gallego me puso en contacto con un comandante de aviación que me podría resolver este asunto; la cosa tenía que ser muy secreta pues si se descubre, para mí la cárcel y para él la pena de muerte, así fue que terminó

quedándose en Canadá en uno de los vuelos. Me pusiera en contacto con él por medio de un intermediario que me citó en un bar cierto día a cierta hora en que estaría tomando algo en el mostrador con dos palillos en la boca. Allí me presenté y al poco rato se puso un señor a mi lado, pidió una cerveza y, sin mirarme siquiera, murmuró: hágame una nota con la dirección en España y espéreme en la acera. Así lo hice y al salir cogió la nota, todo esto sin mirarnos. Esta operación la hice para no perderlo todo porque el trato fue de que por cada 6.000 dólares solo me ponía 1.000 en España, pero era muy normal porque él exponía la vida.

Cuando nos echaron de casa todavía conservábamos dinero suficiente para ir a pasar esos cuatro días a un hotel y, por teléfono, llamé a uno de los mejores que había en La Habana pidiendo alojamiento por cuatro días. Me dijeron que sí pero antes de colgar me preguntaron si me iba del país y al decirle que sí me contestaron que entonces no había hotel y si no tenía donde dormir había sitio debajo de un puente.

A los pocos días salimos para nuestra querida Galicia y una vez aquí fui a visitar a mis antiguos compañeros de la Policía Municipal, que me presentaron al señor alcalde. Éste me dijo que iban a convocar una plaza de policía y si quería participar tenía más derecho que los demás por haberlo sido con anterioridad y yo lo acepté.

Concurrí a la oposición y salí elegido pero tenía que esperar un tiempo por lo cual fui a visitar a la hija que vive en Algeciras. Allí me empleé en la aduana provisionalmente. Entonces se me ocurrió escribir al Jefe del Estado pidiendo un empleo y a los pocos días recibí contestación diciendo que me dirigiese al sindicato que había en aquella ciudad, donde sería atendido inmediatamente, como así fue y me ofrecieron una plaza de Guardia de Puerto, pero yo desconocía la misión y tenía antes que informarme y les dije que ya les daría contestación. Al comentarlo en casa el yerno me dijo que aceptase porque esas plazas solo eran ocupadas por recomendados. Pero las cosas parece que están marcadas de como tienen que suceder; al día siguiente cierran la entrada a Gibraltar y quedan 5.000 hombres sin trabajo. Cuando vuelvo a aceptar la plaza me dicen que habían recibido orden de buscar empleo a esos hombres antes que a nadie.



Hipólito Constenla Figueira. Año 1973.

Seguí en la aduana pero, a los pocos días recibí un aviso del ayuntamiento [de A Estrada] preguntando si aceptaba la plaza, que se iba a cubrir inmediatamente. Dejé pues la aduana y regresé a La Estrada donde me decían que algún día obtendría la plaza fija. Pero resulta que en el ayuntamiento me dicen que acababa de llegar un decreto de Madrid prohibiendo aumentar la plantilla. ¡Vaya desilusión! Ante esta noticia le escribo al Ministro de la Gobernación explicando mi problema y a los pocos días recibo contestación diciéndome que me dirija al señor alcalde, que ya está avisado para que me ingrese en la plantilla. Y en ese empleo pasé 16 años más de mi complicada vida, hasta la jubilación.

Esta es una parte de la historia real de un emigrante.

A Estrada, octubre de 2001



Mosteiro feminino de San Xurxo de Codeseda

Luís Manuel Ferro Pego

leonvenera@hotmail.es

José Manuel Bértolo Ballesteros

joberba4@hotmail.com

Resumo. Este artigo recolle múltiples aspectos sobre o mosteiro feminino de san Xurxo de Codeseda como as súas orixes, a vida monástica da comunidade, o seu réxime económico, os privilexios, doazóns, bulas e concesións reais ao longo dos séculos, así como unha descrición das inscricións e dos elementos arquitectónicos e escultóricos que permanecen en pé e que formaron parte do antigo mosteiro.

Abstract. This article describes numerous aspects of the female monastery in San Xurxo de Codeseda, such as its origins, the monastic life of the community, the economic regime and the privileges, donations, bulls and royal concessions over the centuries. It also describes the inscriptions and architectural and sculptural elements which belonged to the old monastery and remain standing.

A historia da clerecía das terras de Codeseda remóntase á Alta Idade Media, antes incluso da fundación da diocese de Santiago, cando Sisnando, bispo de Iria, menciona a esta parroquia de Codeseda como tributaria do mosteiro de San Sebastián do Pico Sacro, a comezos do século X. Pouco despois aparece neste lugar un cenobio feminino bieito, que é citado no ano 1124 polo rei de Galiza Afonso Raimúndez e en bulas do papa Anastasio IV no ano 1154.

Este mosteiro feminino beneditino e baixo-medieval, coñecido tamén como de Augas Santas, atopábase na parroquia de San Xurxo de Codeseda, no concello da Estrada, pertencente ao arceprelado de Tabeirós, no centro histórico da comarca de Tabeirós-Terra de Montes. Debido ao seu reducido tamaño e importancia, non foi merecedor dun estudo en profundidade sobre as súas orixes e evolución ao longo dos séculos, mais aló dalgúns artigos e capítulos inseridos en obras de maior amplitude. Faremos un estudo sobre a súa traxectoria como comunidade, desde a súa orixe medieval marcada pola tipoloxía económica e de administración territorial de características feudais.

Atendendo á análise do contido documental dispoñible, podemos delimitar unha primeira periodización coas súas variadas manifestacións históricas, acoutando algúns fenómenos concretos en atención á propia especificidade do proceso de formación e consolidación da institución monástica de Codeseda. No inventario do mosteiro que fai o cabido compostelán no ano 1419, dise que se perderon varios privilexios reais que con outros moitos estaban na arca das escrituras detrás do altar, e que a abadesa dicía que se perderan e que e outros dicían que ela os tiña escondidos e que non os quería dar.

Orixe do mosteiro

Non resulta fácil establecer dentro do marco xeográfico, civil e eclesiástico un inicio claro e definido sobre as orixes do mosteiro feminino baixo-medieval de San Xurxo de Codeseda. Igual que ocorre con outras institucións monásticas similares asentadas na comarca Tabeirós-Terra de Montes, non dispoñemos de documentación nin de datos exactos sobre a data e circunstancias en que foi fundada esta institución monástica.

Primeira referencia documental

A data máis antiga, que confirma e asegura documentalmente a existencia do mosteiro de San Xurxo de Codeseda, remóntase ao mes de maio de 1125, cando o rei Afonso VII dona este mosteiro ao cabaleiro D. Munio Pérez Tacón.

Privilexio real do acoutamento territorial

Durante os derradeiros séculos da Baixa Idade Media os coutos xurisdicionais adquiren unha singularidade xurídica cuxo desenrolo terá unha importante repercusión na fixación dos dereitos señoriais e estruturas vasaláticas en circunscricións cuxos propietarios, os mosteiros, pasan a ostentar a xurisdición civil e criminal. Na nosa contorna os establecementos eclesiásticos de San Lourenzo de Carboeiro, Santa María de Acibeiro e San Pedro de Ancorados, xunto co único feminino das freiras beneditinas de Codeseda, convértense

nos principais receptores das concesións monárquicas dos coutos, afianzando o seu señorío, aínda que sen adquiriren o pleno traspaso de xurisdición.

Estes privilexios alcanzan plena natureza xurídica, eximindo os poboadores da xurisdición directa de meiriños, saíóns e tenentes, a prol dun maior control monárquico do territorio que se consolidará durante a época baixo-medieval. Esta nova fórmula de concesión señorial permite, por unha parte, beneficiar os mosteiros como garantes da monarquía sen transferirlles todos os poderes xurisdicionais e, por outra banda, frear e desarticular as forzas titulares dos *comitatus*, convertidos en rivais territoriais directos da Coroa. O señorío concedido os mosteiros converte os habitantes do couto xurisdicional en vasalos do seu titular, neste caso da abadesa, quedando así suxeitos á terra para convertérense en medio vertebrador do mundo rural, fomentando a explotación racional das propiedades agrícolas e a optimización das súas rendas.

A vida monástica medieval

Como sucede na maioría dos mosteiros de fundación familiar, caracterizados pola súa independencia e singularidade, o mosteiro feminino beneditino de Codeseda xorde como resultado do tradicional cenobio visigótico, destacando como premisa organizativa o pacto entre a abadesa e a comunidade campesíña. A influencia das correntes carolinxias provoca a progresiva implantación da regra beneditina, que pasa a ocupar un lugar predominante na organización de todos os aspectos da vida cotiá da comunidade monástica. Tal e como establece a norma, as actividades espirituais serán o eixo fundamental do cenobio mediante a celebración de oficios litúrxicos regrados ao longo da xornada, como laudes, prima, terza, sexta, nona, vésperas e completas, oracións determinadas que manteñen ocupadas as monxas nos principios básicos da vida monástica desde o amencer ata o solpor.

O equilibrio da vida monacal baseado no *ora et labora*, asumido na regra beneditina, suporá a regulación de diferentes aspectos como a liturxia, a lectura, o traballo manual ou *opus manuum*, o

comportamento das relación da abadesa coas monxas e vasalos, e ata a propia vestimenta.

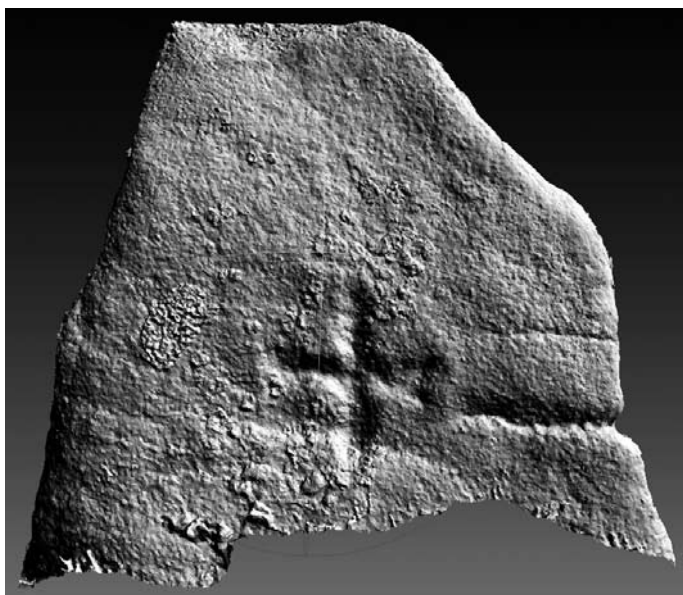
Os labores cotiáns das monxas complementábase co labor produtivo no desempeño de algún tipo de actividade manual, requisito satisfeito xeralmente co traballo na horta. Ocúpanse, ademais, da xestión e explotación das propiedades do mosteiro, tanto das de orixe fundacional como as recibidas de doazóns, principalmente as entregadas polos membros do estamento privilexiado local.

O couto do mosteiro de Codeseda

O *couto* delimitaba o espazo acoutado e a súa inmunidade. Estaba perimetrado por marcos de pedra altos a unha distancia que un home puidese ver o seguinte, e todo o que se atopaba dentro deses marcos pertencían ao couto do señorío de Codeseda. Estaba formado pola propia freguesía do mosteiro, a de San Xoán de Liripio e o lugar de Cabanelas de Sabucedo, e comprendía desde os montes que limitaban coa Terra de Montes ata ao río Umia, e desde alí ao marco que chaman o couto de Parada, partindo pola metade do monte Arnado, e de aí ao dito couto de Parada lugar de Trabadela, e deste lugar ata Pumares na freguesía de San Xoán de Liripio.

O couto foi sempre exento de pertegueiro e de xustiza, coa autoridade única da abadesa do mosteiro, que era a posuidora do poder xurisdiccional dentro dos seus límites.

Os dereitos percibidos pola abadesa do mosteiro feminino de Codeseda eran os procedentes de rendas e dereituras, mediante a percepción dos décimos de todos os lugares dentro da propia xurisdición. E os habitantes que tiveran posesión de terras herdadas, que estivesen exentos desa carga, pagarían o *décimo de Deus*, tendo que entregar á abadesa un carneiro e unha galiña de foro. A herdade de Dónegas, ademais, debía pagar catro soldos de pan branco o día de San Xurxo. O lugar de Sabucedo estaba na obriga de pagar por razón de xantar e de pedido. Os moradores do dito couto que non vivisen no mesmo, debían pagar un carneiro e unha galiña, e os que residisen debían pagar cada un, ademais, catro soldos o día de San Xurxo.



Marco de delimitación do mosteiro de Codeseda.
Foto de Álex Negreira/Jorge Fernández.

O foro como documento contractual

Mediante o establecemento de mecanismos contractuais en forma de foros créase unha directa vinculación da forza do traballo dos campesiños co poder señorial do territorio monástico, a través de cuxa subscrición pretende conseguir un incremento da produción de cereais e viñedos, ademais da cavadura e posta en cultivo de novas terras. Mediante este proceso de expansión do modelo de produción feudal, os campesiños incorpóranse ás estruturas señoriais de produción, dotadas agora de fórmulas contractuais e novos contidos xurídicos, cedendo a súa forza de traballo e recoñecendo expresamente a súa dependencia de dito poder monástico, redactado no contrato do foro, dentro do termo do seu couto xurisdiccional.

A problemática da encomenda

No contexto histórico e político en torno ao cambio dinástico producido na monarquía castelá do século XIV durante a guerra sucesoria entre Pedro I e Henrique II, documentamos unha consecuencia para

Galiza do intento da fidalguía, favorecida trala vitoria do segundo, de medrar e sumar poder a costa das extensas posesións dos señoríos monásticos. Os continuos abusos e usurpacións dos bens, rendas e dereitos por parte dos cabaleiros e escudeiros que se acubillaban na torre da Barreira, provocan a resistencia e reclamación da abadesa do mosteiro de Codeseda ante os prelados da igrexa de Santiago. Amparados baixo o pretexto da encomenda, práctica arraigada desde o século XII e documentada en todos os mosteiros da zona, os cabaleiros e nobres impoñen a súa vontade sobre os establecementos monásticos ocupando aldeas, terras e vasalos, apropiándose arbitrariamente do diñeiro, colleitas e obrigas de servidume no seu propio beneficio, cuxo crecemento económico se realiza a expensas destas institucións eclesiásticas.

A natureza xurídica da encomenda, como pretexto e xustificación para a intervención nobiliaria nos señoríos eclesiásticos que vimos documentado nos mosteiros da zona, baseábase nunha relación de dependencia entre persoas libres, expresada mediante unha promesa de protección e tutela por parte do encomendeiro a favor do encomendado, a institución monástica aos seus vasalos, bens e intereses, recibindo a entidade en compensación unha oferta de fidelidade e determinados servizos. As cláusulas abusivas dos contratos da encomenda, nalgúns casos incluso a favor das abadesas ou abades encomendarios, afectan directamente aos bens mobles, dereitos e seguridade do mosteiro, debilitándoo a favor do nobre protector que recibe pagos en moeda, especie e determinados servizos.

Foron numerosos os factores de intromisión do estamento nobiliario que repercuten directamente na estrutura da vida monástica, desde os primeiros xestos de favor en forma de doazóns testamentarias, ata os compromisos de amizade, defensa e tutela da encomenda e o padroado, ao que habería que engadir os privilexios de carácter funerario.

A Gonzalo Pérez de Sub Castro, escudeiro e casteleiro do castelo da Barreira, foille entregada a encomenda do mosteiro de Codeseda pola súa irmá a abadesa Teresa Ares, sendo o derradeiro encomendado do mosteiro de Codeseda.

As vías de comunicación

Outro factor determinante no desenrolo da comunidade monástica de Codeseda serán as vías de comunicación terrestres, como norma xeral malas ou inexistentes nesta época, aínda que de grande importancia para a comercialización dos excedentes agrarios do mosteiro. A saída comercial dos escasos excedentes produtivos producíase cara á cidade de Santiago. Elisa Ferreira Priegue na súa obra sobre os camiños medievais, ao falar de Codeseda, di:

Al Oeste «camiño breeiro» eran tierras del monasterio de Codeseda, una parroquia concedida por Alfonso VI a uno de sus caballeros, y pronto convertida en monasterio femenino. Su coto era grande y comprendía las feligresías de Liripio y Sabucedo. Entre otras. En sus cercanías estaba el castillo de «Tauro». Codeseda tenía que estar seguramente comunicada con Tabeirós, a cuya «terra» pertenecía y con Sabucedo y el camino a Orense por Lárez.

Teremos en conta que o mosteiro de Codeseda tiña posesións no Ribeiro, obrigando aos aforados das súas terras de Ourense a traeren os froitos ao mosteiro, en forma de viño e outras especies. Polo tanto tiña que haber un camiño natural de comunicación para achegar as súas cargas e mercadorías ata Codeseda.

Os alimentos

No couto de Codeseda abundaban o xabaril e o corzo, o coello, a lebre e a perdiz, xunto a pomba e a rula. O río Umia tiña gran cantidade de troitas e salmóns, así como de anguías. Os numerosos regueiros, que desembocan no río Umia, tiñan troitas e anguías, podendo beneficiarse destes manxares as freiras do convento.

Do mesmo xeito os labregos contaban con animais para o autoconsumo, venda ou troco, como carneiros, ovellas, cabras, porcos, vacas, galiñas, pombas e outros animais domésticos, xunto con panais para obtención de mel e outros produtos derivados da cera. Producían cereais como o centeo, millo miúdo e, en menor medida, o trigo. As castañas e as nozes eran abundantes na zona polos moitos soutos que existían na xurisdición. En canto ao viño, chegaba do Ribeiro e do Salnés, onde o mosteiro tiña propiedades.

Privilexios, doazóns, bulas e concesións reais

O día 25 de maio de 1124 o rei de Galiza Afonso Raimúndez, cando contaba 19 anos, foi armado cabaleiro polo arcebispo Xelmírez, que bendiciu as armas perante o altar de Santiago na catedral de Compostela. O monarca Afonso VII arma cabaleiros varios nobres, entre eles a Munio Pérez Tacón, a quen seis días despois fai doazón do mosteiro de San Xurxo de Augas Santas de Codeseda.

O 31 de maio de 1162 mediante privilexio do emperador Afonso VII concédese doazón ás monxas do mosteiro de Codeseda dos foros e a nona parte anual dos xantares e a sétima da herdade na vila de Felgaria.

En Santiago de Compostela en abril de 1170 o rei de León Fernando II e a súa esposa Urraca fan doazón ao mosteiro de San Xurxo, á abadesa dona Maior Ibáñez e ás monxas o reguengo de Gistridi e o de Sanín en terras da Lanzada, xunto con outras en terras do Orcellón (Carballiño).

En Santiago o 19 de febreiro de 1232 Fernando III o Santo, rei de Castela e León, e a súa esposa Beatriz confirman ás monxas de Codeseda a doazón, foros, parte dos xantares e a vila de Felgaria, como xa fixera o rei Afonso VII.

Dona Urraca Fernández, filla de Fernando Pérez de Traba, casada co alférez real do rei Fernando II, outorga testamento o día 30 de xullo de 1199 e no devandito documento testamentario deixa numerosos bens a varios mosteiros, entre eles manda ao mosteiro de Codeseda trinta soldos.

No tocante ás bulas, mediante confirmación do papa Anastasio IV, ao enumerar as posesións da igrexa de Santiago o 8 de abril de 1154, atopábase entre outros o mosteiro de Codeseda, nomeado como *Coteseta*.

O 28 de xullo de 1174 o papa Alexandro III recibe baixo a súa protección a igrexa de Santiago con todas as súas posesións e inmunidades.

O 20 de marzo de 1178 o mosteiro de Codeseda seguía pertencendo á igrexa de Santiago, tal e como confirma o papa Alexandro III.

O 25 de xuño de 1185 o papa Alexandro III confirma os privilexios e posesión á sé compostelá.

O 14 de xullo de 1199 o papa Inocencio III confirma todas as posesións e prerrogativas á igrexa de Santiago.

O 26 de marzo de 1225 o papa Honorio III confirma todas as posesións e prerrogativas da igrexa de Santiago.

O 23 de abril de 1410 o arcebispo de Santiago de Compostela don Lope de Mendoza incorpora o mosteiro de san Xurxo de Codeseda ao cabido compostelán, sendo aprobado a anexión pola bula do Papa Benedicto XIII, expedida o 24 de marzo de 1411.

Confírmase a anexión do mosteiro feminino de San Xurxo de Codeseda, diocese de Compostela, de xeito que os bens son administrados polo deán e capítulo con dereito de gozo por asistencia matinal a coro, baixo condición de designar un capelán para celebrar o culto na igrexa do mosteiro.

A incorporación fíxose necesaria, pois tan só permanecían no mosteiro a freira Inés Rodríguez e Teresa Aras como abadesa, as cales por incuria e neglixencia dilapidaron os bens monásticos.

A partir desta data o cabido da catedral de Santiago forma unha tenza coas parroquias de Codeseda, Liripio e Sabucedo.

O 14 de xaneiro de 1419 comeza un inventario dos bens, dereitos e rendas do mosteiro de San Xurxo de Codeseda, realizado polo cabido de Santiago.

Nesta data, cando se fai o inventario, non sabemos se vivía a monxa Inés Rodríguez, pero si temos seguro que vivía a abadesa, pois nun documento do mosteiro de San Xoán da Cova do 2 de xullo 1426 transcribese que o prior e cóengos do mosteiro de San Xoán da Cova subscriben un foro de forma vitalicia a Teresa Ares, abadesa de San Xurxo de Codeseda¹.

Nas *Memorias del Arzobispado de Santiago* do ano 1607, dinos o cardeal Jerónimo del Hoyo ao falar de Codeseda

....consta haber sido esta iglesia monasterio de monjas por unas letras que están escritas en dos piedras, junto a la puerta colateral de la Epístola, que dicen así:

1 Ares Legaspi, A, (2019) Varios documentos medievais referentes a San Breixo de Lamas e Codeseda no tomo do mosteiro de San Xoán da Cova, *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*, páx. 285-294.

ABBADESSA MA RIANA. FER: NOTA. BOCABAR. MUNIO.
 EST. QUE. LAPIS. ISTE. MICHI. INREQUIERE. DEUM. COLIE DAT
 FERNAM. ERA M.CC.II.ZQD: VII : kls:IVNII:

Abadesas e freiras

Non atopamos ningunha relación de abadesas ou mesmo de freiras, tan só aparecen citadas no inventario de posesión que mandou facer no ano 1419 o cabido de Santiago, onde se confirma que varias propiedades foron doadas ao mosteiro de freiras beneditinas de Codeseda por abadesas e monxas, sendo a primeira abadesa Mariana Fernández no ano 1164, Urraca Muñiz en 1170, Sancha Pérez no século XIV, Maior Pérez nos anos 1315 e 1317 (cando houbo a *gran fame*), María Alonso en 1377 e como derradeira abadesa Teresa Ares, de 1403 a 1426. En canto a freiras, tan só se cita a Teresa Rodríguez, Elvira Rodríguez e a Inés Rodríguez.

O mosteiro

No ano 1755 o cóengo Rafael Unquela fai unha descrición dos edificios que se atopaban en pé e que formaron parte do antigo mosteiro. Tiña unha muralla que chegaba ata a fachada do templo, feita de lousa e barro de quince cuartas de alto, onde había unha porta para entrar aos edificios. No adro atopábanse as cortes dos cabalos e un curral. Arrimado á muralla atopábase o pío de cantería, que recollía a auga que viña da fonte chamada Sagrada. Dinos que subiu por unhas escaleiras de cantería e chegou a un corredor co chan lousado e o teito sostido por seis pilastras de cantería. Ao final do corredor unha porta chegaba ata a adega, situada no piso baixo, e a unha corte para o gando. Preto estaba a cociña que tiña no fronte dúas despensas, unha de cantería. Outra porta do corredor daba paso a un gran comedor iluminado por levante por unha fiestra. A cheminea está feita tamén de cantería.

Ábsida

A ábsida é o único elemento arquitectónico que se conserva do cenobio de monxas. A igrexa consta dunha nave reedificada no ano 1900, sendo unha das poucas igrexas de ábsida pentagonal con cin-



Exterior, ábsida.

co fiestras románicas. Desde o exterior está dividida en cinco tramos por catro semicolumnas de capiteis vexetais, arrimadas ás arestas dos ángulos e unidas a dous muros rectos, que completan o corpo do presbiterio por dous contrafortes. O fuste componse de dezaseis semitambores. Nos cinco tramos da ábsida hai cinco fiestras, unha en cada tramo, con arquivolta tórica semicircular de fino axadrezado, chambrana de cinco filas de tacos e unha seteira central. Os capiteis vexetais están inspirados nos da catedral de Santiago. Coroan a parte alta da ábsida máis de vinte canzorros.





Interior da absida.

No interior do templo a cabeceira está unida á nave por arco triunfal de medio punto, lixeiramente peraltado. A cuberta, no tramo recto da capela maior, está formada por unha bóveda de canón. O tramo pentagonal cóbrese con bóveda de forno, nervada, apoiada en seis columniñas sitas nos ángulos. As columnas son de fuste monolítico e os capiteis presentan motivos vexetais. Nos tramos rectos ábrense dúas portas con linteis, unha para a sancristía e a outra para a casa reitoral.

Relevos

As antigas pedras do mosteiro foron reutilizadas para a construción da nova igrexa, polo que atopamos tres relevos, dous baldaquinos e un tímpano con signos que fan referencia ao antigo cenobio.

No campanario, mirando cara ao exterior, observamos un relevo con dous fragmentos doutros tantos baldaquinos tardogóticos. O primeiro representa a Epifanía, tallada nunha pedra cunha altura de 70 centímetros e unha lonxitude de 144 centímetros. Seguindo a María Novoa Fernández no seu artigo, trátase dunha



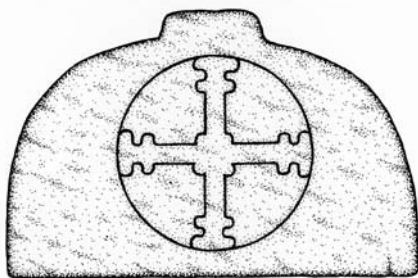
Baldaquino. Foto de Aléx Negreira/Jorge Fernández.

representación de los tres Reyes Magos a caballo y las figuras de la Virgen con el Niño y San José. Lo excepcional de este ejemplo es que se trata del único baldaquino gallego que conocemos que recoge la escena de los Magos a caballo².

O outro baldaquino ten unha altura de 70 cm. por unha lonxitude de 150 cm. A iconografía deste baldaquino fai referencia á *Presentación no Templo*, e seguindo de novo a María Novoa Fernández:

En el extremo derecho se dispone frontalmente la figura del Niño de pie sobre el altar, desnudo, nimbado y con unas extremidades superiores desproporcionadamente largas. En un plano posterior e él hay una figura de la que apenas puede intuirse la silueta y que sostiene entre sus manos un libro abierto. Continuando hacia el lado derecho, la siguiente es una figura femenina sagrada que parece mostrarnos la palma de la mano. En el quinto personaje podemos intuir una figura femenina y del último solo se conserva parte de un brazo, el bastón y algunos pliegues de la vestimenta. Además de los daños que se aprecian en este personaje, el corte de la parte superior de la pieza ha provocado la pérdida de la parte alta de las cabezas y lo que resta de ellas muestra signos de haber sido repicadas³.

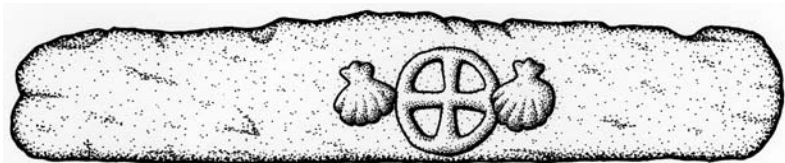
Ambos baldaquinos sufriron roturas para adaptalos ás medidas do campanario, onde foron encaixadas estas pezas. Separando os dous baldaquinos érguese un tímpano cun *Agnus Dei* xunto cunha cruz patada dentro dun círculo, posiblemente do século XII.



Pedra con cruz. Debuxo de Javier García Gómez.

2 Novoa Fernández, *A Estrada, Miscelánea Histórica e Cultural*, 22, 2019: páx. 74.

3 Novoa Fernández, *A Estrada, Miscelánea Histórica e Cultural*, 23, 2020: páx. 207.



Lintel. Debuxo de Javier García Gómez.



Cruceiro.

Na parte interior do campanario áchase unha pedra con cruz da consagración do mosteiro.

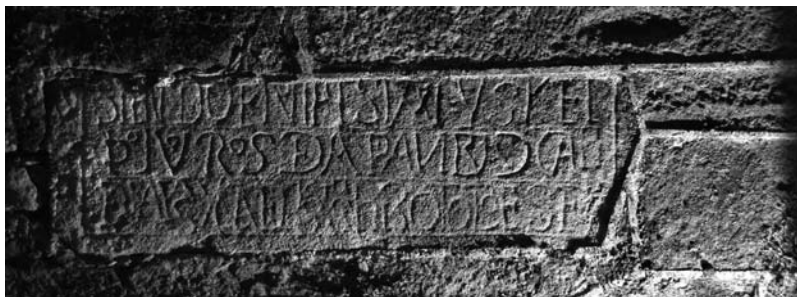
Na parte sur do valado do adro da igrexa unha pedra fai de lintel sobre unha porta tapiada. Ten gravada en relevo unha cruz dentro dun círculo e aos costados dúas vieiras. Posiblemente se trate da lápida medieval dun peregrino.

No adro obsérvase un cruceiro que ten no fuste unha imaxe de San Juan Bautista, que posiblemente formaba parte do mosteiro.

No paramento externo das escaleiras da casa reitoral está gravado un epígrafe sobre nunha pedra rectangular de 1,32 x 0,40 m. do século XVII:

SIENDO REINANTE NUESTRO SEÑOR JESUCRISTO SANTA MARIA Y SAN JOSE EL LICENCIADO JUAN RODRÍGUEZ DE APONTE ANDRADE CANONIGO DE LA IGLESIA Y CATEDRAL DEL SEÑOR SANTIAGO Y (RECTOR DE) CODESE[DA]

O cóngo Juan Rodríguez de Aponte, finado en Santiago en 1630, era quen levaba a tenza de Codeseda e quen mandou arranxar



Inscripción.

en 1619 a igrexa de Codeseda⁴. Dito cóngo, fillo de Nuño de Ponte e Andrade e de María Rodríguez da Rigueira, tivo en Santiago un fillo e dúas fillas, unha delas chamada Isabel casou en 1623 con Jacinto Campelo de Castro, da casa de Araúxo na Ponte (Ribeira)⁵.

Recomendación

Sería conveniente retirar estas pedras da intemperie, onde a choiva, o vento, liques, etc, corroen a pedra, e poder facer unha sala onde poderen estar expostos estes elementos que con toda probabilidade formaron parte do conxunto monástico. Material hai abondo para estudar e con todos os relevos, inscricións e gráficos converter parte da casa reitoral nun centro de interpretación, patrocinando visitas á igrexa que se atopa rodeada dunha paisaxe idílica e bucólica, cunha preciosa carballeira e prados, e mesmo un pequeno regueiro que delimita as propiedades eclesiásticas. Ademais disto, por Codeseda transcorre a ruta de peregrinos coñecida como *Caminho da Geira e dos Arrieiros*, que cruza a localidade moi preto da igrexa.

Bibliografía

- ÁLVAREZ LIMESSES, Gerardo (1980). *Geografía de Galicia. Provincia de Pontevedra*. A Coruña, Ediciones Gallegas S.A.
- BANGO TORVISO, Isidro Gonzalo (1979) *Arquitectura Románica en Pontevedra*. A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza.

⁴ Fernández Castro, 2015.

⁵ Bértolo-Ferro, 2020: 202.

- ANDRADE CERNADAS, José Miguel (1997). *El Monacaco beneditino y la sociedad en la Galicia medieval (Siglos x al xii)*. Sada, Seminario de Estudos Galegos. Edicións do Castro.
- ARES LEGASPI, Adrián (2019). «Varios Documentos medievais referentes a San Breixo de Lamas e Codeseda no tomo do mosteiro de San Xoán da Cova», en *A Estrada Miscelánea Histórica e Cultural* núm. 22. Museo do Pobo Estradense.
- Arquivos de Galicia (1987). *Los Reyes y Santiago, exposición de documentos reales de la catedral de Santiago de Compostela*. Xunta de Galicia.
- BÉRTOLO BALLESTEROS, JM.- FERRO PEGO, L.M. (2020) *Torres, pazos e casas fidalgas do Concello da Estrada, a Coruña*.
- CANADA, Silverio (1976). *Gran Enciclopedia Gallega*. Santiago de Compostela.
- CASTILLO del, Ángel (1987). *Inventario Monumental y Artístico de Galicia*. A Coruña. Fundación Pedro Barrie de la Maza.
- FERNÁNDEZ CASTRO, Juan Andrés (2015). «Inscripción pétreas en la parroquia de Codeseda», en *Faro de Vigo. Tabeirós Montes*, 8 de agosto de 2015.
- FERREIRA PRIEGUE, Elisa (1988). «Los Caminos Medievales de Galicia», en *Boletín Auriense*, anexo 9. Ourense, Museo arqueolóxico Provincial.
- GARCÍA GÓMEZ, Javier (2023). *El Monasterio de San Cibrao de Bibres*. A Coruña, Asociación de Estudios Históricos de Galicia.
- GONZÁLEZ BALASCH, María Teresa (2004). *Tumbo B de la catedral de Santiago*. A Coruña, Edicións do Castro.
- HOYO, del Jerónimo (s/d). *Memorias del Arzobispado de Santiago*. Santiago de Compostela, Porto y Cía Editores.
- LÓPEZ FERREIRO, Antonio (1901). *Historia de la Santa A.M. Iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago. Santiago de Compostela, Seminario Conciliar Central.
- LÓPEZ FERREIRO, Antonio (2006). *D. Alfonso VII, rei de Galiza e o seu aio o conde de Traba*. Editorial Toxosoutos.
- LÓPEZ SANGIL, José Luís (2005). «Historia del Monacato Gallego», en *Nalgures*, Tomo II. A Coruña, Asociación Cultural Estudios Históricos de Galicia (pp. 9-47).
- LÓPEZ TEIXEIRA, Xosé Antonio (2013). *Rex et Regína, Urraca, Alfonso Raimúndez e a monarquía Galega*. Editorial Toxosoutos.
- LÓPEZ MORÁN, Enriqueta (2004). «El monacato femenino Gallego en la alta edad media (A Coruña y Pontevedra) San Xurxo de Codeseda», en *Nalgures*, Tomo I. A Coruña, Asociación Cultural Estudios Históricos de Galicia.
- LUNA SANMARTÍN, Xosé (1999). *A Estrada Románica*. A Estrada, Edicións Fouce.
- MOURE PENA, Teresa Claudina (2015). *Los monasterios beneditinos femeninos en Galicia en la baja edad medio: Arquitectura y escultura monumental*. Tese Doutoral.
- NOVOA FERNÁNDEZ, María (2019). «Los Reyes Magos en Codeseda: una representación excepcional de la Epifanía en la iglesia de San Xurxo», en *A Estrada, Miscelánea Histórica e Cultural*, núm. 22. Museo do Pobo Estradense.

- NOVOA FERNÁNDEZ, María (2020). «Una Presentación en el Templo en lo alto de la iglesia de San Xurxo de Codeseda», en *A Estrada, Histórica e Cultural*, núm. 23. Museo do Pobo Estradense.
- OVIDIO CUELLA, Esteban (2009). *Bulario de Benedicto XIII*. Zaragoza.
- PÉREZ RODRÍGUEZ, Francisco Javier (1991). *San Jorge de Codeseda: Un monasterio femenino bajomedieval*, en *Studia Monastica*, vol. 33.
- PÉREZ RODRÍGUEZ, Francisco Javier (2019). *Los Monasterios del Reino de Galicia entre 1075 y 1540: de la reforma Gregoriana a la Observante*, volumen II. Santiago de Compostela, Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Xunta de Galicia. Instituto de Estudios Gallegos Padre Sarmiento.
- SÁ BRAVO, Hipólito (1972). *El monacato de Galicia*. A Coruña, Editorial Librial.
- SÁ BRAVO, Hipólito (1975). *En la Ruta del Románico. San Jorge de Codeseda*. Faro de Vigo (2 de outubro 1975)
- SÁ BRAVO, Hipólito (1978). *Rutas del románico en la provincia de Pontevedra*. Vigo.
- VARELA CASTRO, Pedro (1923). *La Estrada*. Santiago.



Iluminando sombras coa luz do seu martirio. En memoria dos estradenses mortos en marzo de 1809

Juan Andrés Fernández Castro*
juanandresfc@yahoo.es

Resumo. Ofrécese nesta breve monografía o reconto das vítimas da cruel represalia do exército invasor francés –incluíndo vellos, enfermos, rapaces e mulleres– ao tempo de penetrar na xurisdición de Tabeirós en marzo de 1809. Así mesmo se achegan circunstancias que poden contribuir á mellor comprensión daqueles feitos, que se observaron noutros lugares de Galicia, especialmente onde a resistencia ou a negativa a satisfacer as abusivas esixencias do inimigo se fixeron máis patentes.

Abstract. A brief monograph about the victims of the cruel retaliation of the French army when invaded Tabeirós in March 1809, which reveals the circumstances that can contribute to a better understanding of the facts taken place in other places in Galicia, where the resistance to satisfy the outrageous demands of the enemy became more evident..

Las partidas que siguen son las de las personas que degolló y mató el ejército de S.M. el Emperador de los franceses.

ALONSO GONZÁLEZ TOURIÑÁN, párroco de Curantes

Murieron de resultas de la irrupción que los franceses hicieron en esta Jurisdicción de Tabeirós, donde talaron, quemaron y mataron cuanto se les presentó.

PEDRO CRISÓLOGO PALENCIA, párroco de Cereixo,

Advertencia y caso horrendo para perpetua memoria de los que suceden en esta parroquia de Santa Eulalia [de Matalobos] de lo que ha sucedido y muertes que han hecho los facinerosos lobos carniceros franceses en el día quatro de marzo de mil ochocientos y nueve.

FRANCISCO IGNACIO TALLÓ, párroco de Matalobos

Rara será la familia de Galicia que entre sus miembros no cuente, en aquel tiempo, a algún héroe o mártir.

ANTONIO LÓPEZ FERREIRO

O dramático episodio que referimos sucedeu en marzo de 1809. Pasaron máis de douscentos anos e daqueles inocentes apenas queda

* O autor agradece a Damián Porto Rico, as súas achegas arquivísticas; a José Ramón Pérez Salgado o seu valioso apoio bibliográfico e documental e aos sacerdotes José Antonio Ortigueira Barros e Ramón Campos Suárez a consulta dos seus respectivos arquivos parroquiais.

memoria, emporiso perviven os seus nomes nos libros de defuntos parroquiais de onde os rescatamos, un a un, para coñecemento das presentes e vindeiras xeracións. É un deber de xustiza e de respecto, un merecido desagravio aos devanceiros mortos con honor no campo de batalla e a aqueles que, a carón das súas casas, foron degolados por aforrar pólvora e munición; aquí van os apelidos, os nomes familiares, as aldeas onde viviron e finaron a mans de extranxeiros: son os nosos mortos, aqueles que fecundaron co seu sangue a terra que pisamos.

O exército francés, comandado por dous dos xenerais con máis *glamour* de Napoleón, Soult e Ney, entra en Galicia nos primeiros días de 1809 cun dobre propósito: perseguir a forza expedicionaria británica ao mando de John Moore, que se batía en retirada, e tomar posesión dos portos do noroeste galego, especialmente A Coruña, con vistas a futuras operacións contra Portugal e Gran Bretaña. Nas proximidades daquela cidade, Moore forma unha liña de contención ao tempo que prepara a retirada por mar. Entran en contacto os dous exércitos en Elviña e trábese a batalla o 16 de xaneiro de 1809. O resultado é incerto pero, aínda que falece Moore, os británicos logran salvar gran parte das forzas, que regresan ao seu país, quedando a cidade da Coruña –e toda Galicia– baixo o control dos franceses. Soult decide daquela dirixirse a Portugal encomendando o control e represión de Galicia a Ney, duque de Elchingen.

É daquela cando xorden, de modo espontáneo, movementos de resistencia ao inimigo francés, de forma que, cando en marzo de 1809 chegan a Galicia emisarios da Xunta Central de Sevilla a efectos de provocar a revolta popular e organizar a resistencia, encóntranse coa sorpresa de que os galegos xa se constituíran en partidas ou alarmas de base territorial ben definida –de Trasdeza, Montes, Tabeirós, entre outras moitas–. Salvando o caso de Elviña, non se rexistraron en Galicia batallas ao estilo clásico, nas que eran consumados mestres, case invencibles, os exércitos franceses. As partidas ou alarmas de guerrilleiros galegos, moi bos coñecedores do terreo e dos camiños e das vías de escape, sometieron o inimigo a un acoso permanente, sobre todo cando se encontraba en tránsito ou acam-

pado, circunstancias nas que era máis vulnerable; a calquera hora do día ou da noite tendíanlle emboscadas, desmantelaban pontes e cavaban foxos nos camiños para impedir ou retrasar o tránsito de carromatos e pezas artilleiras. Guerra de cotío e en todas partes era o seu lema, e a sorpresa a súa táctica máis eficaz. Así responderon os nosos paisanos, habitualmente pacíficos, ás insoportables aldraxes do invasor como a requisa de víveres –viño das adegas, carne do baño, gando e gran–, roubos e rapinas mesmo nos templos parroquiais, violacións e actitudes despóticas. Neste período, primeiros meses do 1809, os franceses, véndose tan seriamente castigados, aplicaron durísimas represalias contra a poboación indefensa. A súa resposta ás incursións da guerrilla era despiadada: húsares e dragóns entraban nas aldeas, capturaban a quen encontrasen, sen reparar en sexo nin idade, e alí mesmo acababan coa súa vida; despois saqueaban, prendían lume ás casas, talaban as viñas e arrasaban as colleitas.

Nesta conxuntura de acción-represión cómpre ubicar as matanzas de marzo de 1809 no territorio da antiga xurisdición de Tabeirós que hoxe vén coincidir, *grosso modo*, co concello da Estrada.

Os feitos ocurrirían da maneira que segue.

Un destacamento francés procedente da comarca de Deza ou Trasdeza sofre o repentino ataque dunha ou varias partidas guerrilleiras nas proximidades do monte San Sebastián. Como represalia o inimigo baixa á zona poboada, asasina a numerosas persoas de varias parroquias e ocasiona cuantiosos destrozos en bens e colleitas. Outra unidade militar, acaso a mesma, carecemos de evidencias, perpetra unha grandísima matanza na parroquia de Matalobos.

Somos conscientes de que o emprego dos arquivos parroquiais como fonte única pode mediatizar, polarizándoa, a análise histórica e a reconstrución dos feitos. Cómpre por iso aclarar que este traballo pretende unicamente recuperar o catálogo das vítimas sen desbotar, se for o caso, toda aqueloutra información suplementaria que poida colaborar á mellor comprensión dos feitos.

As fontes –libros de defuntos dos arquivos parroquiais das 51 parroquias que conforman o concello estradense, 44 deles depositados no Arquivo Histórico Diocesano de Santiago de Compostela, en diante AHDS, e os sete restantes conservados nas correspondentes

parroquias¹– depáranos información e ás veces interesantes sorpresas. Tal sucede cando o párroco inclúe, habitualmente no limiar da relación das persoas falecidas, certas descricións, relatos, comentarios e opinións de índole persoal. Todo este acervo informativo, convenientemente incrementado con achegas doutras zonas ata conseguir un agregado numérico suficiente, permitiría reconstruír o perfil humano e socioeconómico das vítimas, tarefa que nos propoñemos acometer decontado. Os falecementos adoitan plasmarse nunha única acta, precedidos dun introito da índole, *Las partidas que siguen son las de las personas...*

Non se prodigou a historiografía galega no tratamento deste tema, existindo, emporiso, algúns estudos de mérito entre os que cómpre salientar, moi especialmente, os titulados *El Águila vencida: los franceses en Galicia (1809). Reflexiones críticas acerca de un capítulo de la Guerra de Independencia Española*, pp. 63-89, de Domingo Luis González Lopo, capítulo 3 da monografía *O «saque de Évora» no contexto da Guerra Peninsular*. Martins, Fernando e Vaz, Francisco, directores. Évora, 2019. E, da autoría de Juan López Bedoya e José Ramón Pérez Salgado, *A primavera de Trasdeza. Entre marzo e maio de 1809. Factores físicos e cronoloxía dos feitos asociados á batalla de Ponte Ledesma*, en *Anuario Descubriendo*, vol. 15, pp. 191-220, Lalín 2022.

Regresemos ás fontes. No corpo da acta adoita consignarse:

- A parroquia e lugar onde foron enterrados os defuntos ou, no seu caso, celebradas as correspondentes honras (funeral). En ocasións consígnase, ademais, o lugar onde apareceu ou resultou morta a persoa, así, Francisco Rodríguez, veciño de San Pedro de Ancorados: *muerto y enterrado en Pardemarin por haberse hallado allí al tránsito de la tropa francesa*.
- Nome cun apelido e estado: solteiro; casado, viúvo/a, nome do cónxuxe. Ocasionalmente consígnanse nomes de falecidos de fóra da parroquia e descoñecidos: *Un cadáver incógnito que se halló muerto en el campo o sitio donde estaba peleando con los franceses...; [...] muerto y enterrado en Pardemarin por ha-*

1 Figueroa, Matalobos, Toedo e Ouzande; Sta. Cristina de Veá, Cora e Santeles.

berse hallado allí al tránsito de la tropa francesa...; [...] vecina de Meavía...; un mozo de edad 24 años más o menos...

A localización dun soldado entre os mortos confirma a colaboración –quizás a título persoal, á marxe da cadea de mando– do exército coa partida de paisanos que sorprendeu ao inimigo: *Manuel Todrá Jule, de Igualada, Principado de Cataluña, soldado del Regimiento de Línea de Navarra*. Esta unidade militar operou en Galicia ao tempo da ocupación francesa.

- A data do enterramento, da que se deduce a da acción guerrilleira que provocou a represión francesa.
- Outros pormenores como ter recibido ou non os sacramentos, circunstancia case sempre negativa habida conta das condicións dos óbitos. Emporiso, e moi sinaladamente en Matalobos, encontramos abondos casos de supervivencia, unhas horas, uns días, de feridos sacramentados e aínda os houbo que ditaron testamento verbal e dispuxeron as súas propias honras funerarias. Outras circunstancias persoais dos falecidos: *viejo y enfermo; dejan una niña y un niño huérfanos...*

No limiar dos rexistros podemos encontrar:

- As circunstancias da morte: *[...] fueron afusilados y degollados; [...] estos son los que fueron degollados; Los cinco que siguen son los que fueron muertos violentamente ...; [...] murió de muerte violenta...; [...] muerte que inhumanamente le dieron...; Las trece partidas que siguen son las de las personas que degolló y mató...; [...] desgraciadamente muerto...; [...] murió de balazos y contusiones...; [...] degollado y a balazos...; [...] murió de dos balazos...; [...] [...] personas que han sido muertas...; [...] arcabuceada...; [...] lo mataron...; [...] muerte desgraciada...; [...] atroz y cruelmente muerto.*
- Quen foron os executores: *El ejército francés; fuerzas del tirano; el intruso Josef Bonaparte; los franceses; los soldados franceses; el ejército de S.M. el Emperador de los franceses; el tirano francés. Los facinerosos lobos carniceros franceses*
- O motivo da represión francesa: *[...] haberse levantado el reino de Galicia y defendido valerosamente contra las fuerzas del tirano, no queriendo admitir por Rey ni prestar obediencia al*

intruso Josef Bonaparte...; resistirse a una gravosa contribución y reconocimiento.

- Outros desaforos dos invasores: [...] *irrupción que los franceses hicieron en esta Jurisdicción de Tabeirós donde talaron, quemaron y mataron cuanto se les presentó...; [...] talando barbaramente, quemando y matando...; [...] sacrificando al furor cuanto encontraban.*
- Referencias toponímicas que contribúen a localizar o lugar do choque e as aldeas vítimas da represión; así mesmo se pode efectuar unha cautelosa aproximación á dirección e sentido do desprazamento francés.
- Casos de torturas e maltratos. Encontramos indicios de enxañamento do inimigo cos paisanos: [...] *atroz y cruelmente muerto; [...] muerte que inhumanamente le dieron los soldados franceses;* Juan Barcala faleceu a causa de, [...] *balazos y contusiones;* Domingo Bascoas [...] *degollado y a balazos. Clavado por los franceses.*
- Asasinato de mulleres, indicativo do extremo de crueldade acadados polo invasor. Encontrarían a morte nas aldeas, a carón das súas casas, nas incursións de represalia. Non hai evidencia da súa participación na guerrilla.

Queda por esclarecer se as relacións de falecidos que os curas inscribiron nos correspondentes libros fan referencia aos caídos en combate, a aqueles que morreron nos actos de represalia ou a ambos os dous. Neste punto a fonte apenas aporta luz, emporiso existe marxe para sinalar que da vinganza francesa non se libraron as mulleres (20,53% dos falecidos), vellos, enfermos nin meniños.

No tocante ao movemento das tropas francesas todo fai pensar nun destacamento procedente da comarca de Deza e Trasdeza en avance cara ao oeste coa fin de ocupar os vizosos vales do Liñares Veá e Ulla; o lugar aproximado achéganolo o párroco de Curantes: [...] *penetró por la altura del San Sebastián, en esta jurisdicción a fin de subyugarla...* Entre os seus obxectivos estaría tamén o control das estratéxicas pontes que, salvando o obstáculo natural do río Ulla, aseguraban o tránsito coa cidade compostelana: Ponte Ulla, Sarandón (substituído por un paso de barca) e Pontevea. Así pois, a oro-

grafía, a rede viaria e as pontes condicionarían non só a circulación polo territorio do exército invasor senón tamén o lugar elixido pola guerrilla para tender a emboscada e consumir o ataque que, á vista das terribles represalias, debeu de ser contundente. A fonte, sen chegar a concretar o lugar do encontro, aporta algúns elementos orientativos; así, o cura de Rubín manifesta que as represalias do francés foron resultado [...] *del ataque que hubo en el monte llamado de la Rocha, inmediato de esta parroquia...*, e o de Souto anota que a Miguel Caramés matárono os franceses [...] *en la parroquia de Santa Cristina de Vinseiro en la retirada del ataque de la Rocha...* Outro encontro coa alarma de Tabeirós ou Veá polo control da ponte de Veá, seguramente, debeu ter lugar na parroquia de Couso en febreiro de 1809 pois así se deduce da partida de defunción dun [...] *cadáver incógnito que se halló muerto en el campo o sitio donde estaba peleando con los franceses...*

A durísima represión de Santa Baía de Matalobos, como xa se dixo, podería atribuírse á mesma columna francesa ou a outra que, procedente de Cuntis, sufrise unha emboscada nas fragosas encostas do Castro Loureiro.

Cabe pensar que, progresivamente, os franceses foron ocupando, con maior ou menor resistencia, todo o territorio que media entre o cordal da Rocha e o río Ulla, de todo o cal encontramos abondosos testemuños nos arquivos parroquiais. Consumaron tamén o control viario e das estratéxicas pontes tendidas sobre aquel río ou o que delas quedaba: Sarandón inutilizado había ben anos e suplido por un paso de barcas, do mesmo xeito que Ponte Veá, [...] *habiéndose arruinado el arco mayor del puente [...] a fin de interceptar el tránsito a los franceses...*² Pola súa banda o cura de Santa Cristina de Veá, o día 18 de xuño de 1809, informa de que fora imposible a asistencia dun cumprido número de sacerdotes ao funeral de Lucas Casal [...] *por no poderen asistir los Sacerdotes a causa de estaren dichas tropas en el Puente Bea*, e engade que no foi unxido debidamente [...] *por no haber en esta iglesia el santo óleo ni en las inmediatas a causa de haveren las tropas francesas saqueado la iglesia e incluso las crismeras...*³

2 Obras de reparación de puentes, 1799-1812. AM N.º 915, Arquivo Histórico Universitario de Santiago (AHUS).

3 Arquivo Parroquial de Santa Cristina de Veá, Libro de Defuntos.

Relación das persoas falecidas na xurisdición de Tabeirós no mes de marzo de 1809 a mans dos franceses invasores, con mención da data do óbito, lugar, parentescos e outras circunstancias

Parroquia de San Pedro de Ancorados⁴

Los ocho muertos que siguen son los que fueron afusilados y degollados por el ejército francés por haberse levantado el Reino de Galicia y defendido valerosamente contra las fuerzas del tirano no queriendo admitir por rey ni prestar obediencia al intruso Josef Bonaparte.

1. Gañete, Bernardo, 20.3.1809, A Pena.
2. Marque, Caetano, 20.3.1809, Ventosela.
3. Pérez, Basilio, 20.3.1809, *marido de Ignacia Pena*.
4. Porto, Juan, 20.3.1809, *viejo y enfermo fue degollado y muerto, marido de Manuela Pazos*.
5. Rodríguez, Francisco, 20.3.1809, Ventosela, *muerto y enterrado en Pardemarin por haberse hallado allí al tránsito de la tropa francesa pidiendo limosna*.
6. Sanlouzáns, Manuel, 20.3.1809.
7. Vila, María, 20.3.1809, Pousadela, *viuda septuagenaria*.
8. Villar, Jacobo, 20.3.1809.

Estos son los que fueron degollados, vecinos de esta feligresía, además de otros cinco vecinos de Santo Tomé que igualmente lo fueron

Parroquia de Santo Tomé de Ancorados⁵

9. Balaira, Jacobo, 20.3.1809, Castro, *marido de Caetana Pereiro, atroz y cruelmente muerto*.
10. Orosa, Juan Antonio, 20.3.1809, Santomé, *marido de María Benita Bascuas, degollado*.
11. Souto, Andrés, 20.3.1809, *degollado*.
12. Mesía, Feliz, 20.3.1809, Tutén.
13. Brey, Manuel, 20.3.1809, *cruelmente muerto, célibe, hijo de Andrés y Antonia Martínez*.

Parroquia de Callobre⁶

14. Vázquez, Francisco, 20.3.1809, Outeiro, *marido de Jacinta de Torres, fue muerto por los franceses*.
15. Ponte, María Antonia, 20.3.1809, Outeiro, *mujer de Blas Trigo, muerta por los franceses*.
16. Pazos, Ignacia, 20.3.1809, Outeiro, *fue muerta por los franceses*.

4 Arquivo Histórico Diocesano de Santiago (AHDS) P000618.

5 AHDS, P000623.

6 AHDS, P005561.

Parroquia de Cereixo⁷

17. Prado, Jacinto, 21.3.1809, Señorán, *marido de María Porto, murió de muerte violenta de resultados de la irrupción que los franceses hicieron en esta jurisdicción de Tabeirós donde talaron, quemaron y mataron cuanto se les presentó, y una de las muertes violentas que hicieron fue en la persona del referido Jacinto, que en esta desgracia tuvo ocho compañeros en esta referida parroquia de Zereijo.*
18. Louzao, Juan, Viso, 21.3.1809, *marido de Dominga Nodar.*
19. Trigo, Luis, 21.3.1809, Viso, *marido de Dominga Matalobos.*
20. Constenla, Mateo, 21.3.1809, Viso, *viudo de María Piso.*
21. Ribeira, Ángela, 21.3.1809, Vilapouca, *viuda de Domingo Antonio Mesego, por muerte que inhumanamente le dieron los soldados franceses.*
22. Ribadulla, Rosa, 21.3.1809, Vilapouca, *soltera, hija de José y Rosario, de muerte que le dieron los franceses [...] talando barbaramente, saqueando, quemando y matando.*
23. Louzao, Ricardo, 21.3.1809, Viso, *viudo de María de Castro.*
24. Ribeira, Manuela, 21.3.1809, Señorán, *mujer de Domingo Antonio Caramés, [...] murieron todos sin socorro alguno temporal ni espiritual.*
25. Trigo, Jacinto, 21.3.1809, Viso, *viudo de Ángela da Ponte. Murió por la tropa francesa sacrificando al furor cuanto encontraba.*

Parroquia de Curantes⁸

Las partidas que siguen son las de las personas que degolló y mató el ejército de S.M. el Emperador de los franceses cuando penetró por la altura de San Sebastián en esta Jurisdicción a fin de subyugarla por resistirse a una gravosa contribución y reconocimiento...

26. Louzao, Andrés, 20.3.1808, Curantes Novo, *viudo de Rosa Fraíz; testó ante José Antonio Nogueira, de Rubín en 8.10.1791.*
27. Xiadáns, Andrés, 20.3.1809, Barreira, *viudo de Manuela de la Iglesia, testó ante Bonifacio Paseiro en 1.7. 1806. Murió de balazos.*
28. Barcala, Juan, 20.3.1809, Curantes Vello, *marido de Josefa Paseiro, asesinado por los franceses de balazos y contusiones.*
29. Verde, Gregorio, 20.3.1809, Senteiro, *marido de Gregoria Porto.*
30. Bouzón, Domingo, 20.3.1809, Pousada, *marido de Josefa Louzao.*
31. Bascoas, Domingo, 20.3.1809, Curantes Vello, *marido de Josefa Campos, degollado y a balazos.*
32. Louzao, María Rosa, 20.3.1809, Porto, *viuda de Domingo Antonio Brey, de dos balazos.*
33. Porto, Domingo Antonio, 20.3.1809, Porto, *marido de Josefa Xiadáns, de un balazo.*
34. Xiadáns, Josefa, 20.3.1809, Porto, *mujer del anterior, recibió, a pesar de las heridas, el sacramento de la Penitencia; dejan una niña, Dominga y un niño, Pedro.*

⁷ AHDS, P007479.

⁸ AHDS, P010277.

35. Gómez, Juan, 20.3.1809, Barreira, criado de Andrés Xiadáns, solo Penitencia por no dar lugar a más la gravedad de sus heridas.
36. Saco, Rosa, 20.3.1809, hija de Josefa, pobre.
37. Cumbraos, María, 20.3.1809, Curantes Viejo, criada de Juan Bede.
38. Iglesia, Domingo Antonio, 20.3.1809, Nogueira, marido de María Antonia Porto, recibió sacramentos.
39. Umia, Pascual, 20.3.1809, natural de Meavía.
40. Troitiño, Rosa, 20.3.1809, vecina de Meavía (Umia, Valadares), viuda de Gonzalo Vidal.
41. Troitiño, Rufina, 20.3.1809, vecina de Meavía, (Valadares), viuda de Domingo Vidal.

Parroquia de Rubín⁹

Las 24 partidas siguientes contienen los cadáveres de las personas que han sido muertas por los franceses cuando, de resultas del ataque que hubo en el monte llamado de la Rocha, inmediato de esta parroquia, entraron en ella a degüello.

42. Baloiira, Andrés, 20.3.1809, Pena de Arriba, marido de Andrea Frey.
43. Fragoso, Juan, 20.3.1809, Bemposta, marido de María de Vila.
44. Sánchez, Lorenzo, 20.3.1809, Bemposta, marido de Isabel Picáns.
45. Lorenzo, Josefa, 20.3.1809, Pena de Arriba, esposa de Juan Rey.
46. Brey, Juan, 20.3.1809, Pena de Abaxo, viudo de María Louzao.
47. Brey, Domingo Antonio, 20.3.1809, Vede, marido de Pascua Bascuas.
48. Paseiro, Rosa, 20.3.1809, Pena de Arriba, mujer de Andrés Rozados.
49. Barro, María Juana, 20.3.1809, Braña, soltera.
50. Martínez, Juan, 20.3.1809, Os Vilas, viudo de Josefa López.
51. Barro, Domingo Antonio, 20.3.1809, Birbiqueira, viudo de Francisca Rodríguez.
52. Barro, Juan, 20.3.1809, Birbiqueira, marido de Feliciano Fragoso.
53. Mato, Bartolomé, 20.3.1809, Birbiqueira, marido de Rosa Vázquez.
54. Pereiras, Francisco, 20.3.1809, Birbiqueira, marido de María de la Iglesia.
55. Nogueira, Andrés, 20.3.1809, Vede, marido de Manuela Fragoso.
56. Nercellas, Ignacio, 20.3.1809, Bemposta, marido de María Sánchez.
57. Villaverde, José, 20.3.1809, Birbiqueira, soltero, de José e Isabel Barro.
58. Maceira, Andrés, 20.3.1809, Balseiros, marido de Teresa Prieto.
59. Villaverde, Domingo Antonio, Braña, marido de Francisca Novoa.
60. Porto, Juan, 20.3.1809, Balseiros, marido de Manuela Paseiro.
61. Carbón, Francisco, 20.3.1809, Os Balseiros, viudo de Margarita Castrelo.
62. Paseiro, Juana, 20.3.1809, Os Balseiros, soltera, hija de Ignacio e Isabel Montoiro.
63. Nogueira, Andrés, 20.3.1809, Vede, viudo de Teodora Alexandra Frende.
64. Rozados, Andrés, 20.3.1809, Pena de Arriba, viudo de Rosa Paseiro.
65. 20.3.1809. *Un mozo de edad 24 años más o menos, de poca barba, cuerpo alto, pelo largo atado con una correa, sayo de leiras encabezado, chaleco de Alcoy muy usado, calzones de somonte a medio usar, botines de los mismo viejos y zapatos que llaman virados. Se ignora quien es...*

9 AHDS, P018945.

Parroquia de Tabeirós¹⁰

66. Toldrá, Manuel, 20.3.1809, *de Pablo y Josefa Jule, de Igualada, principado de Cataluña, soldado del Regimiento de Infantería de Línea de Navarra.*
67. Pena, Manuela, 20.3.1809, Sar, *mujer de Francisco Ponte, arcabuceada por los franceses en la incursión que hicieron aquel día en esta desgraciada parroquia.*
68. Coto, Agustín, 20.3.1809, Gereliz, *marido de Francisca Tato, arcabuceado por los franceses.*
69. Marzoa, Domingo Antonio, 20.3.1809, Sandán, *viudo de María da Ponte.*
70. Ponte, Pascual, 20.3.1809, Sandán, *marido de Manuela Caramés.*
71. Coto, Jacinto, 20.3.1809, Quintas, *soltero.*
72. Taboada, Jacinta, 20.3.1809, Sandán, *viuda de Lucas Coto.*
73. Silva, Domingo Antonio, 20.3.1809, Outeiriño, *marido de Jacinta Durán.*
74. Borrageiros, Ignacia, 20.3.1809, Cepetelo, *soltera, de Domingo e Isabel Rodríguez.*
75. Loureiro, Juan, 20.3.1809, Tosar, *marido de Bárbara da Vila.*
76. Borrageiros, Roque, 20.3.1809, Sandán, *viudo de Benita Freán.*
77. Porto, Jacinto, 20.3.1809, Gereliz, *viudo de María Rodríguez.*
78. Durán, Juan, 20.3.1809, Tosar, *soltero, de José y Josefa Vicente.*

Parroquia de Souto¹¹

79. Caramés, Miguel, 20.3.1809, Montillón de Abajo, *marido de Benita Fernández, lo mataron los franceses en la parroquia de Santa Cristina de Vinseiro en la retirada del ataque de La Rocha.*

Parroquia de Guimarei¹²

80. Docampo Rodríguez, Jorge, 20.3.1809, *muerto en el campo de un balazo tirado por la tropa francesa cuando ocupaba esta feligresía y otras del contorno.*
81. Touceda, José, 20.3.1809.

Parroquia de Ouzande¹³

82. Ponte, Antonio, 20.3.1809, *esposo de María Riba, muerto por un balazo de los franceses que vinieron a esta jurisdicción.*

Parroquia de Couso¹⁴

83. Balado, Francisco, 12.2.1809, Couso, *marido de Antonia Estévez, desgraciadamente muerto por los franceses.*

¹⁰ AHDS P021495.

¹¹ AHDS, P001097.

¹² AHDS, P011740.

¹³ Archivo Parroquial, Libro de Defuntos.

¹⁴ AHDS, P010018.

84. Outeiro, Pedro, 12.2.1809, Barco, *marido de María Pazos, desgraciadamente muerto por los franceses.*
85. 13.2.1809, *un cadáver incógnito que se halló muerto en el campo o sitio donde estaba peleando con los franceses; su tenor: mediana estatura, flaco, calvo y dentamía.*

Parroquia de Orazo¹⁵

86. Liste, Domingo, 1.5.1809.
87. Orosa, Francisco, 1.5.1809.
88. Colmeiro, Simón, 1.5.1809.

Parroquia de Matalobos¹⁶

89. Rosende, Andrés, 4.3.1809, *esposo de María Matalobos, lo mataron la tropa francesa a balazos.*
90. Hijo de Gregorio Sueiro, 4.3.1809, Río de Sapos, *solteiro de 17 ou 18 anos, muerto a balazos de los franceses.*
91. Carbia, Bonifacio, 4.3.1809, A Brea, *marido de Jacoba, fue muerto a tiro de balazo por los franceses.*
92. Jacoba, 4.3.1809, *mujer del referido Bonifacio, que también fue muerta por los franceses.*
93. Balado, Juan, 4.3.1809, *muerto con su mujer a tiro de fusil por los depravados franceses.*
94. Muller de Juan Balado, 4.3.1809.
95. Diéguez, Domingo Antonio, 4.3.1809, *yerno de los de arriba [Juan Balado e esposa] y marido de Jacoba Balado, también a tiro de los repetidos franceses.*
96. Chedas, Alonso, 4.3.1809, Gendos, *quedó muerto al golpe por los franceses.*
97. Ponte, Jacobo, 4.3.1809, Matalobos, *marido de Francisca Sueiro.*
98. Un fillo do anterior, 4.3.1809, de 14 anos, *ambos muertos como los más de arriba.*
99. Ponte, Jacobo [el menor], 4.3.1809, Matalobos, *marido de Andrea Montoiro.*
100. Un meniño [poco más de un año de edad que tenía en sus brazos], 4.3.1809, *muertos por los monstros franceses.*
101. Neira, Francisco, 4.3.1809, Matalobos, *viudo, también muerto por los franceses.*
102. Carbia, Domingo, 4.3.1809, Matalobos, *viudo, también por la tropa francesa.*
103. Valente, 4.3.1809, Matalobos, *Yerno de Domingo de Carbia, marido de Josefa de Carbia, también clavado por los franceses; se confesó y recibió los Santos Sacramentos; no dispuso por estar agonizando y no haber testigos, que todos se escaparon del lugar y era de noche, con el miedo de los feroces perros.*

¹⁵ AHDS, P013063.

¹⁶ Arquivo Parroquial, Libro de Defuntos.

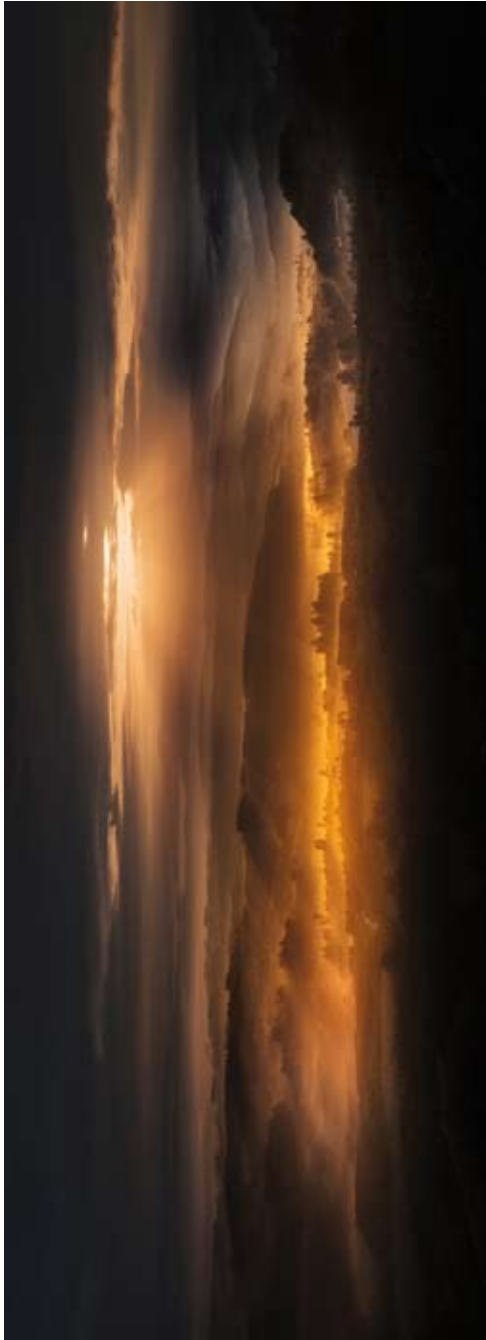
104. Chedas, Jacobo, 4.3.1809, Matalobos, *Marido de Feliciano de Matalobos, también a tiro de fusil de los franceses.*
105. Souto, Francisco, 4.3.1809, Matalobos, *hijo de Vicente, marido de Benita Calvelo, muerto como los más de arriba y al momento.*
106. Souto, Leandro, 4.3.1809, *marido de Josefa Calvelo, fue muerto, como los demás vecinos, a tiro de fusil por los crueles franceses.*
107. Un criado de Francisco Souto, 4.3.1809, *expósito y muchacho que había pocos meses le servía y que era de Tabeirós.*
108. Outro que era de Montes ou Tabeirós, 4.3.1809, *venía escapándose de los franceses y lo mataron dentro de los términos de esta parroquia al golpe, como hicieron con otros. Os mortos numerados 107 e 108 foron enterrados [...] en el atrio de la iglesia hacia el vendaval de Matalobos por no al pronto poder ser dentro de la iglesia por estar muy llena de cuerpos.*
109. Graña, Diego, 4.3.1809, Montoiro, *enterrado en Baloira, muerto de balazos de los depravados franceses y cayó en el crucero da Santa Baya muerto al golpe.*
110. Collazo, María, ferida o 4.3.1808, falece o 11.3.1809, *viuda de José Montoiro.*
111. Chedas, Sinforosa, ferida o 4.3.1809, sobrevive deica o 11.3.1809, *solteira, filla de Jacobo, fue también herida de balazos pero no quedó muerta al pronto.*
112. Souto, Francisco, ferido o 4.3.1809 falece o 14.3.1809, Matalobos, *marido de María de Castro, herido de balazos.*



Muiñeiro de brétemas

Noel Feáns
noel@feans.com

Noel Feáns (Santiago de Compostela, 1977) leva máis de dúas décadas compaxinando a súa profesión no mundo do Dereito coa paixón pola creación nos campos da música, a edición, a divulgación cultural e a fotografía. Un veneno, o das imaxes, que lle inoculou, sendo cativo, a querenza de seu pai polo cine clásico e a omnipresenza da cámara da súa nai. Dúas sementes que xermolaron cos anos e deviron na necesidade de ver e atrapar a versión máis delicada do mundo a través dunha lente. Unha ollada que nas dúas últimas décadas ten virado decote cara á maxia dos amenceres da ribeira do río Ulla, sedución que de seguro xermolou nos veráns pasados na casa familiar de Vilancosta en Berres na súa adolescencia. Néboa, brétema, calixe, fuscillo, borraxeira... auga en suspensión. Un dos selos visuais máis característicos dos abrentes das paisaxes galegas que na Ulla acadada dimensións taumatúrxicas tornándose así nunha das liñas temáticas máis explotadas polo fotógrafo compostelán.



Val do Ulla.



Castrovite, Orazo, A Estrada.



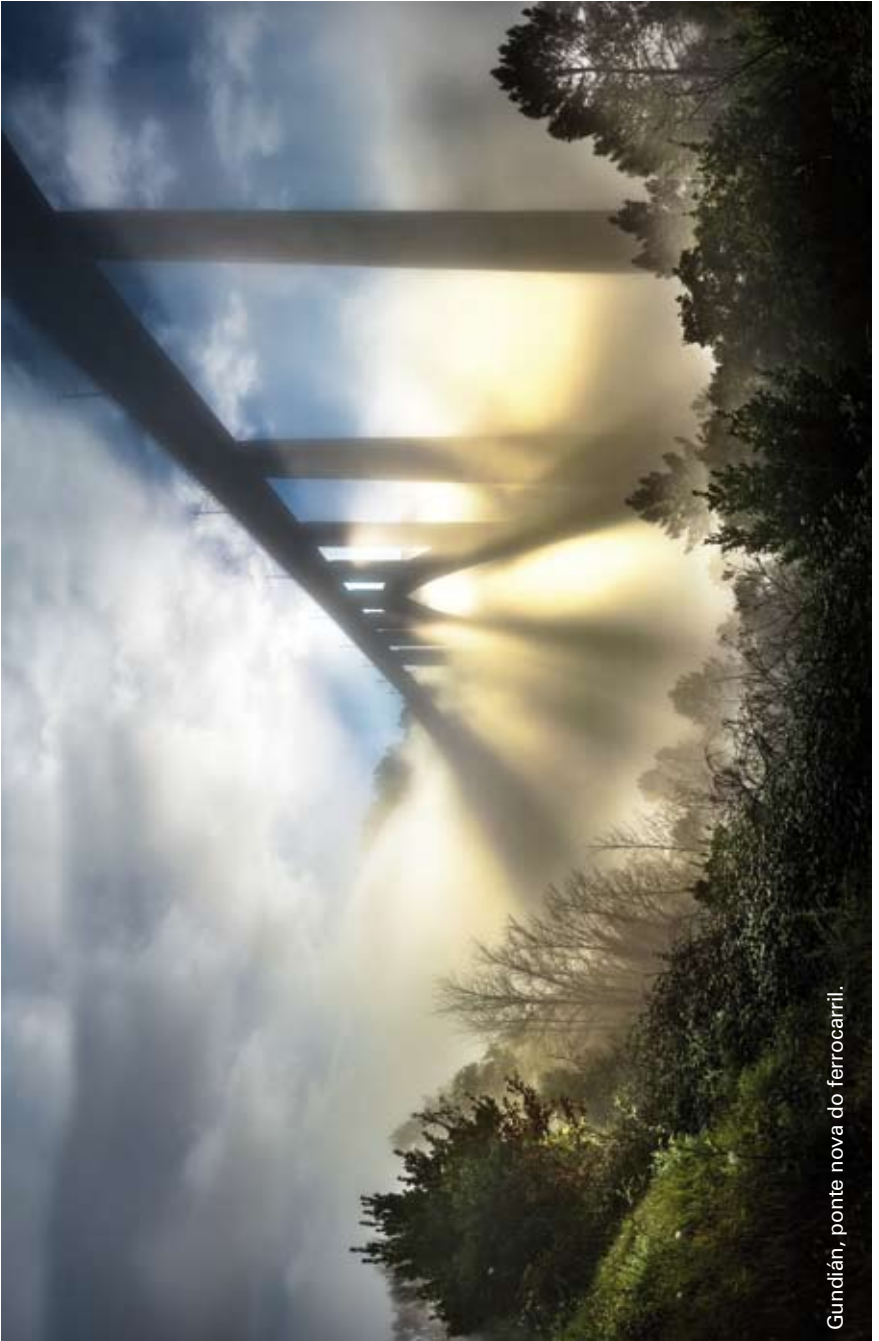
Coto de Castro, Castro, A Estrada.



Gundián, entre Vedra e A Estrada.



Val do Ulla.



Gundián, ponte nova do ferrocarril.



Castrovite, Orazo, A Estrada.



Torre de Guimarei, Guimarei, A Estrada.



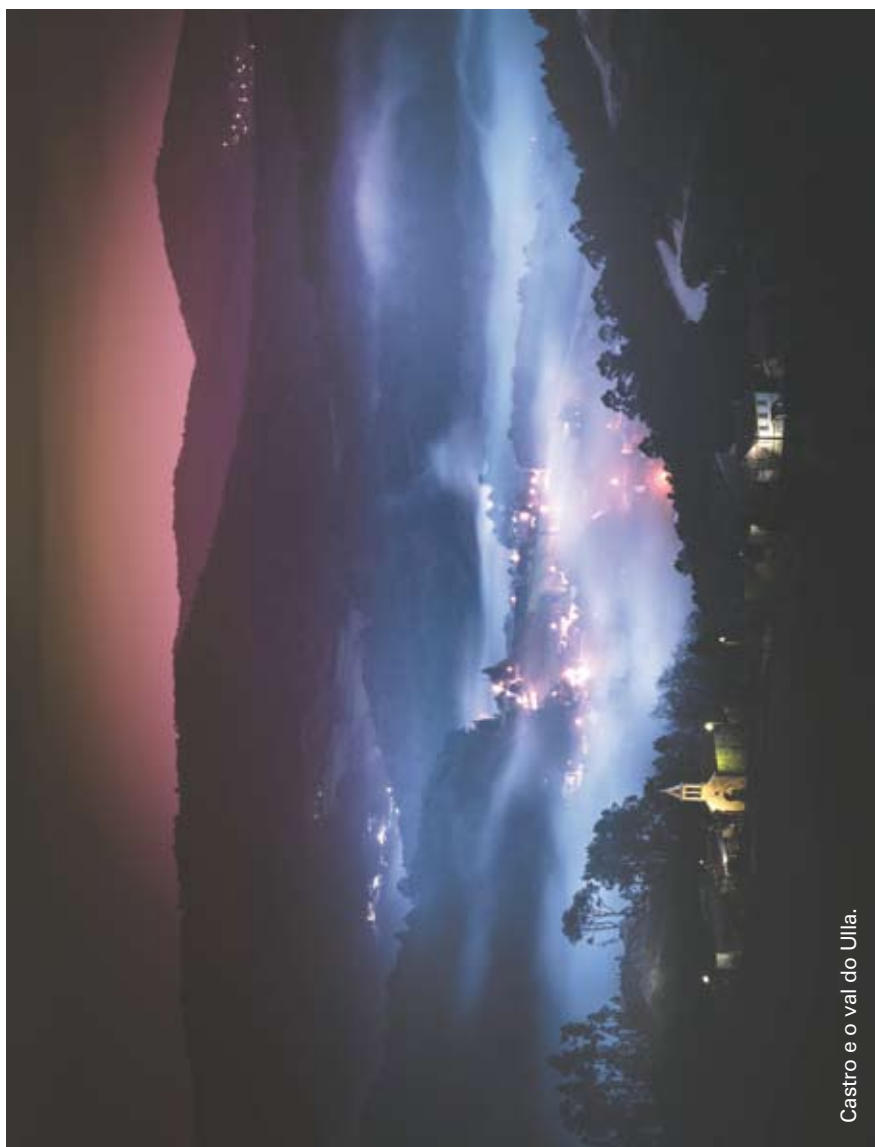
Estación do ferrocarril, Vedra.



Coto de Castro. Castro, A Estrada.



Pontevea, sobre o río Ulla.



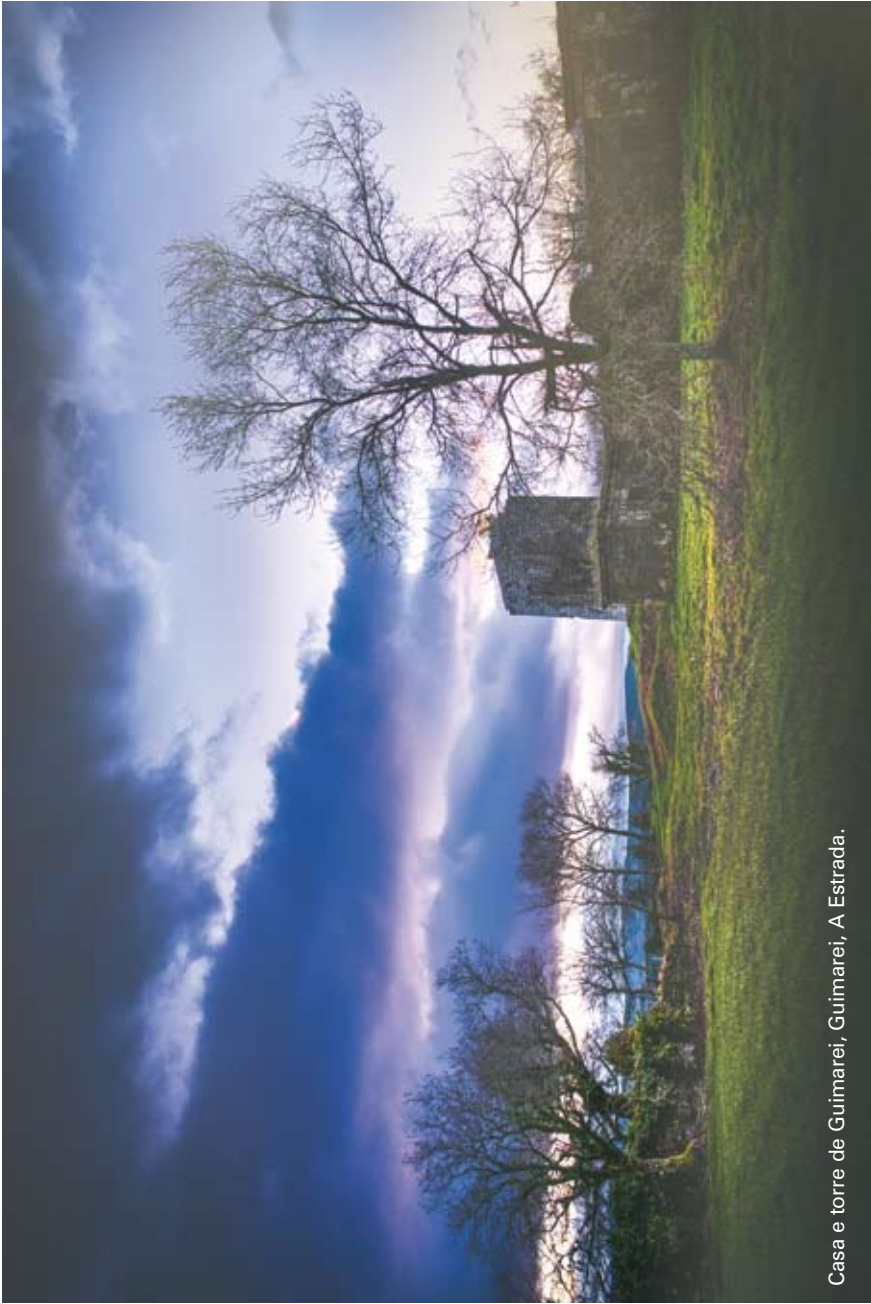
Castro e o val do Ulla.



Ponte do Xirimbao sobre o Ulla.



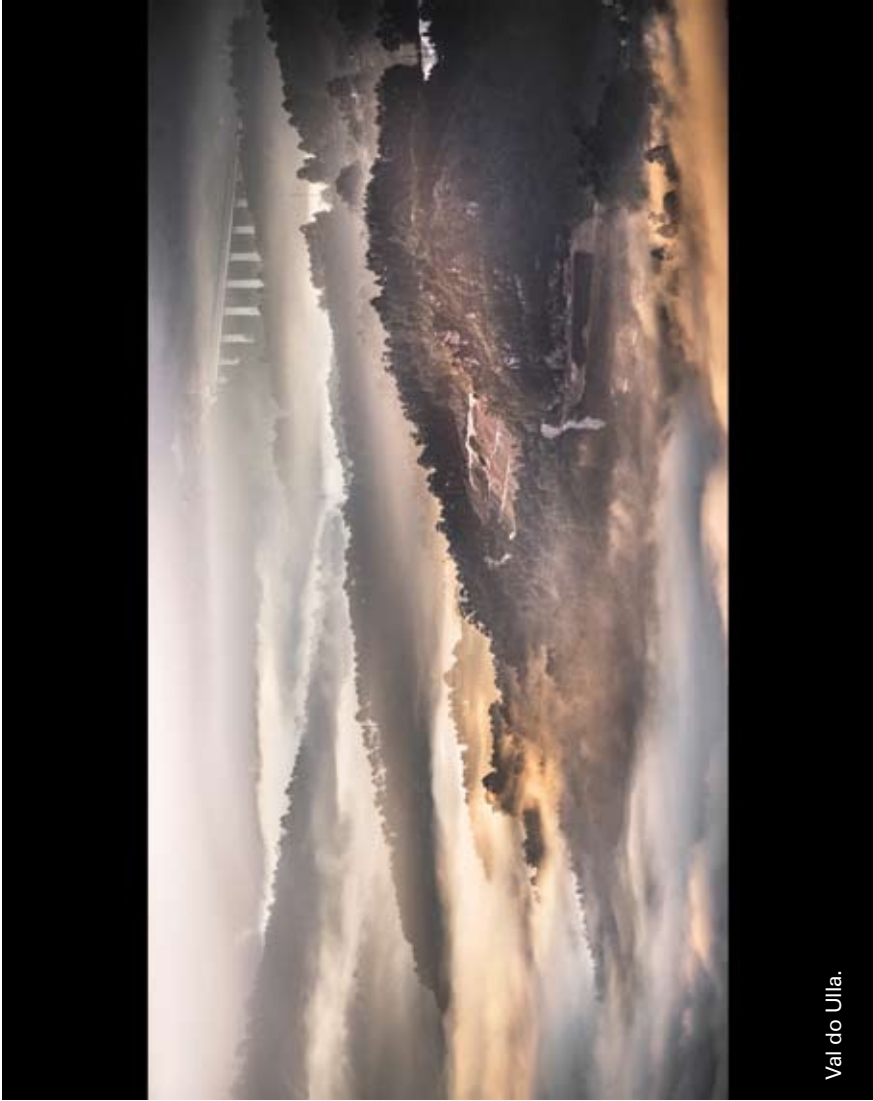
Pontevea sobre o Ulla.



Casa e torre de Guimarei, Guimarei, A Estrada.



Val do Ulla.



Val do Ulla.



O Ulla entre a brétema.



Val do Ulla.



Os petróglifos da Costa dos Cabalos e a Pedra dos Cabalos, revisión e novas estacións rupestres

Colectivo A Rula
colectivoarula@gmail.com

Resumo. Realizamos a revisión e estudo dos xacementos rupestres da Costa dos Cabalos e da Pedra dos Cabalos localizados na parroquia de San Xurxo de Veá, no concello pontevedrés da Estrada. Asemade, achegamos datos de dous novos xacementos rupestres próximos ós xa catalogados, que denominamos Costa dos Cabalos 2 e Pedra dos Cabalos 2.

Abstract. Study and revision of the rock sites of Costa dos Cabalos and Pedra dos Cabalos, located in the parish of San Xurxo de Veá, in the municipality of A Estrada (Pontevedra).

Data about two new rock sites, located nearby, are also provided.

Introdución

As novas sobre o primeiro achado da primeira estación de arte rupestre no Concello da Estrada datan do ano 1938, cando un veciño das Quintas, Jesús Romar Castro, localizou na croa do Castro das Quintas (ou de Codeseda) un pequeno gravado exento, hoxe depositado no Museo Arqueolóxico de Pontevedra. Deste achado deron conta ilustres persoeiros da nosa cultura coma Federico Maciñeira e posteriormente Fermín Bouza Brey, nun artigo publicado no *Boletín da Real Academia Gallega* (1942).

Tiveron que pasar cincuenta anos máis ata a descuberta de novos petróglifos estradenses, concretamente na parroquia de San Xurxo de Veá. En abril de 1988 o investigador e escritor, Juan Andrés Fernández Castro, na compañía do seu fillo, localizaban os gravados da Costa dos Cabalos que publicarían vinte anos despois nun interesante artigo na revista *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* (núm. 11, 2008), intitulado: «Gravados rupestres na Estrada: da Idade do Bronce aos nosos días». Neste mesmo traballo, o autor resume as estacións rupestres coñecidas ata ese momento no termo



Petróglifo do Castro das Quintas (Codeseda) no Museo de Pontevedra e calco de Bouza Brey, Colectivo A Rula.

municipal da Estrada. Entre as estacións referidas cita tamén a denominada Quenlla dos Castiñeiros ou Quenlla dos Carballos, unha estación de gran interese da que publicamos, en colaboración con Juan Manuel Abascal Palazón, un estudo detallado no ano 2021, «A estación da Quenlla dos Carballos na Estrada. Un santuario rupestre cunha dedicatoria a Diana na ribeira do Ulla», publicado na revista *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*, núm. 24 (2021).

Desde ese ano 2008, a reducida lista de estacións rupestres coñecidas no concello da Estrada foi aumentado de xeito substancial, principalmente grazas ao intenso labor investigador de Jorge Fernández Guerra, membro da Asociación Cultural Codeseda Viva.

No ano 2018 tivemos a sorte de colaborar con Jorge no estudo do fermoso petróglifo de Chan de Lamas, que destaca pola representación dunha gran cervo, un panel de temática naturalista que enriqueceu notablemente o corpus dos petróglifos estradenses. O estudo foi recollido nunha publicación do noso blog «Chan de Lamas. O primeiro gran cervo da Estrada» e no libro *Na espiral dos círculos concéntricos: un vínculo social do patrimonio rupestre* (Colectivo A Rula, 2019)

Nese mesmo ano, Jorge publica tamén na revista *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*, núm. 21 (2018) o artigo «Novos petróglifos do grupo galaico da arte rupestre no concello da Estrada», no que tamén tivemos a honra de colaborar. Nel presenta 40 novos petróglifos localizados no sur do concello (Chan de Lamas entre eles) e outros 19 máis situados nos límites cos concello de Cuntis, Campo Lameiro, Forcarei e Cerdedo-Cotobade. Feito que supuxo unha considerable ampliación do catálogo rupestre precedente.

Non queremos esquecernos do labor desenvolvido polo imprescindible Colectivo Capitán Gosende que ten na Terra de Montes o escenario das súas pesquisas. Nestes anos foron moitas as súas descubertas. No concello da Estrada salientan os petróglifos do Outeiro da Pena I, II e III e a Ventá do Areal na parroquia de Sabucedo e, a Bighoia na parroquia de Codeseda.

E ata aquí a síntese xeral sobre os petróglifos coñecidos no concello da Estrada. Con esta nova publicación queremos completar algo máis este catálogo de petróglifos estradenses aprofundando no estudo das xa coñecidas estacións da Costa dos Cabalos e da Pedra dos Cabalos, situadas preto do santuario da Quenlla dos Carballos, e dar a coñecer dous novos xacementos rupestres próximos ós citados que nomearemos Costa dos Cabalos 2 e Pedra dos Cabalos 2.

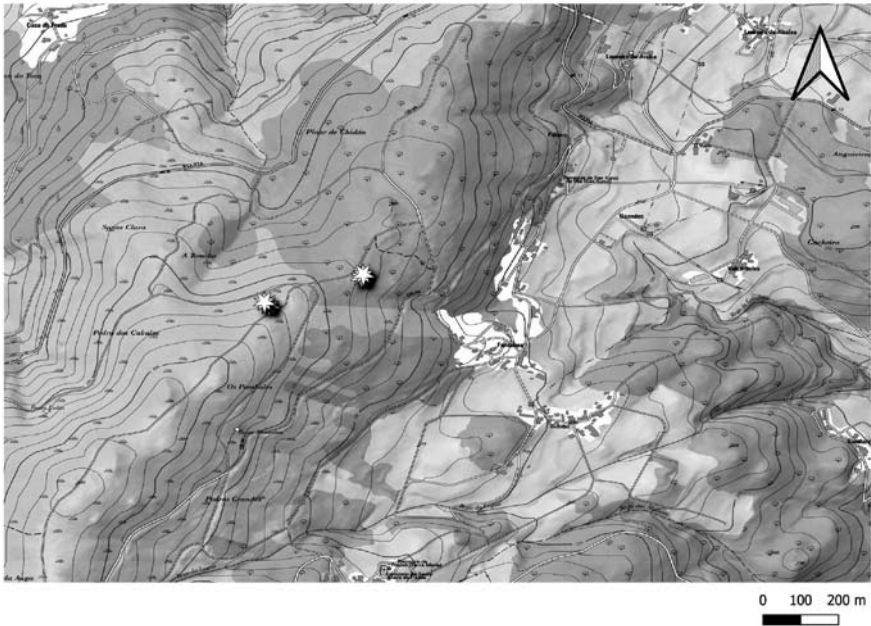
As novas tecnoloxías aplicadas ó estudo da arte rupestre permítennos arestora lograr unha maior precisión no rexistro destes paneis e recoller pormenores e figuras que polo desgaste e erosión destes deseños milenarios non figuraban nas antigas fichas de catalogación.

Situación xeral

As estacións rupestres da Pedra / Costa dos Cabalos localízanse nun pequeno cordal pouco elevado con cumios que circundan os 400 m.s.n.m. no linde natural de catro parroquias estradenses, San Xurxo de Veá ó NE, San Miguel de Barcala ó NO, Frades ó sur e Santa Mariña de Barcala ó oeste.

Este cordal forma parte das pequenas elevacións que pechan polo leste a Depresión Meridiana e van dar paso cara ó leste ás terras máis chans do concello da Estrada. Nela abrollan numerosos regos que

PETRÓGLIFOS DA COSTA DOS CABALOS



Situación das catro estacións rupestres da área arqueolóxica da Costa dos Cabalos / Pedra dos Cabalos sobre planimetría do IGN. Colectivo A Rula.

discorren en tódalas direccións (Rego da Lagoa, Rego das Mulleres, Rego do Pumarinho,...).

Tal como recolle o inventario patrimonial da Estrada e o actual Plan Básico Autonómico da Xunta de Galicia os petróglifos figuran na mesma área arqueolóxica, na parroquia de San Xurxo de Veá. Debido á proximidade das dúas estacións novas ós xacementos xa coñecidos, estes inclúense na mesma área de protección xa establecida, só ampliarían uns metros a área actual.

Os xacementos arqueolóxicos máis próximos a área arqueolóxica da Pedra ou Costa dos Cabalos serían o citado petróglifo da Quenlla dos Carballos a 1,5 km ó norte e a Pedra Santeira a 1,65 ó NE. O río Ulla discorre a menos de 2 km en dirección norte. Tamén cómpre salientar a proximidade a outros bens culturais como a igrexa románica de Santa María de Frades a 900 m ó sur deste emprazamento e do igrexario de San Xurxo de Veá á 650 m ó NE.



Descuberta da Costa dos Cabalos en abril de 1988. Arquivo Juan Andrés Fernández Castro.

O petróglifo da Costa dos Cabalos (GA36017211)

(Coordenadas Maps: 42.7260279749 -8.5683089867)

Trátase dun afloramento granítico de gran grosor moi irregular lixeiramente orientado ó oeste, seguindo a pendente natural do terreo que descende paseniño en dirección ó linde coa parroquia de Santa Mariña da Barcala. Son superficies apenas destacadas sobre o terreo, agás no seu extremo nordés onde acada unha altura de case un metro. Cabe destacar a escaseza doutros afloramentos pétreos na contorna inmediata do petróglifo polo que este salienta na paisaxe ó situarse na zona máis elevada e antes do declive do terreo, máis pronunciado cara ó sur, especialmente se ollamos a laxe dende esta parte sur do xacemento.

As superficies situadas máis a rentes do chan do afloramento son as máis regulares e nas que atopamos os diferentes paneis gravados. En liñas xerais, son superficies horizontais lixeiramente convexas con suaves pendentes, superficies moi erosionadas e con procesos activos de meteorización, probablemente a consecuencia dos nu-



Situación dos tres paneis. Arquivo Juan Andrés Fernández Castro.

meros incendios sufridos nas últimas décadas. Tamén destaca a numerosa presenza de cuarzo e feldspatos brancos que lle confiren á superficie unha tonalidade esbrancuxada que, en boa medida, dificulta a observación dos gravados. Tamén ollamos fenómenos de termoclastia que afectaron gravemente a algúns dos motivos.

Descrición

O nivel de desgaste dos motivos gravados é desigual, pero en xeral é alto, o que xunto ós tons claros da pedra dificulta a súa visualización, incluso en boas condicións de luz natural.

Para o seu estudo e descrición dividimos a estación en tres paneis con superficies definidas e delimitadas por elementos naturais (diáclases) e, que denominamos, seguindo a división proposta no seu momento por Juan Andrés: superior, central e inferior.

Nos tres paneis consérvanse só motivos xeométricos, basicamente combinacións de círculos concéntricos algunhas delas unidas entre si por sucos lineais ou curvos, conformando pequenas aliñacións de ata tres círculos concéntricos.

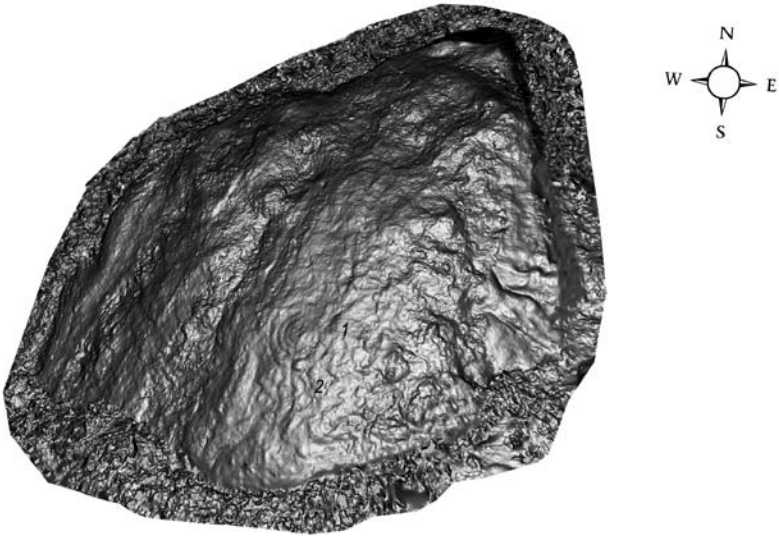


A redescuberta da Costa dos Cabalos no verán de 2008. Arquivo Juan Andrés Fernández Castro.

Observamos un total de 16 combinacións circulares, a figura máis emblemática do denominado Grupo Galaico da Arte Rupestre e da Arte Atlántica Europea.

Panel superior

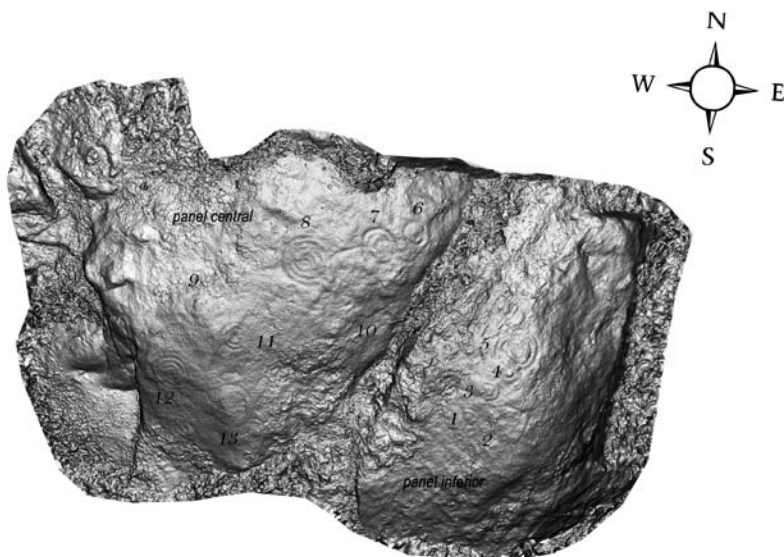
No bordo superior da laxe, na parte máis occidental do afloramento, atopamos un panel de 302 x 210 cm cun claro alombamento na parte central onde se localizan os gravados. Representábase unha combinación circular, duns 40 cm de diámetro (1), formada por catro aneis da que parte dende o bordo do primeiro deles, o central, un suco de saída que descende cara a parte inferior da laxe, ó sur, duns 25 cm de longo. A ambos os lados deste radio de saída e acaroados a parte inferior da primeira combinación figuran os restos dunha segunda combinación (2) con dobre anel que non chegan a pechar e covaña central sobre o propio radio que une ambos motivos. Ó seu carón figuran restos de liñas curvas que semellan abrazar a composición, moi erosionados. A pesar do gran desgaste que presenta é un motivo cun deseño moi interesante que lembra outras composicións que poderían representar unha figura ou deidade feminina.



Modelo fotogramétrico do panel superior con indicación dos gravados. Colectivo A Rula.



Motivo principal do panel superior do petróglifo con indicación dos gravados. Colectivo A Rula.

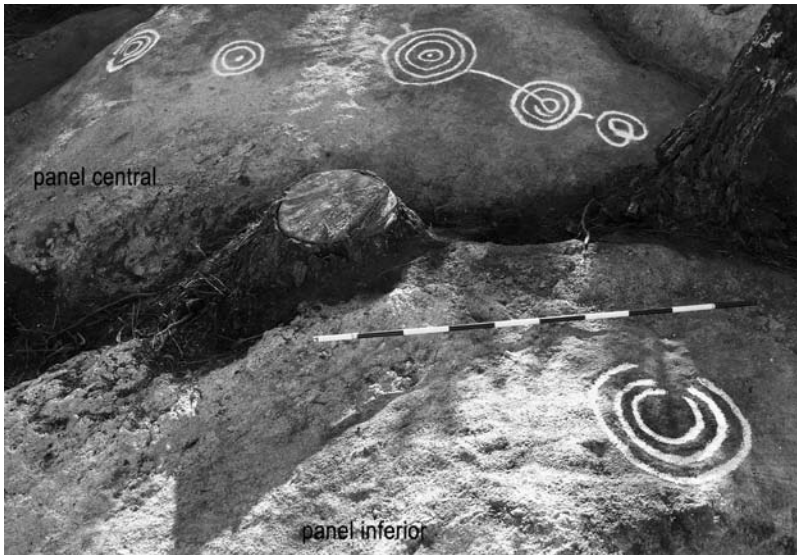


Modelo fotogramétrico do panel central e inferior con indicación dos gravados. Colectivo A Rula.

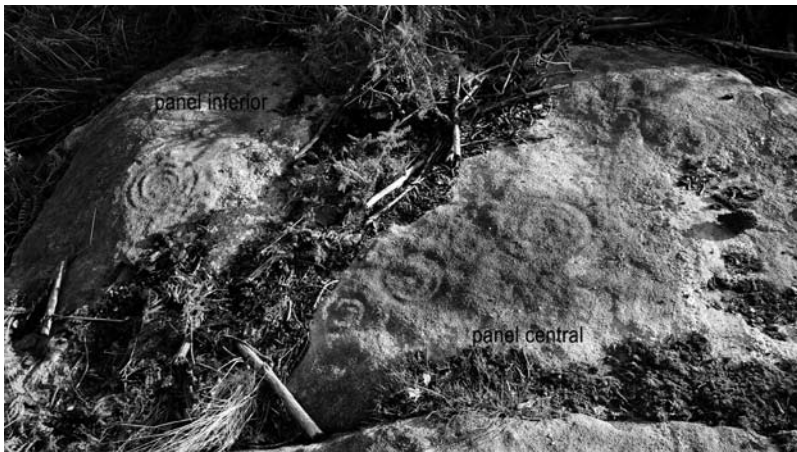
Paneis central e inferior

Dous paneis, na zona central, ó norte do afloramento, o panel central de 300 x 345 cm de tamaño e no extremo oriental do afloramento, o panel inferior de 280 x 170 cm. Entre ambos paneis figuran ata 13 combinacións de círculos concéntricos de diferentes tamaños, que posúen de catro a un só anel, a maioría deles con coviña central. As dimensións oscilan entre os 35 e 12 cm de diámetro. O estado de conservación dos diferentes motivos é moi desigual o que explica que moitas das figuras non aparezan rexistradas nas fichas e sexan moi difíciles de ver coa luz natural.

No panel central destacan tres combinacións unidas (6, 7 e 8) por un suco no bordo superior da laxe que son as que se conservan en mellor estado. A maior conta con catro aneis, a central tres e a situada ó leste só un. Na parte central á esquerda figura unha combinación (9) moi erosionada da que parte un suco curvo que a une con outra combinación tamén moi degradada (10). Completan o panel tres combinacións máis illadas (11, 12 e 13) situadas no centro e parte inferior do panel. Acaroadá ó círculo exterior da nº 11 con-



Fotografía dos motivos rexistrados no panel central e inferior nas fichas do petróglifo da Costa dos Cabalos. Arquivo Juan Andrés Fernández.

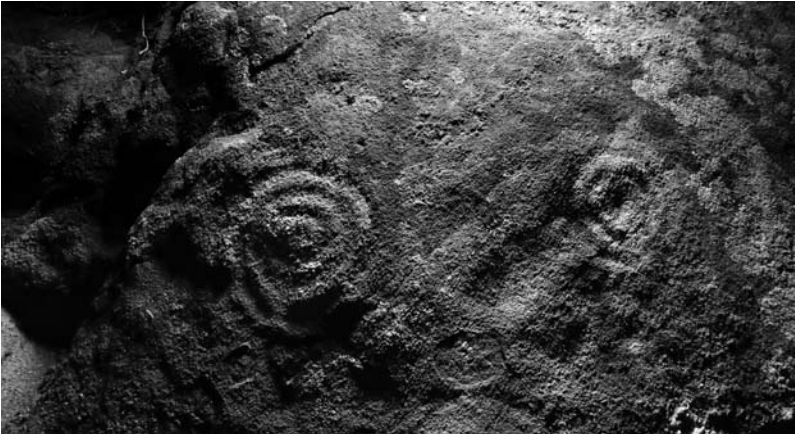


Fotografía actual dos petróglifos da Costa dos Cabalos coa sinalización dos paneis central e inferior. Colectivo A Rula.

sérvase un pequeno motivo formado por círculo e coviña central. Unha das combinacións (13) só conserva o anel exterior debido os «descunchados» da pátina superior da laxe, afectada polos lumes que periodicamente afectaron esta área.

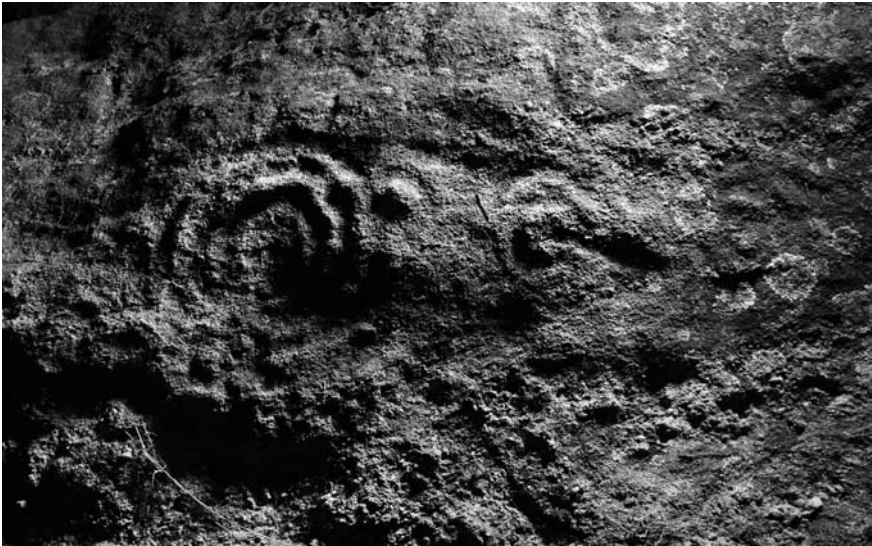


Pormenor do panel central do petróglifo da Costa dos Cabalos. 3 combinacións circulares enlazadas (6, 7, 8) por un radio de unión no bordo superior do panel. Colectivo A Rula.



Pormenor do panel central do petróglifo da Costa dos Cabalos, dúas combinacións circulares illadas (11 e 12) e danos de «descunchados» polos efectos dos lumes forestais. Colectivo A Rula.

No panel inferior localízanse outras cinco combinacións seguindo unha mesma aliñación e situadas na zona central e inferior do panel. A superior é a mellor conservada (5) e a de maior tamaño con tres aneis, ten acaroadado ó anel externo na parte inferior outra combinación de pequeno tamaño (4). A seguir, dúas combinacións máis de dobre anel e pequeno tamaño na mesma liña (1 e 3). Completa o



Pormenor do panel inferior do petróglifo da Costa dos Cabalos, catro combinacións circulares en liña (1,3, 4 e 5).

panel, á dereita e na parte inferior, unha última combinación máis grande, tamén de dobre anel, pero moi degradada e case imperceptible a simple vista (2).

Pedra dos Cabalos (GA36017090)

(Coordenadas Maps: 42.72511, -8.57129)

Sitúase a tan só 267 metros ó suroeste do conxunto da Costa dos Cabalos. Conserva gravados en dous paneis ben diferenciados. Un primeiro panel nunha superficie vertical e un segundo panel nunha superficie horizontal.

Panel vertical

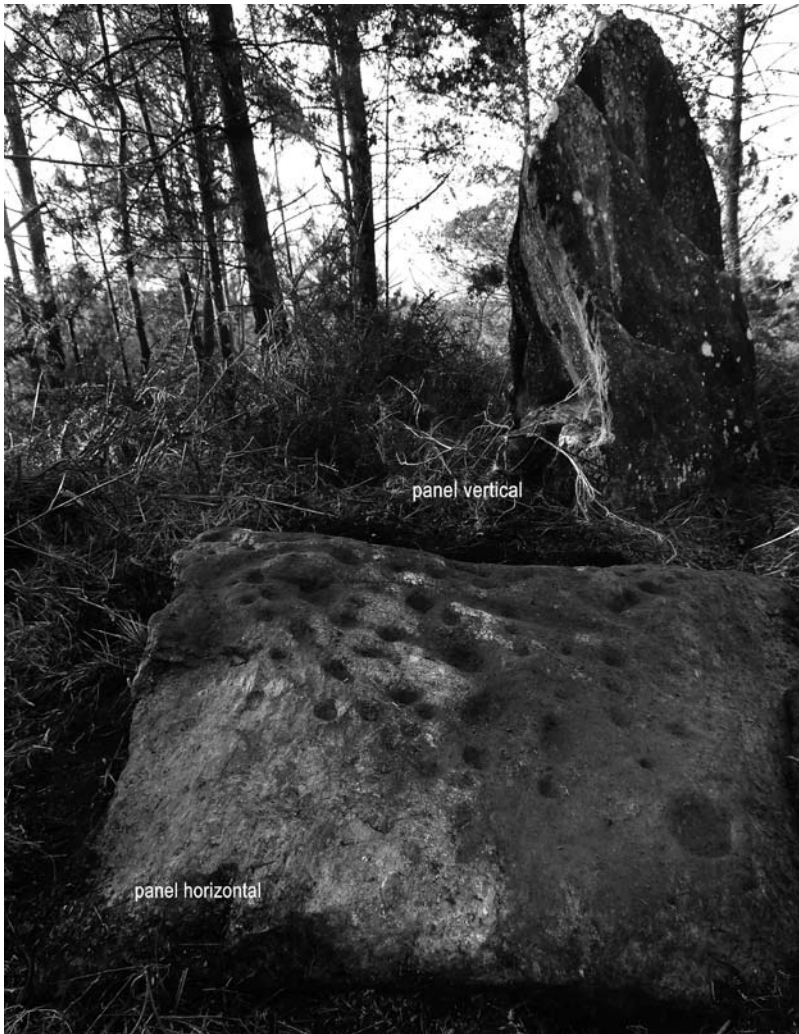
Nunha parede vertical de superficie irregular con máis de dous metros de altura consérvanse un amplo repertorio de motivos históricos entre os que destacan os cruciformes de diferentes tamaños e formas (latinos e gregos). Algunhas cruces represéntanse inscritas en cadrados e outros con dobre trazo tanto nos brazos coma nos



Zócolo de pedras ó carón da grande lousa vertical do petróglifo da Pedra dos Cabalos 2.

cabos. Tamén figuran posibles alfabetiformes moi erosionados. Son motivos tallados con sucos de certa profundidade e de arestas vivas que evidencian a súa elaboración con ferramentas metálicas.

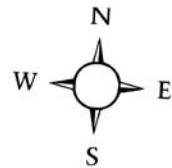
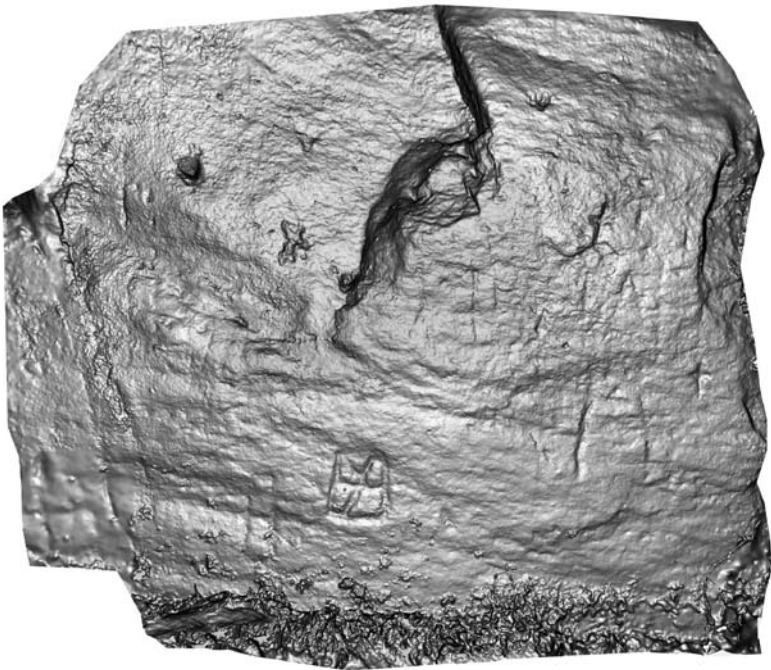
Destaca a presenza dunha fileira de pedras chantadas ou colocadas á beira da laxe que semellan reforzar a grande pedra vertical.



Petróglifo da Pedra dos Cabalos, panel horizontal e vertical.

Panel horizontal

A metro e medio ó sur do panel vertical, localízase unha laxe de forma cadrada de 152 x 210 cm de diámetro que apenas sobresaí do chan. Case a práctica totalidade da súa superficie figura gravada con coviñas e cazoletas, máis de medio cento de diferentes tamaños e formas (circulares, alongadas, ovoides), e profundidades (2 a 14



Modelo fotogramétrico do panel vertical da Pedra dos Cabalos.

cm). No bordo superior ó norte, ollamos tres coviñas con separación case equidistante e na mesma aliñación, motivos que tampouco aparecen rexistrados nas fichas de catalogación antigas.

Chama a atención o contraste entre estas tres coviñas illadas coa agrupación e profusión dos motivos distribuídos pola parte central do panel. O conxunto resultante produce no espectador unha sensación de *horror vacui*.

Pese a aparente distribución caótica, moitas das coviñas están aliñadas ou agrupadas con outras e algunhas delas están unidas por sucus curvos.

Fixar unha cronoloxía a este tipo de paneis, asignalos a un grupo cultural ou coñecer a súa significación e o papel que xogaban dentro



Zona de fractura. Pormenor do petróglifo da Costa dos Cabalos 2.

das comunidades que os crearon e utilizaron, son cuestións abertas ó debate dende hai moito tempo entre os investigadores neste campo. En xeral, asignáselles unha cronoloxía prehistórica cando comparan paneis con combinacións de círculos concéntricos mentres que somos máis cautos cando aparecen en paneis, como neste caso, no que só atopamos este tipo de gravados.

Investigadores, como F. J. Costas Goberna, sinala nun dos seus traballos sobre a catalogación dos petróglifos do sur da ría de Vigo (1984), que estes paneis illados con coviñas en laxes prominentes e destacadas na paisaxe e que se divisan dende certa distancia, como é o caso da Pedra dos Cabalos (panel vertical), poderían ser fitos de delimitación de territorios e, por tanto, de época histórica. Podería ser este ó caso, se temos en conta a proximidade ó panel vertical e a estación 2 da Pedra dos Cabalos con gravados que podemos interpretar como marcas de termo. Deixamos aberta a súa interpretación, só temos claro que este tipo de manifestacións artísticas poden ter varias significacións en función do lugar e contexto onde se localizan.

Cómpre sinalar que este panel sufriu danos importantes a finais do ano 2016, posiblemente polo paso de maquinaria pesada, que

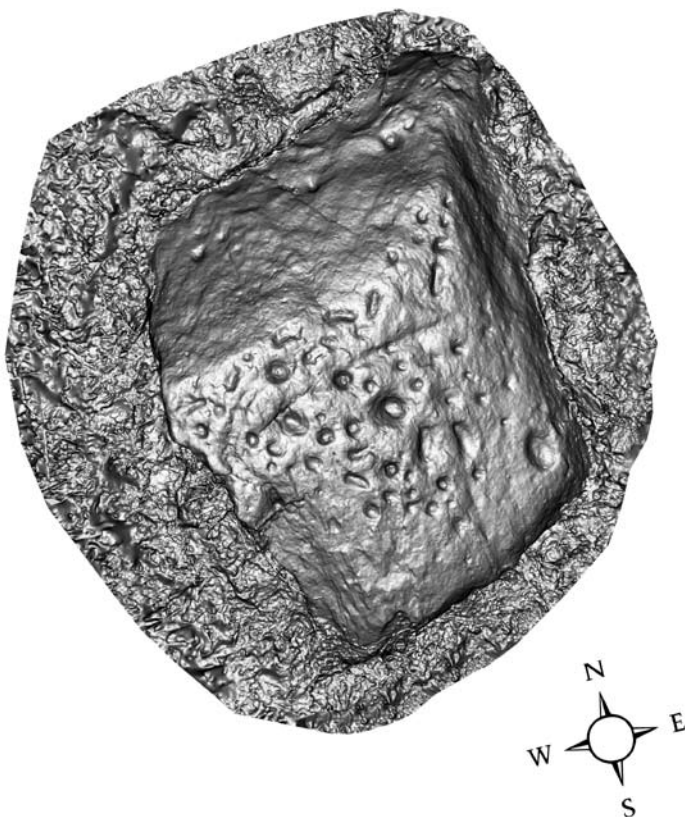


Gravados históricos no panel vertical da Pedra dos Cabalos.

danaron gravemente o lateral oriental da estación o que provocou a perda irreversible dos gravados nese ángulo, segundo recolle un informe redactado polos técnicos Mario César Vila & Marta Martínez Parada dentro dos traballos de catalogación do proxecto de Compostela Rupestre.



Pedra dos Cabalos. Panel horizontal.



As novas estacións

Estas estacións foron localizadas polo Colectivo A Rula a escasa distancia das estacións rupestres xa coñecidas e catalogadas.

Petróglifo da Costa dos Cabalos 2

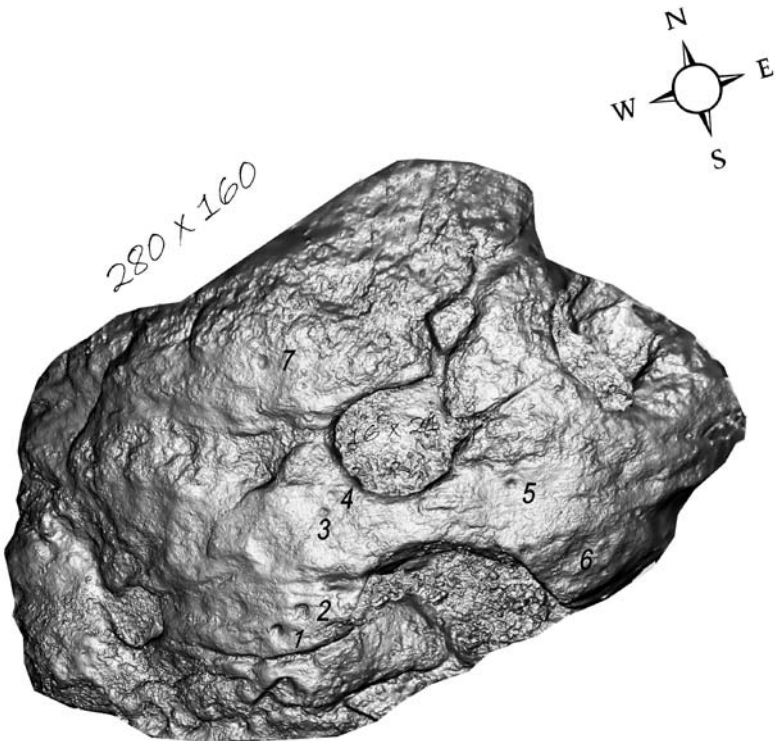
Coordenadas Maps: 42.72511, -8.57129

Localízase a nove metros ó NE da estación núm. 1. É un bolo granítico de formas redondeadas que destaca sobre o terreo da súa contorna inmediata.

Ten na zona superior unha superficie que tende á horizontalidade pero é moi irregular, cun tamaño de 280 x 160 x 175 cm. Ocupando un lugar central hai unha pía natural irregular de 16 x 21 cm comu-



Covañas e pias naturais. Pormenor do petróglifo da Costa dos Cabalos 2.



Modelo fotogramétrico do petróglifo da Costa dos Cabalos 2.



Panel central do petróglifo da Costa dos Cabalos 2 (coviñas e pías).

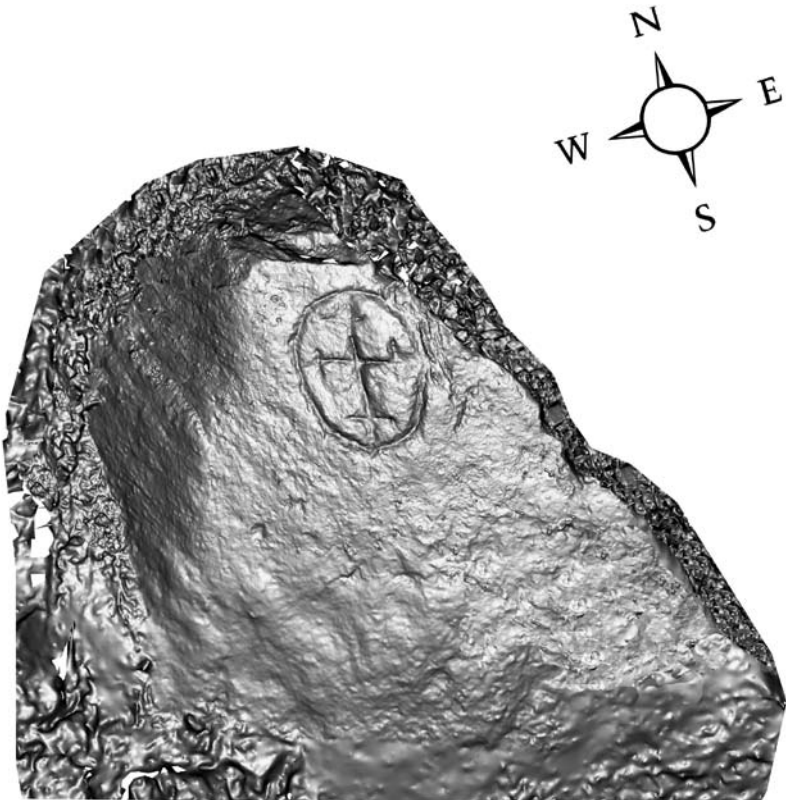
nicada a través dunha pequena canle cunha segunda pía de menores dimensións (pías endorreicas).

Nas zonas máis regulares da rocha localízanse un total de sete coviñas. Unha delas (5) conserva ó seu redor parte dun círculo. Outras atópanse ó redor da grande pía natural (3,4,) no centro do panel. A laxe presenta numerosas pías naturais de menor tamaño sobre todo ó carón das coviñas do bordo inferior (1 e 2) que semellan integrarse no propio panel para conxugar os elementos antrópicos cos naturais.

Pedra dos Cabalos 2

Coordenadas Maps: 42.72521, -8.57143

Localízase no extremo noroeste dunha rocha que mantén a mesma liña do afloramento rochoso da Pedra dos Cabalos 1, situada a 15 m ó NO desta segunda estación. Trátase tamén dunha laxe vertical de fisionomía e composición semellante á da estación 1 pero de dimensións máis reducidas e menor altura (ca. 170 cm) aínda que foi seccionada, posiblemente polos canteiros, pola parte superior aínda que non danaron a cruz.

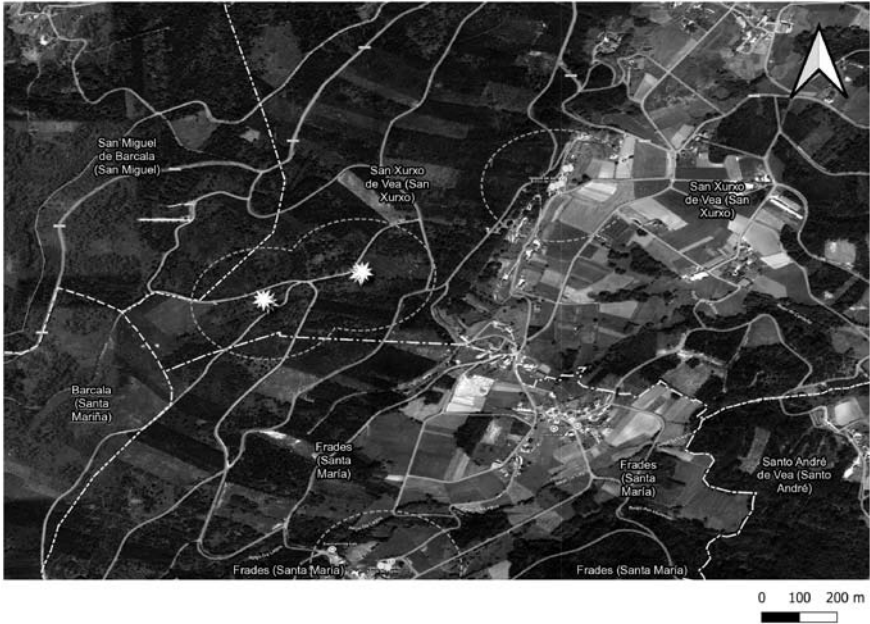


Modelo fotogramétrico do petróglifo da Pedra dos Cabalos 2.

Posúe como único motivo gravado unha cruz na parte central de boa factura e dimensións, uns 50 cm de diámetro, e inscrita nunha forma oval algo irregular. Trátase dunha cruz grega potenziada coa particularidade de que os brazos prolónganse máis alá dos remates horizontais e verticais da potencia. Ten sucros profundos e con arestas vivas que evidencian a súa elaboración cun útil metálico e a súa pátina revela unha clara adscrición histórica.

É evidente que a cruz sitúase nunha situación propicia e ten un tamaño suficiente para poder divisarse a certa distancia. Pola posición e tipoloxía do gravado pensamos que se trata dunha cruz de termo realizada en época histórica para marcar o linde parroquial. Na actualidade está na parroquia de San Xurxo de Veia pero a só

PETRÓGLIFOS DA COSTA DOS CABALOS



Situación da área arqueolóxica da Costa dos Cabalos /Pedra dos Cabalos coa sinalización da área de protección do PBA (Plan Básico de Galicia) e dos lindes parroquiais.



Pedra dos Cabalos 2.

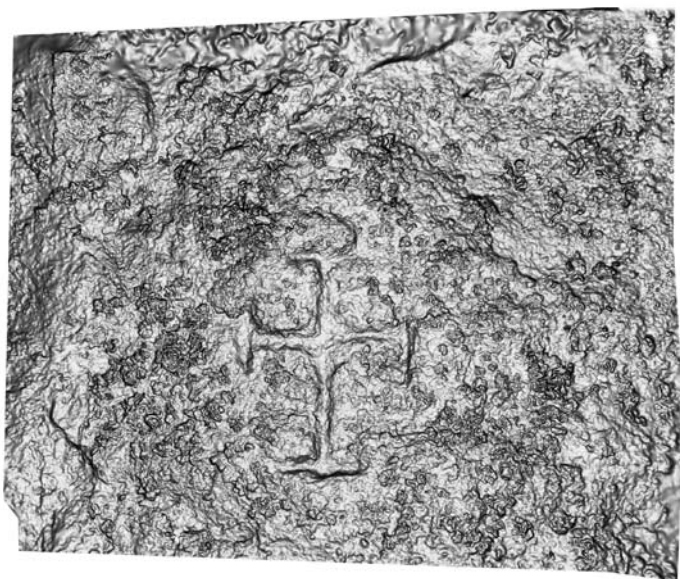


Cruz de termo na Pedra dos Cabalos 2.

128 m do linde coa parroquia de San Miguel de Barcala ó norte e a 107 m do linde coa parroquia de Santa María de Frades ó sur. Tampouco queda lonxe a fronteira parroquial de Santa Mariña de Barcala, a só 338 m ó oeste.

Consideramos que tanto a Pedra dos Cabalos 1 como esta segunda estación situadas na mesma dirección seguindo o mesmo afloramento, e visibles dende certa distancia pola súa altura, puideron empregarse noutros tempos como fitos lindeiros parroquiais situados ó carón dun antigo camiño, recollido nos planos topográficos antigos do IGE (ca. 1940) e que atravesaba a parte máis elevada do cordal, sendo substituído polas actuais pistas.

A cruz de termo da Pedra dos Cabalos lémbra-nos outras cruces de tipoloxía semellante, como é o caso da cruz grega tamén potenziada no chamado Marco do Vento no Monte do Seixo, antigo linde dos concellos de Cerdedo (N), A Lama (S), Forcarei (L) e Cotobade (O), por citar outro exemplo na mesma comarca.



Fotogrametría da cruz de termo no Marco do Vento. Monte do Seixo.

Conclusións

Agardamos que este pequeno estudo poida contribuír á valorización desta interesante área arqueolóxica. A localización de novos motivos nos petróglifos xa coñecidos previamente e a descuberta de dúas novas estacións poñen de manifesto o grande interese desta zona de tránsito natural, deste cordal montañoso na estrema de catro parroquias estradenses.

O estudo revela a importancia que ten o feito de revisar periodicamente os xacementos rupestres para actualizar as fichas descritivas e referir o seu estado de conservación. Alén das novas estacións referidas, grazas a fotogrametría e as visitas realizadas a distintas horas do día e da noite, puidemos documentar ata 16 combinacións de círculos concéntricos no petróglifo da Costa dos Cabalos 1 cando na ficha actual do inventario patrimonial do PXOM só constan seis. Estamos a falar dunha grande estación de arte rupestre, posiblemente da Idade do Bronce ou finais do Neolítico, que cómpre destacar polo seu gran valor patrimonial.



A vila da Estrada dende a Costa dos Cabalos (San Xurxo da Veia). Colectivo A Rula.

Por outra banda, lamentamos o feito de que estas laxes non contén con ningún tipo de franxa de protección ó seu redor, polo que periodicamente víronse afectadas polos lumes forestais e en perigo pola actividade antrópica desenvolvida na súa redonda, como lamentablemente mostran os danos no panel horizontal da Pedra dos Cabalos.

Esperamos que esta publicación contribúa a concienciar ás entidades públicas responsables da conservación do noso patrimonio a establecer as medidas oportunas para garantir a súa protección no futuro e abran a posibilidade de deseñar roteiros interpretativos que poñan en valor esta zona que salienta polo seu valor patrimonial e paisaxístico. Sería sinxelo o deseño dunha ruta que partise do igreario de San Xurxo de Veia ou da igrexa de Santa María de Frades e dar a coñecer estes bens arqueolóxicos con outros interesantes elementos do patrimonio etnográfico e relixioso desta zona.

Rematamos agradecendo a Juan Andrés Fernández a cesión dos documentos gráficos do seu arquivo particular, que resultaron de grande interese, xa que foron unha boa referencia para analizar a evolución destes gravados nos últimos trinta anos.

Bibliografía

Blog Megaliticia:

<https://megaliticia.blogspot.com/2017/07/petroglifos-da-costa-dos-cabalos.html>

Colectivo A Rula, «Chan de Lamas. O primeiro gran cervo da Estrada», En: *Na Espiral dos Círculos Concéntricos: O Colectivo A Rula un vínculo social co patrimonio rupestre*. Editorial Espacio Cultura, 2019, páxs. 235-249

Colectivo A Rula. 2021. Blog: *A estación da Quenlla dos Carballos na Estrada. Un santuario rupestre cunha dedicatoria a Diana na ribeira do Ulla*.

FERNÁNDEZ CASTRO, Juan Andrés. «Gravados rupestres na Estrada: da Idade do Bronce aos nosos días», en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*. xi. 2008, páxs. 209-230.

FERNÁNDEZ GUERRA, Jorge. «Novos petróglifos do grupo galaico da arte rupestre no concello da Estrada», en *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural* xxi. 2018, páxs. 181-218.



A literatura gastronómica de Álvaro Cunqueiro: a propósito do *príncipe prateado*

Armando Requeixo

armando.requeixo.cuba@usc.gal

Resumo. Este artigo estuda a literatura gastronómica de Álvaro Cunqueiro centrando a atención nun dos elementos máis recorrentes desta escrita: a figura do salmón.

Nos diferentes apartados dos que consta este traballo defínese o concepto «literatura gastronómica» aplicado á obra do mindoniense; infórmase sobre a relación de Cunqueiro coa Estrada; dáse noticia do seu papel como pregoeiro da IV Festa do Salmón en maio de 1977; lévase a cabo unha relación exhaustiva dos textos de Cunqueiro que tratan monograficamente sobre o salmón e refírense tamén outros textos nos que este peixe é amentado máis circunstancialmente.

Abstract. This article focuses on the gastronomic literature of Álvaro Cunqueiro, paying special attention to the figure of the salmon, one of most recurring elements in his writing.

In the different sections of this paper, the concept of 'gastronomic literature' applied to the work of the writer from Mondoñedo is defined. The article also describes the relationship between Cunqueiro and the municipality of A Estrada and his role in the inauguration of the 4th Salmon Festival in May 1977. It also offers a comprehensive list of Cunqueiro's monographic texts about the topic of the salmon and other texts that deal more circumstantially with this subject.

A admirable polifacencia de Álvaro Cunqueiro ten levado a que, en moitas ocasións, fose presentado como «escritor e gastrónomo», entendendo que ambas as dúas realidades eran nel entes dissociados dos que se ocupaba por igual. Deste xeito, xerouse unha visión segundo a cal o mindoniense foi poeta, narrador, dramaturgo e ensaísta e logo, como se dun continente autorial distinto se tratase, tamén «xornalista» e «gastrónomo».

Pois ben, as páxinas que seguen queren ser unha mostra do que noutros lugares xa sostiven: que Cunqueiro nunca deixou de facer literatura, por máis que escribise nos xornais ou revistas, que locutase textos radiofónicos ou, como aquí tentarei demostrar, abordase nos seus textos contidos e temáticas que entran de cheo na esfera da gastronomía. Dito noutras palabras: Cunqueiro exerceu a «literatura gastronómica»; ou sexa, a escrita literaria sobre tema gastronómico,

verbo de asuntos que teñen que ver co ámbito da arte culinaria e da súa cultura, si, mais codificando a escrita como un relato, unha creatura arquitecturizada seguindo unha retórica xenuinamente literaria.

De por parte, neste artigo centrarei a atención nun subcontinente da extensa, feraz e sempre abraiante literatura gastronómica de Cunqueiro: a escrita salmónida, dando noticia e comentando todos aqueles textos do de Mondoñedo nos que o que el chamou o «príncipe prateado» ten presenza protagonista ou, no seu defecto, é amentado de xeito substantivo.

Tamén si, dedicarei un capítulo a aqueles artigos nos que A Estrada, como epicentro salmónido por excelencia, foi o obxecto primordial da atención cunqueiriana, pois non en van o mindoniense tivo no seu día a fortuna de ser o pregoeiro da afamada Festa do Salmón, como logo igualmente detallarei.

Entremos, pois, en materia cunhas precisións iniciais sobre a literatura gastronómica de Cunqueiro.

A literatura gastronómica

Sería non só prolixo senón que sobordaría nidiamente os naturais límites deste breve ensaio pretender mapear agora o vasto e poliédrico labor que ao longo de case medio século desenvolveu Cunqueiro no eido da literatura gastronómica. Por iso mesmo, conformareime con anotar apenas unhas cantas cuestións hermenéuticas que han contribuír a mellor entender a importancia desta escrita e, indo máis ao concreto, o porqué da querenza polo salmón, en xeral, e polos coutos de pesca e as hospitalarias terras da Estrada, en particular.

O primeiro que cómpre lembrar é que toda a escrita gastronómica de Cunqueiro está tradeada de intertextualidades. Cando este aborda a *sui generis* receita dun prato, cando evoca as bondades dun alimento, dunha carne ou dun peixe, dunha deliciosa sobremesa ou dun incomparable caldo, faino salferindo todo o texto de alusións a lecturas eruditas verbo da cuestión, acudindo ao saber da tradición oral e, sobre todo, vaporizando a prosa dunha pulsión imaxinativa que torsiona e (re)crea a realidade ata facela outra, ben arredada do

asunto *tout court* que, aparentemente, pretendía presentarse: poño por caso, a elaboración dunha comida calquera.

E isto sucede así porque a Cunqueiro non lle interesou nunca a pretensión instrutiva do texto gastronómico. As técnicas de preparación, os tempos de elaboración, a orde de ingredientes e as cantidades destes son realidades que, sistematicamente, Cunqueiro furta. Velaí a razón de por que nos seus libros sobre o tema é abondo difícil orientarse á hora de cociñar un prato, pois o mindoniense prefire decote os excursos ilustrativos, a mención a próceres do pasado que tiveron algunha relación co cociñado, a invocación como autoridade de célebres mestres dos fogóns, a relación de historias, sucedidos ou mitoloxías arredor dese alimento ou, en fin, calquera outra cuestión que se escape da simple e funcional receita.

Se un repasa a bibliografía «maior» da literatura gastronómica do autor (refírome, fundamentalmente, ao *Teatro venatorio y coquinario gallego*, escrito en colaboración con Xosé María Castroviejo en 1958, catro anos despois revisitado en *Viaje por los montes y chimeneas de Galicia*, amais de *La cocina cristiana de Occidente* de 1969 e *A cociña galega* de 1973), e tamén a amplísima nómina de artigos dedicados ao tema, poderá comprobar ata que punto se produce en todos eles esta deconstrución interna das normas do xénero, que proxectan heterodoxamente a literatura gastronómica de Cunqueiro cara a algo que non é, xaora, un recetario ao uso, senón un relato, un texto dacabalo entre o alusivo e o imaxinativo.

Como tece, xa que logo, este seu relato gastronómico Cunqueiro? Pois creando unha arañeira textual da que participan, en proporcións cambiantes, poeticidade, humor, bibliofilia e fabulación, adobiados con profusión de notas sobre as comidas e os recursos que se condimentan con saberes literarios, históricos, mitolóxicos, vivenciais, modas, crenzas, documentacións, recomendacións e aínda descricións. E nisto coincido co que xa outros colegas teñen sinalado, entre eles Roberto Pascual («Sobre los sentidos en la cocina (para)literaria de Álvaro Cunqueiro», *Revista de Filología Románica. Anexo V*, 2007, 268-279) ou César Prieto Álvarez («Álvaro Cunqueiro: también entre pucheros anda la imaginación», *Cuadernos de Aleph*, 14, 2022, 31-51).

En resumo: cando Cunqueiro escribe sobre a arte culinaria e a súa cultura faino coa consciencia plena de que a narración dos feitos reais, memorados, transfigurados e incluso transreais ten de constituír non só unha experiencia para o padal, senón, antes nada, un alimento para ese animal que soña e le ao que chamamos ser humano.

Cunqueiro beira do Ulla

O autor do *Merlín e familia* deixou dito que Galicia era o país dos dez mil ríos. E se ben é verdade que o salmón, ese príncipe prateado, remonta por igual o Miño, Lézez, Umia, Tambre, Mandeo, Sor, Landro, Masma e Eo, non é menos certo que de todos eles é o Ulla aquel ao que o mindoniense remite como matria galega por excelencia do *salmo salar*.

Consecuentemente, é á Estrada a quen lle cabe a honra de ostentar o título de capitalidade salmónida e así o reflectiu Cunqueiro en diferentes textos. O primeiro deles, titulado «Por el Ulla a Tierra de Montes», deuno a coñecer no *Faro de Vigo* o 24 de xuño de 1954. Un artigo, por certo, que aínda redactou dende Mondoñedo, anos antes de marchar vivir a Vigo e dirixir despois o xornal da cidade olívica.

Naquel primeiro artigo Cunqueiro describía así A Estrada:

Subiendo a A Estrada, toda la mañana es de oro, en la tierra tojo, *xesteiras*, y en el aire, y a medio camino viendo unas torcaces salir volando, con ese vuelo tan hermoso que tienen, me pasmo que no sean también doradas, como pájaro de retablo barroco, y que la villa, A Estrada, tampoco lo sea (...) Por donde subimos a A Estrada alta y fría, subía el romano a curarse el reumatismo a Cuntis, y bajaba el peregrino a Compostela. Esos enormes reumas de los romanos recordad las páginas de Gregorovius: aquel Severinus con sus dos literas, una con bañera de agua caliente y barro de Aquisgrán, y los porteadores ensayados por música en un pase dulce, como mecedora antillana, debían reclamar una vía ancha y descansada, calzada de piedra noble en el monte oscuro y hostil. ¿No queda en A Estrada siquiera un palmo de esta vía salútfera? (...) Y no me sorprendió que A Estrada no tuviese río, que ya tenía, ella misma lo era, camino, que tanto vale. Por la *Guía* de don Ramón Otero Pedrayo pensábamos ver desde la alta A Estrada las torres lejanas de Compostela. Tanto gusto llevábamos puesto en ello que parece que las vimos, aun a través de una neblina rosa y oro que subía del valle ullano.

Desta primeira visita estradense, como se ve, fican varios elementos en destaque: a fermosura da paisaxe que marabillou ao mindoniense; a súa invitación a traballar na recuperación da vila como espazo de tránsito dun camiño salutífero; e a súa natural e privilexiada veciñanza compostelá. Porén, nesta bela evocación aínda non figuraba o salmón.

Cando a fins dos anos sesenta a leonesa Editorial Everest lle propuxo a Cunqueiro a confección dunha guía sobre *Pontevedra. Rías Bajas* este non deixou pasar a ocasión de inserir nela un capítulo dedicado «A Cuntis y al Pazo de Oca». Velaquí como presentaba en 1969 á Estrada:

Y por el valle del Veá vamos a A Estrada, una villa rica y pujante, con importante industria y grandes ferias y mercados, nacida, como su nombre dice, en el camino, o en un cruce de ellos, de la vía romana que pasaba al Ulla en Ponteveda e iba a Cuntis con los latinos, y el de las peregrinaciones y arriería, que dice Otero, que cruzaba la Terra de Montes camino de Compostela. En los días claros, desde A Estrada, que es un espléndido mirador sobre el Ullán, se ven las torres de Santiago, y en la noche, luces. A Estrada es compostelana. Cerca, en Tabeirós, está lo que queda de la torre de A Barreira, que fue de los arzobispos, y conoció días militares.

Oca es famoso y enorme (...) Tiene la gracia del XVIII. Patio de arcos, grandes salones, torres y un jardín de mirto, rosas y laberinto, y un hermoso castañar. Es un Versalles barroco y campesino (...) Entre todos los pazos del Ulla, el de Oca es el más grandioso, pero siempre habrá quien prefiera Liñares, entre robledas, o Santa Cruz de Ribadulla, con sus prados, sus olivos y eucaliptos, y los magnolios que admiró Jovellanos, quien en una mula de tranquilo andar llega a Oca a leer a aquellos hidalgos el *Memorial* en defensa de la Junta Central, en los días de la guerra de la Independencia. La grandeza de Oca y su silencio ponen melancólica el alma del viajero.

Novamente un retrato laudatorio que gaba á Estrada pola capacidade de progreso, pola nobreza da nacemento como antiga vía e polo estreito vincallo compostelán, ao que se engade agora a loa do espectacular Pazo de Oca e outros pazos da contorna. Mais, outra volta, o salmón segue sen aparecer.

O último dos artigos cunqueirianos dedicados monograficamente á Estrada que fun quen de atopar integrouse na serie «El envés» do *Faro de Vigo* e publicouse o 19 de maio de 1977. E aquí, por fin, o príncipe prateado reclamou o seu lugar para converterse no dono e

señor das súas verbas, pois este texto nacera dun feito senlleiro que convén referir máis polo miúdo.

Historia dun pregón

Alá polo ano 1974 un grupo de estradenses entusiastas e xenerosos decidiron instituír unha celebración que puxese en valor as excelencias do salmón do Ulla. A proposta vehiculouse a través do Centro de Iniciativas e Turismo da Estrada (CIT), asociación que nacera en setembro do ano anterior.

Con tal motivo, o dous de xuño daquel ano tivo lugar a primeira Festa do Salmón da Estrada, na que lle coubo a honra de ser pregoeiro a Xosé Filgueira Valverde.

Ao ano seguinte, a celebración ficou establecida xa definitivamente para o terceiro domingo do mes de maio, que naquela ocasión veu como David Pérez Puga, por entón procurador en Cortes, gababa as excelencias do salmón. A este deulle o relevo en 1976 o economista, escritor e tamén político Carlos Mella, estradense do Foxo.

Pois ben, na cuarta convocatoria da Festa do Salmón foi convidado a pronunciar o pregón Álvaro Cunqueiro. Non era a primeira vez que este afrontaba tal reto. Parece que uns anos antes fora designado para un cometido semellante a propósito dunha reunión na que ía exaltarse o salmón do Eo, pois nunha nota breve inserida no «Índice olívico» do xornal compostelán *La Noche* do 7 de xaneiro de 1967 informábase de que: «Probablemente, el pregón de la ‘exaltación del salmón’, fiesta que va a celebrar la Mancomunidad del Eo, será pronunciado por el ilustre escritor y periodista residente en Vigo don Álvaro Cunqueiro, que hablará del salmón y, claro está, de su aspecto culinario».

Confeso que non fun quen de atopar confirmación de que tal xornada finalmente se levase a cabo. Mais do que si hai constancia é de que ese mesmo ano en Lugo se celebrou unha Tempada Gastronómica que abriu como pregoeiro Álvaro Cunqueiro. De feito, polo xornal *El Progreso*, no artigo de redacción «Álvaro Cunqueiro pronunciará el pregón de la 1 Temporada Gastronómica», sábese que

o de Mondoñedo falou no Círculo das Artes o sábado 9 de decembro de 1967 e, á vista de que entre as xornadas que inauguraba había unha prevista para o mes de marzo do seguinte ano que ía dedicarse como «Semana de la trucha y el salmón», é de supoñer que na súa alocución xa se ocupase do intrépido remontador de ríos.

Canto ao pregón estradense de Cunqueiro, tamén hai noticia varia del na prensa da época. Así, *El Pueblo Gallego* do domingo 15 de maio de 1977 (no artigo de axencia «IV Fiesta del Salmón en La Estrada») informaba de que ese día: «A las doce horas tendrá lugar el pregón de la fiesta, en el paseo central de los jardines de la Alameda, a cargo del escritor Álvaro Cunqueiro Mora».

O martes día 17, de novo *El Pueblo Gallego* (no artigo tamén de axencia «IV Edición de la Fiesta del Salmón en La Estrada») concretaba: «La jornada principal de la fiesta fue ayer domingo [a nova da Axencia CIFRA estaba asinada do luns día 16], con pregón a cargo del escritor Álvaro Cunqueiro y banquete oficial en el que participaron más de ciento cincuenta personas. En este acto participó la masa coral estradense, que ofreció un breve recital polifónico». Da súa parte, no *Faro de Vigo* do 19 de maio o correspondente Leis Camba asinaba a nova «Ramiro Neira y Jesús Carbia, triunfadores en el II Concurso Internacional de Pesca del Salmón», onde apuntaba: «El pregón pronunciado por el ilustre escritor Álvaro Cunqueiro, en el Teatro Principal, fue seguido con interés por el auditorio que abarrotaba la sala, premiándole al final con fuertes aplausos».

Tamén si, tiven o privilexio de recadar a opinión dunha testemuña excepcional daquel evento: a súa raíña das festas, María Coutinho Villanueva, cuxa intelixencia, profesionalidade e memoria igualan á beleza que xa entón se lle recoñecía e quen me trasladou o entusiasmo hipnótico que espertou no auditorio a *lectio magistralis* coa que Cunqueiro agasallou a todas as persoas presentes no Teatro Principal e que logo continuou cunha amena e erudita conversa no xantar celebrado na Sala Gradín. Por desfortuna, o feito de que o mindoniense estivese bendicido co don divino da palabra, e de que fose quen de bordar en ourivería dourada pezas oratorias sen precisar guión nin papel, prívanos hoxe de ter por escrito o pregón.

Mais non todo foron perdas e, por máis que non se conserve texto ningún da súa intervención, endebén Cunqueiro si que escribiu a crónica da IV Festa do Salmón para o *Faro de Vigo*, onde apareceu publicada o 17 de maio daquel 1977.

Malia a súa extensión, e na crenza de que ha de ser de interese polo tema que se está a tratar, non me resisto a reproducir case integramente este «Viaxando á Estrada»:

El era pola festa que acolá lle fan ao salmón dos coutos do Ulla, famosos. A mañá era fresca, e choviñaba de cando en vez, e logo viña unha raxeira de sol e a paisaxe parecía, verde que te quero verde, como acabada de pintar (...) Con choiva chegamos á Estrada, que se dispuña a celebrar a cuarta festa do salmón. Houbo todo o salmón que se quixo, como se fora verdade todo o que se ten fantaseado da riqueza salmoneira de antano, e aínda seguirá a abundanza. Xa saben que se contaba que houbo un tempo, quizabes o de María Castaña —xa teño falado desto nestas mesmas páxinas—, no que xentes que traballaban perto dos ríos nosos que remonta o salmón pedían a quen os empregaban que non lles desen salmón máis que dúas ou tres veces á semana, que xa estaban cansos da carne do príncipe dos ríos. Xa saben que non foi verdade, e que é unha fábula, mentira que corre en Galicia, en Santander e Asturias, en Francia, en Inglaterra... Ninguén puido nunca dar unha proba da cousa, nin apareceu papel de antigüidade no que tal se puidera ler. Aquí non tivemos a «horda prateada», coma no Canadá occidental, e Le Danois sostén que o número de salmóns nos ríos europeos mantense constante deica os nosos días, no que aparecen os ríos emporcallados que todos coñecemos.

Había, houbo, salmón para todos, e servido con arranxo a tres receitas diferentes. A primeira, simplemente cocido, e a salsa maionesa era de calidade, fina, suave. Logo, déronnos salmón á Pompidou. Non sei de onde lles chegaría aos cociñeiros da Estrada a receita. Decidimos que é un error de concepción. Naquela salsa roxiza na que acompañan o toro de salmón uns camaróns que resésegan, todo o sabor do peixe pérdese, e ademais a carne endurece. A cociña consiste, esencialmente, en conservar o sabor natural das cousas que van a ela. O salmón á Pompidou era un salmón disfrazado, podía ser calquer outro peixe. A terceira receita, «á americana», podía ter sido substituída por un salmón grillé. E por moi xenerosos de salmón que seían os da Estrada, e sono, con dous pratos de salmón abundaba. En todo caso, e pois estamos no país das empanadas, o ciclo do salmón na mesa podía pecharse cuns grandes pastelóns de salmón —ou cuns pasteloniños de salmón, case que individuais, ou individuais de todo (...)

Digo isto porque entre todos debemos axuda a que a festa do salmón na Estrada seña cada ano mellor. E é por iso polo que tamén teño que decir algo dos viños. O salmón pide un tipo Sauternes, é decir, un viño levemente doce. Podemos chegar ao punto, e xa rozando a heterodoxia, de aceptar un albariño, por exemplo, pois estamos perto das terras nas que medran as viñas, indo ribeiras do Ulla abaixo. En Galicia a xente, polo que escoito, non está polos viños

suavemente adoçados, cando son os pedidos pra certos mariscos e pra certos peixes. Moitos galegos coidan que son viños pra señoritas. Días pasados, en *Le Monde*, o gastrónomo Le Reyniere quebraba unha lanza en favor destes viños de que falo –e entre os que están un dos millores do mundo, Chateau Yquem–. O que eu pido aos da Estrada é, que nos xantares vindeiros, non bebamos viños de Valladolid.

Alargueime moito nisto, é que quería falar da sorpresa de todos os visitantes da Estrada o domingo pasado. Nunhas salas do pazo municipal, había unha exposición. Unha exposición non corrente. Alguén, con moita sensibilidade, fotografara todos os cruceiros da comarca da Estrada, e tiñamos alí noventa e nove, algún románico, outros barrocos, patéticos Cristos, pietates dolorosas, Nais con Fillos no regazo, Marías vestidas como señoras damas do XVIII que saíran dun salón do veciño pazo de Oca... Noventa e nove variacións sobre o mesmo tema, noventa e nove diferencias. Non se podería, dalgún xeito, manter a exposición permanente na Estrada, e traguela tamén ás cidades e vilas? Non se podería arrincar de aí un inventario dos cruceiros de Galicia? Gracias a quen traballou pra que esa amosa de cruceiros fose posible: supoño que as mans do médico Reimóndez, autor da tan lograda *Guía de La Estrada*, non serían alleas a ela.

Seguía chovendo sobre a gracia verde da terra. Axiña o serán, caíndo suave, iba pousar sobre os campos, as carballeiras, os piñeirais, as ribeiras do Ulla felices.

A escrita do príncipe prateado

A literatura gastronómica de Cunqueiro, máis alá de puntuais insercións aquí ou acolá en textos doutro xorne e temática, nace por volta da década dos corenta, afiánzase nos cincuenta e sesenta e consolídase nos setenta ata os derradeiros días do autor.

No estudo introdutorio á súa antoloxía da articulística cunqueiriana *Al pasar de los años* (Madrid, Biblioteca Castro, 2020), Miguel González Somovilla documenta estes inicios en setembro de 1940, cando Cunqueiro publicou na revista *Vértice* o enolóxico «Introducción a una genealogía de los vinos de España». Logo, disfrazado baixo un título novelesco, o mindoniense incorporou un feixe de escritos sobre esta materia redactados ao longo dos anos corenta e primeiros cincuenta ao libro *El caballero, la muerte y el diablo* (1956). É este corpo de textos o que logo nucleou *La cocina cristiana de Occidente* (1969), o seu primeiro volume ideado arredor do universo gastronómico.

En consonancia co anterior, a súa escrita salmónida principiou tamén por este tempo, pois o 9 de maio de 1954 publicou en *La Voz*

de Galicia a colaboración titulada «El país del salmón y los cerezos», que integrou na serie «Retratos imaginarios».

O príncipe prateado do que fala Cunqueiro nesta altura non é o *salmo salar* ullán que logo aparecerá noutros escritos posteriores, senón o peixe que remonta o Masma dende o estuario da Espiñeira, en Foz, ata o Cadramón, na Serra do Xistral, pasando polo val de Mondoñedo. Por alí é por onde «la plateada tribu de los salmones remonta el dulce Masma» e onde, co crepúsculo, «en el último lance picó un salmón», «príncipe de las hordas de plata (...), noble señor del submarino bosque (...) de las estirpes salmónidas», que xace morto «tan grave y noble la forma, y limpia, como la de Amadís».

O seguinte da ducia de textos que compoñen esta crestomatía salmónida de Cunqueiro é «Teoría del salmón y otras noticias», que acolleu a revista mensual *Vida Gallega* no número 670 de xuño de 1955. Na primeira parte desta colaboración (a segunda ocúpase dos cordeiros, dos rodaballos e das troitas) vólvese a alcumar ao «plateado príncipe» e refírense diferentes preparacións para o mesmo, para rematar cunha tan bizantina coma deliciosa discusión que ten como protagonistas ao propio Cunqueiro e un seu colega dos tempos madrileños, o xornalista Pedro Murlane Michelena:

Con D. Pedro Murlane Michelena discutía un día, va para diez años, si el salmón era celta o gótico. Por las navegaciones bien podía ser de la estirpe breogánica, pero si celta fuese, ¿cómo no recabar para él cierta palidez y aun una carne más débil y una arquitectura menos solemne? De gótico tiene la armadura y el color, el color que yo llamo *don Favila*, en memoria de este rey asturiano: los reyes perezosos de Asturias Favila, Aurelio, Mauregato, Silo eran de color salmón, y la barba de oro. Entre un celta y un gótico existe siempre la diferencia esencial que hay entre una bola de niebla fantasmal y un escudo de hierro labrado.

Co título «Cuando el salmón regresa» existe unha tríade de textos cunqueirianos. O primeiro apareceu en *La Voz de Galicia* o 20 de marzo de 1957, integrouse na serie «Estos tiempos» e tiña como ilustración a fotografía de dous homes a carón dunha mesa encol da cal descansaba un magnífico exemplar de *salmo salar*. O segundo recolleuse nunha plana de *La Noche* do 17 de abril de 1962, incorporado á serie «Los días» e cunha instantánea que tiña como pé «Un salmón saltando una de las presas del Ulla». Este último artigo

foi logo recollido por Cunqueiro, con mínimas variacións, no libro *La cocina cristiana de Occidente* (1969, pp. 165-168). Pola contra, entre o texto de *La Voz de Galicia* de 1957 e o relato converxente de *La Noche* e *La cocina cristiana de Occidente* obsérvanse maiores diferenzas, pois dos cinco parágrafos dos que consta o texto o último deles é claramente diverxente e os catro primeiros, aínda contando esencialmente o mesmo, foron reescritos dunha a outra versión.

De xeito resumido, a tríade coincide en relatar como, segundo unha antiga saga nórdica, o rei dos salmóns era un monarca real, unha sorte de híbrido humano-salmónido (o que na tradición galega chamamos «home mariño») dun reino mergullado no Mar do Norte. Este namorou unha princesa e tiveron un fillo, tamén da mesma condición híbrida, que igualmente reinou. Logo, o artigo avanza consideracións sobre a xeografía hídrica na que habita o salmón dende recuados tempos xeolóxicos ata hoxe e como, dalgunha maneira, na memoria das xeracións de salmóns fica a historia dos tempos e dos espazos que habitaron estes peixes que, segundo recorda Cunqueiro, seica dicía Cambasius que son monógamos e Laurence Welle dábaos como os máis fermosos sucadores dos ríos.

Moi outro, pola intención e tamén pola arquitectura, é o texto «Peixes de río», que conforma o décimo terceiro dos capítulos do volume *A cociña galega* (1973, Vigo, Galaxia, pp. 89-98). Neste caso, sen desatender o enfoque histórico e cultural contextual, Cunqueiro opta por densificar funcionalmente a escrita e, como é de agardar nun libro que tenta introducirnos nos vizosos eidos da nosa gastronomía, a súa redacción vólvese máis descritiva nas posibilidades culinarias do salmón.

Como *A cociña galega* é libro ben coñecido que se conta en moitos fogares galegos, aforrarei dar detalles do que nel achega sobre o salmón e apenas se subliñarei que nas súas páxinas afirma que «O salmón dos nosos ríos é un dos grandes salmóns de Europa», pois, aclara, «xa restan en Europa ben poucos ríos polos que suba o salmón».

Incorporado a unha entrega maior baixo o título xeral «Los pájaros» e cun outro bloque dedicado tamén a «Santa Lidia» atópase o texto «El salmón», publicado na colaboración de Cunqueiro para o

número da revista *Destino* correspondente ao 31 de marzo de 1973. Alí, amais de reiterar varias cuestións xa tratadas en traballos anteriores como a impresión que lle causara ver na verde herba o primeiro salmón cobrado ou dirimir a polémica sobre a antiga abundancia ou escaseza nas cortes europeas deste peixe, remata cun apuntamento no que entrelaza erudición literaria e salmónida que me presta aquí reproducir:

En Galicia se comían todos los [salmones] del Eo, del Ulla, del Miño, del Tambre, del Mandeo, del Masma, excepto unos pocos que, con gran trabajo y riesgo, en el siglo XVIII, iban desde O Ferrol a la corte de Madrid. A veces, como sabemos por una cantiga del *Cancionero de la Vaticana*, un salmón llegaba a Carrión de los Condes y se le antojaba a la mujer de un infanzón, el cual se arruinaba por complacerla. El salmón siempre fue muy caro. La última nota que tengo de su rareza y precio está tomada de un entremés de Quiñones de Benavente:

Que se engría el salmón de ver pagados
por cada libra suya mil ducados.

Y por escaso, claro. Todo lo que se le ocurre a Alfonso X, que era de buen apetito, durante una de sus estancias gallegas que coincidía con Pascua Florida, era «comer de bon salmón», beber del «bon viño d'Ouren» –léase del Ribeiro y que fuera breve el sermón del mestre Johán.

Tamén en *Destino*, mais na entrega do 11 de marzo de 1975, apareceu a colaboración «Salmón para políticos». Nela, dun xeito rotundo, Cunqueiro laméntase do sacrilexio que supuña a migración forzada deste peixe, que provocaba que os mellores salmóns do Ulla acabasen moitas veces nas mesas políticas de Madrid. Alí eran recibidos por comensais que non sabían apreciarlos por estar enzoufados nas súas disputas e que os comían con desleixo, cando podían ter ficado na terra nosa, onde os ulláns si serían quen de honralos nunha boa mesa.

Como o artigo é breve, e de natureza ben outra ás restantes colaboracións cunqueirianas, permítome reproducilo aquí por enteiro:

El primer salmón de uno de los más bellos ríos gallegos, dos horas después de pescado, salió desde Santiago en avión a Madrid, con destino a una de esas cenas que se llaman políticas. Yo estaba de paso en la ribera del Ulla y fui a verlo, y me quejé de que fuera a ser consumido en tal cena, porque los comensales estarán mucho más atentos a la polémica política, a sus argumentos y distingos, que al aroma y al sabor de la delicada carne del salmón salar. Sospecho que hasta hablarán con la boca llena, mezclando con el trozo de salmón que tienen en la boca un escolio a un artículo del estatuto jurídico de las asociaciones. Para

llegar a esto, mejor sería que comieran carne en la lata de la CAT. No, no lo van a saborear. Las cenas políticas y los almuerzos de trabajo debían ser utilizados para ensayar la alimentación con píldoras: no masticando, les quedaba más tiempo para hablar...

Para comer un salmón, hay que reunirse por amistad y no por política, en sesión sosegada, sin prisa, y con espíritu de *beatus* del dichoso aquel, y atentos a la grave suavidad de la rosada carne, la boca siempre limpia por el honesto vino y la conversación, como decimos en Galicia, de *vagar*.

No semanario barcelonés *Jano*, revista de Medicina e Humanidades nacida en outubro de 1971, colaboraron ao longo de varios lustros un número importante de sinaturas de primeiro nivel que prestixiaron as súas páxinas achegando o mundo da saúde ao da literatura. Aos Miguel Delibes, Camilo José Cela, Francisco Umbral, Julián Marías, Xoán Rof Carballo ou Néstor Luján sumouse tamén Cunqueiro, quen principiou as súas colaboracións en xullo de 1972 e que achegou vinte entregas que rematou, xustamente, coa titulada «Ese príncipe plateado...» do 23 de maio de 1975, peza que, con pequenas variantes, xa adiantara no mesmo medio baixo o título «De doña Lamprea y don Salmón» o 13 de abril de 1973.

Neste artigo, Cunqueiro doíase como xa o fixera na colaboración de *Destino* de marzo de 1975 da desfeita que implicaba estragar un manxar salmónido ofrecéndoo a bocas políticas que non sabían estimalo. Evitarei reiterar as aceiradas palabras que neste sentido deitaba Cunqueiro, pois prefiro extractar agora unhas liñas do comezo que amosan o encontro gozoso co príncipe plateado:

El río Ulla, no más abrirse la veda, dio su primer salmón: siete kilos. Yo iba hacia Villagarcía, en compañía de una gentil dama a la que habían concedido un importante premio en la Fiesta de la Camelia (...) Y deteniéndonos en una bodega, nos dieron la noticia del salmón y dónde podíamos verlo. Y allá fuimos. Estaba en una mesa de piedra, bajo la parra desnuda de hojas.

– Ese príncipe plateado del que tú hablas –dijo mi amiga.

– ¡El más hermoso de los peces! –comenté yo.

O penúltimo dos artigos sobre o salmón recupera o epíteto definitivo deste sublime peixe: «Príncipes plateados», colaboración escrita para o semanario *Sábado Gráfico* do 24 de marzo de 1979. Neste texto, no que volve incidir sobre temas xa tratados en anteriores artigos, achega tamén unha lembranza feliz da degustación

do salmón en Quimper, durante unha viaxe que Cunqueiro fixera á Bretaña en maio de 1964 da que xa me teño ocupado noutro lugar (vid. «As Bretañas de Cunqueiro», VV. AA., *Galicia-Bretaña. Olladas comparadas*, Santiago, CCG, 2020, pp. 267-282). Así describe aquela xeira poñéndoa en relación cos milagres de San Corentín:

San Corentín de Quimper (...) bautizou a toda una familia de salmões en el río Odet, que pasa claro casi al pie de su catedral, en Quimper. A un lado del río está la catedral y al otro un restaurante, la Tour d'Auvergne, que recuerda a aquel soldado que tuvo la más hermosa pantorrilla de Francia. Pues yo he comido en éste un salmón del Odet, y tratamos en la cena de si era lícito o no el comerlo, en la sospecha de que fuese un católico, descendiente de los bautizados por San Corentín (...) Quizá por esta mezcla de teología y cocina, fue el más sabroso salmón que he comido en mi vida.

O derradeiro dos textos que aquí traio é, en verdade, un relato epistolar baixo fórmula pseudobíblica. Trátase da «Epístola de Santiago Apóstol a los salmões del Ulla», que, aínda escrita moitos anos antes, recollo da referencial colectánea cunqueiriana *Fábulas y leyendas de la mar* (Barcelona, Tusquets, 1982, pp. 279-282) de Néstor Luján, grande amigo do mindoniense. Este mesmo texto, como digo de carácter narrativo, tamén foi incluído despois na antoloxía *Cuento español de posguerra* (Madrid, Cátedra, 1986, pp. 117-120), da que se responsabilizou como editor literario o escritor e estudoso Medardo Fraile.

En síntese, este breve relato non é senón unha alocución nada menos que de Santiago o Zebedeo aos salmões do Ulla cominándolos a que vivan felices e que acepten con resignación a súa fin nas cociñas galegas, pois o seu sacrificio é aceptado con admiración e case veneración polos comensais de noso, que saben da súa exquisitez e singularidade e, xa que logo, a súa morte é a expiación dos seus pecados e, polo mesmo, o xeito de conseguiren a graza de chegar á presenza de Deus.

Remato este apartado, pois, co introito á epístola salmónida:

Y aconteció que, subiendo la Barca Apostólica, por las claras aguas del río Ulla, y siendo por el tiempo alegre de abril, se juntaron a babor y a estribor y a popa multitud de salmões, todos los que estaban remontando el río, como suelen, para el desove; y, como es verdad, según dijo el hagiógrafo griego, que «los huesos de los santos, de los mártires y de las vírgenes están vivos en sus venerados sepulcros, como si no los hubiese tocado el ala de la muerte corporal»,

y conservan milagrosamente el oído y la voz, aconteció que Jacobo muerto escuchaba los salmones que unos a otros se preguntaban por aquella barca de luz que subía con ellos, y mucho más plateada, y que daba un perfume que se posaba en las aguas y llegaba a ellos, dulce y misteriosa canela. Se dijo Jacobo que no podía perder aquella ocasión para predicar la Buena Nueva a aquella población fluvial, hizo que de sus huesos brotase su imagen, tal como en vivo fue, y puesta esta figura suya de pie en el banco de la barca, apoyándose en el palo, y haciendo uso del don de lenguas, [habló].

Outros remotes

Alén da ducia de textos presentados no capítulo anterior que se nuclean arredor da figura do salmón, Cunqueiro tamén aludiu noutras ocasións ao príncipe prateado, se ben máis circunstancialmente ou de xeito menos monográfico.

Estas sucintas remisións confirman o interese do de Mondoñedo polo rei dos ríos e como as historias, as vivencias ou as lendas sobre este formaron parte do seu imaxinario literario.

Son, pois, outros remotes da literatura salmónida de Cunqueiro que procede listar agora, sequera brevemente.

Así acontece co comezo da colaboración do 27 de febreiro de 1957 da serie «Cada día tiene su historia» de RNE na Coruña, para a que Cunqueiro escribiu:

El próximo domingo día tres de marzo se levanta, en los ríos gallegos, la veda de los salmónidos. A estas horas no hay pescador que no esté preparando la caña, las liñas, los anzuelos y los varios cebos, y que no sueñe con felices picadas en las riberas alegres.

Con data do 16 de abril de 1964 apareceu no *Faro de Vigo* un pé de foto de inequívoca factura cunqueiriana onde, ao carón dunha espléndida instantánea na que o doutor Doubilet da Universidade de Nova York lanzaba a sedela dende as beiras do Eo, se dicía o seguinte:

En las limpias aguas del Eo lanza esperando que pique el poderoso y bellissimo salmón, un príncipe plateado. Pesca en el Eo, en Galicia, aunque las agencias digan que pescar en el Eo es pescar en Asturias.

Documentáanse tamén varios outros artigos onde Cunqueiro dá conta da curiosa teoría de que os salmóns non só oen, senón que

son capaces de falar en latín. Estes textos son os titulados «Si los peces oyen» (*El descanso del camellero*, Barcelona, Táber, 1970, pp. 371-372), «Si las truchas oyen» (*Destino*, 9-12-1972, p. 16), a intervención para a serie «Andar y ver por Galicia» de RNE na Coruña do 22 de febreiro de 1980 e mais «De que los peces oyen» (*Fabulas y leyendas de la mar*, Barcelona, Tusquets, 1982, pp. 275-277).

Como en todos os casos a historia reproducida é a mesma con pequenas variacións, reproduzo como exemplo a aparecida no amentado «Si las truchas oyen»:

Termino contando que un salmón habló una vez en el Rhin. Respondía el salmón a un juez episcopal de Tréveris, que interrogaba desde la orilla si alguien, árbol o pez, había visto asesinar a una mujer. Asomando la cabeza fuera de las ondas (...) el salmón gritó:

– Claudius rubeus fuit!

Y como efectivamente había por allí uno que era cojo y rubio, fue colgado. Y si el salmón hablaba latín, a alguien se lo habría oído.

Fóra dos anteriores, hai aínda outros dous escritos onde se refire o salmón. Un deles, titulado «En el país de los diez mil ríos» e publicado na serie «Laberinto y Cía» da súa colaboración coa revista *Destino* do 25 de marzo de 1976, reitera a queixa de que os salmóns se desperdicien na boca dos políticos foráneos que xa criticara un ano antes no mesmo medio (vid. supra). O outro, unha intervención da serie «Andar y ver por Galicia» da súa colaboración con RNE na Coruña do 28 de agosto de 1980, volve poñer o foco na preferencia de Alfonso X polo salmón que xa relatara nun artigo para *Destino* de sete anos antes (cfr. supra art. «Los pájaros»).

O retorno do salmón

Procede rematar este ensaio tal como o salmón retorna tras o oportuno desove: convencido de que fixen por deitar no leito do río a semente para que a lectora ou lector curioso profunde nesta literatura gastronómica de Álvaro Cunqueiro dedicada ao príncipe prateado.

E quero dar cabo ao escrito cunha confesión que trae consigo un fondo agradecemento. A confesión explícase na nacementa deste artigo. Porque se non fose pola benemérita insistencia do director deste anuario *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural*, o benquerido

amigo Juan Andrés Fernández Castro que me inquiriu polos textos sobre o salmón e A Estrada de Cunqueiro e a necesidade da súa recuperación, probablemente non lle tería posto eu o ramo a estas páxinas, polas que agardou cunha paciencia bíblica, digna do propio Xob.

Vaian, pois, para el, as miñas máis expresivas grazas como min-doestradense que, máis unha vez, quere honrar a estirpe salmónida dos que, seguindo o exemplo do mestre Cunqueiro, sucán as augas do Masma e do Ulla.



Cincuenta anos da Festa do Salmón na Estrada

Chus Fernández Bascuas

chusbascuas@gmail.com

Katina Sanmartín Carbón

katinasanma@yahoo.es

Resumo. Ofrécese neste artigo a crónica sucinta da Festa do Salmón, celebración gastronómica e cultural que acada neste 2024 o medio século de existencia. A modo de fonte usáronse, principalmente, os libros de actas do Centro de Iniciativas e Turismo, entidade organizadora do evento deica o presente ano

Abstract. A concise article about the Salmon Fest, a gastronomic and cultural festival which celebrates its 50th anniversary in 2024. Sources used were mainly the minute books from the Tourism Centre, responsible for the event since the current year, when A Estrada City Council takes on its organization.

1ª Festa do Salmón. 1974

O día 29 de xaneiro de 1974, na sala de xuntas do concello da Estrada ten lugar a constitución do Centro de Iniciativas e Turismo de Estrada (CIT), formando parte da súa directiva as seguintes persoas:

Presidente: Luis Martínez Gil.

Vicepresidente: Manuel Reimóndez Portela.

Secretario: Manuel Docampo Pego.

Vicesecretario: Benigno Pfo Sánchez López.

Tesoureiro: Evaristo Mato Hortas.

Contador: Manuel Quiroga Rajó.

Vogais: Ramiro Abelleira Rey.

Manuel Barros Sobrino.

Severino Castedo García.

Enrique Cerviño Roig.

Alejandro Durán Martínez.

Ángel Fernández-Novoa Rodríguez.



Fernando Fernández Pazo.

Jesús Leis Camba.

Alejandro Puente Rico.

Alfonso Varela Vázquez

O día 23 de febreiro reúnen-se de novo no concello, asistindo tamén o alcalde José Fernández-Novoa Rodríguez e, entre outras iniciativas, acordan nomear unha comisión que se encargará de levar a cabo a organización da «I Festa do Salmón» fixándose como data de celebración o 5 de maio. A comisión estaba integrada por Manuel Touceda Rodríguez, como concelleiro presidente da comisión de deportes e festexos do concello, xunto con Ramiro Abelleira Rey, Enrique Cerviño Roig, Alejandro Durán Martínez, Ángel Fernández-Novoa Rodríguez e Alfonso Varela Vázquez como representantes do CIT.

Tamén acordan celebrar un concurso entre os alumnos do instituto e dos centros de Educación Xeral Básica para deseñar o mural animador da festa. Resultaron gañadores Carlos Docampo Freire e Francisco Javier Suárez Dono.

Os trámites para poñer en marcha esta primeira festa foron avanzando. O 19 de abril, nunha reunión da directiva, dáse conta das xestións feitas coa hostelería local e tamén se establece como data da súa celebración o día 2 de xuño. Tamén se acorda avalar entre todos unha letra de 300.000 pesetas para a compra de salmón.

A persoas galardoadas na primeira edición foron:

- Alfonso Paredes Pardo, asesor provincial de teleclubes polo seu interese e eficaz colaboración durante a programación de desenvolvemento do «Ciclo Cultural». Recibiu un obsequio de prata.

Así mesmo outorgáronse seis insignias do «Salmón de Ouro» a:

- Fernando Pedrosa Roldán, gobernador civil e xefe provincial do *Movimiento* de Pontevedra.
- Ángel Suances de Viñas, xeneral gobernador militar da provincia de Pontevedra.
- Manuel Arroyo Quiñones, gobernador civil da Provincia e director xeral de Formación Profesional e de Extensión Educativa.
- José Luis Peláez Casalderrey, presidente da Deputación Provincial de Pontevedra.
- Antonio Puig Gaité, *consejero nacional* do *Movimiento*.
- José Fernández-Novoa, alcalde do Excmo. Concello da Estrada.

O pregón correu a cargo de José Fernando Filgueira Valverde (*). O texto foi publicado, a iniciativa do CIT e co patrocinio do Excmo. Concello da Estrada, no libro *Pregóns da Festa do Salmón* (A Estrada, 2010). Todos os pregóns incorporados a ese volume serán neste traballo convenientemente sinalados cun asterisco.

Despois dunha votación na discoteca Nicols é elixida raíña da festa Concepción de la Calle Blanco e damas de honor M^a del Carmen Goldar Durán e M^a del Carmen Troitiño Sánchez.

2^a Festa do Salmón. 1975

Na reunión da directiva do 30 de xaneiro de 1975 acordouse celebrar a II Festa do Salmón o 25 de maio, nomeando presidente en-



cargado da comisión ao vogal Ángel Fernández-Novoa Rodríguez; a data resultou controvertida porque a vila de Pontecaldelas proxectaba celebrar na mesma data a Festa da Troita.

Manuel Reimóndez Portela proponse elaborar unha guía que recolla os valores turísticos máis relevantes do concello. O delegado de Información e Turismo propón á Xunta Directiva a convocatoria dun concurso de pesca de salmón no río Ulla.

Ratifícase o aval colectivo dunha letra de 300.000 pesetas para a compra de salmón e decídese celebrar na discoteca Nicols a elección da raíña e damas de honor. Tamén se inicia este ano a exposición filatélica, que contará cun cuño especial autorizado pola Dirección Xeral de Correos.

Foi elixida raíña da festa Marina Durán García e damas de honor Amalia Puente Magariños e Rosina López Neira. Iníciase a exposición filatélica, que contará cun cuño especial.

O pregoeiro foi David Pérez Puga, procurador en Cortes.

O Salmón de Ouro recaeu nesta edición, ademais do pregoeiro, en:

- Jaime García García, delegado provincial de Educación e Ciencia.



- Miguel Delmás Pérez de Salcedo, delegado provincial de Agricultura.
- Manuel Crespo Alfaya, delegado provincial de Información e Turismo.
- Manuel Baena Farriols, xefe Provincial do Iryda.
- Luis Martínez Gil, presidente de Centro de Iniciativas e Turismo «Fillos e Amigos da Comarca da Estrada».

3ª Festa do Salmón. 1976

Este ano 1976 a Festa do Salmón celebrouse o día 16 de maio. Convocouse, para os días 14 e 15 de maio, nos coutos salmoneiros do concello (Sinde, Couso e Ximonde), o «I Concurso Internacional de Pesca», no que colaboraron a Federación Provincial de Caza e Pesca e a Sociedade de Caza e Pesca *Río Ulla*.

O 26 de xaneiro de 1976, conforme o establecido nos estatutos da entidade, procédese á renovación da Xunta Directiva que queda formada polas seguintes persoas:

Presidente: Manuel Reimóndez Portela.

Vicepresidente: José Fernández-Novoa Rodríguez.



Secretario: Manuel Docampo Pego.

Vicesecretario: Benigno Pío Sánchez López.

Tesoureiro: Evaristo Mato Hortas.

Vicetesoureiro: Manuel Quiroga Rajó.

Vogais: Ramiro Abelleira Rey.

Manuel Barros Sobrino.

Severino Castedo García.

Enrique Cerviño Roig, presidente da asociación Recreo Cultural.

Alejandro Durán Martínez, presidente da Escudería Estradense.

Ángel Fernández-Novoa Rodríguez, presidente da Sociedade de Caza e Pesca.

Manuel Andujar Andiñón, presidente do Deportivo Estradense.

Manuel Touceda Rodríguez, presidente da Comisión de Deportes e Festas do concello da Estrada.

Fernando Fernández Pazo.

Jesús Leis Camba.

Manuel Bermúdez Naveira.

Acórdase nomear socio de honra a Luis Martínez Gil.

A exposición filatélica celebrouse entre os días 14 e 16 de maio.

A raíña das festa será Carmen Silveiras Gómez e as damas de honra Margarita Castro Canabal e Mariluz Mato Iglesias.

O pregoeiro elixido foi Carlos Mella Villar, subdirector xeral de Entidades Financeiras (*).

O Salmón de Ouro recaeu nesta edición, ademais do pregoeiro, en:

- Alfonso Armada Comyn, marqués de Sta. Cruz.
- Ramón López Arca, delegado provincial de Obras Públicas.
- Fernando Carús More, delegado provincial de Industria.
- Manuel Reimóndez Portela, presidente do CIT.
- Jesús Durán Martínez, alcalde da Estrada.

O vicepresidente do CIT, José Fernández-Novoa, expresa o seu desacordo pola maneira de conceder o *Salmón de Ouro*, moción que apoian Manuel Barros e Ramiro Abelleira.

4ª Festa do Salmón. 1977

Este ano trabállase intensamente coa hostalaría para fortalecer a festa; créase un premio literario e sácase a concurso, entre os alumnos de bacharelato, formación profesional e EXB do concello da Estrada, o cartel anunciador, que deberá cumprir con seguintes requisitos:

Medidas: 80x60 cm.

Tres tintas.

Inscripción: IV Fiesta del Salmón. 15 de mayo. La Estrada 1977.

II Concurso Internacional de Pesca del Salmón.

Admisión dos traballos, antes do 26 de marzo.

Premios: Un primeiro premio de 3.000 pesetas que gañou José Antonio Cerviño e dous accesits de 1.000 pesetas que gañaron José Muras Chamosa e Manuel Galego Silva.

Tamén se realizou un concurso de redacción patrocinado pola Caixa Rural Provincial; as bases foron distribuídas entre os colexios de EXB nacionais e privados dos concellos que limitan co río Ulla.

O pregoeiro foi Álvaro Cunqueiro Mora Figueroa, ao que se lle impuxo o Salmón de Ouro xunto ao vogal do CIT Olímpico Arca Caldas.



Na reunión do día tres de maio dáse conta de que a súa Maxestade a raíña de España aceptou a presidencia de honra da IV Festa do Salmón, indícase literalmente:

Noticia que causa gran satisfacción, por lo que reunidos, solicitan se haga constar en acta su más profundo agradecimiento a su Majestad la Reina por la deferencia mostrada hacia el Centro de Iniciativas y Turismo al aceptar su ofrecimiento y el honor que representa para toda la comarca de La Estrada el figurar como presidenta de honor de la Fiesta del Salmón.

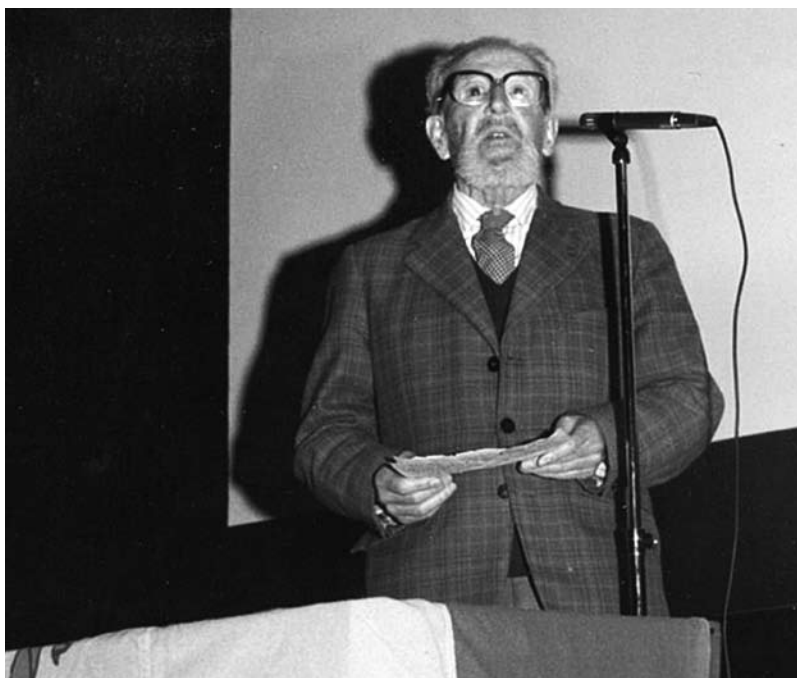
A raíña das festa será María Coutinho Villanueva e as damas de honra Belén González Carbón e María del Carmen Campos Puente.

5ª Festa do Salmón. 1978

O 3 de febreiro de 1978, conforme o establecido nos estatutos da entidade, procédese á renovación da Xunta Directiva que queda formada polas seguintes persoas:

Presidente: Manuel Reimóndez Portela.

Vicepresidente: Olimpio Arca Caldas.



Secretario: Manuel Docampo Pego.

Vicesecretario: Benigno Pío Sánchez López.

Tesoureiro: Evaristo Mato Hortas.

Contador: Manuel Puente

Vogais: Ramiro Abelleira Rey.

Manuel Barros Sobrino.

Jesús Leis Camba.

Manuel Bermúdez Naveira.

Fernando Fernández Pazo.

Enrique Otero.

Presidente da asociación Recreo Cultural.

Presidente da Escudería Estradense.

Presidente da Sociedade de Caza e Pesca.

Presidente do Deportivo Estradense.

Presidente da Comisión de Deportes e Festas do concello da Estrada.

Prevese a celebración da V Festa o día 21 de maio de 1978.



Para esta edición establécese o «I Premio de Periodismo e Radio-difusión» cun importe de 25.000 pesetas, patrocinado polo Excmo. Concello da Estrada para o mello artigo periodístico ou emisión de radio, en galego ou castelán, que ha de referirse á Estrada e a súa comarca nos seus aspectos turísticos, socio-culturais, ou gastronómicos. A entrega farase dentro dos actos da V Festa do Salmón.

O xurado concedeulle este premio a a Isaac Otero polo artigo publicado en *El Pueblo Gallego* o día 27 de abril de 1978 titulado «O vello e o río»

A Excma. Deputación de Pontevedra obsequiou a cada participante cun *artístico obxecto de prata*.

Tamén se convoca o «II concurso de redacción».

O pregoeiro foi José María Castroviejo que recibirá o salmón de Ouro, xunto coa Masa Coral Estradense:

por su meritoria labor, al dar a conocer el nombre de La Estrada, en las brillantes actuaciones que viene realizando dentro del contexto de la nación.

A raíña das festas foi Pily Ferro Gorís e as damas de honra María Lucía Requeijo Sánchez e Milagros López Penelas.

6ª Festa do Salmón. 1979

Pregoeiro: Rafael Landín Carrasco.

Homenaxeados co salmón de Ouro: Alfonso Paredes Pardo e Luis Martínez Gil.



7ª Festa do Salmón. 1980

Pregoeiro: José María Álvarez Blázquez.

Homenaxeados co salmón de Ouro: José Luis Rodríguez e Jesús Leis Camba.



8ª Festa do Salmón. 1981

Pregoeiro: José Lois Estevez (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: Manuel Bermúdez Naveira e *Faro de Vigo*.





9ª Festa do Salmón. 1982

Pregoeiro: Isidoro Millán González Pardo (*).

Homenaxeado co salmón de Ouro: Benigno Pío Sánchez García.





10ª Festa do Salmón. 1983

Pregoeiro: Agustín Sixto Seco (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: Gerardo Fernández Albor, presidente da Xunta de Galicia e a José Luis Barreiro Rivas, vicepresidente da Xunta de Galicia.

11ª Festa do Salmón. 1984

Pregoeiro: Alfonso Varela Durán (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: Mariano Rajoy Brey, presidente da Excm. Diputación de Pontevedra.

12ª Festa do Salmón. 1985

Preséntase a bandeira da Estrada, que se entrega aos centros educativos do concello e a continuación ízase na casa consistorial.

Pregoeiro: Luis Losada Espinosa

Homenaxeado co salmón de Ouro: Manuel Docampo Pego, secretario do CIT.



13ª Festa do Salmón. 1986

Pregoeiro: Camilo José Cela Trulock

Homenaxeados co salmón de Ouro: Peña Filatélica e Numismática de Pontevedra «Rías Baixas», pola súa participación desde o inicio desta festas. Preséntase un tríptico turístico elaborado polo CIT.



14ª Festa do Salmón. 1987

Pregoeiro: Jorge Víctor Sueiro, escritor.

15ª Festa do Salmón. 1988

Pregoeiro: José María Freijedo Tabares (*).

No acto do pregón entregáronse os premios do concurso de redacción organizado polo CIT entre os colexios do municipio.

16ª Festa do Salmón. 1989

Pregoeiro: Gerardo Saborido Taboada (*).

Os premios do concurso de redacción entregáronse unha vez finalizado o pregón.

17ª Festa do Salmón. 1990

Pregoeiro: Manuel Martínez Oca, escritor.

18ª Festa do Salmón. 1991

Pregoeiro: Gonzalo B. Vázquez Gil.

19ª Festa do Salmón. 1992

Pregoeiro: Manuel Cabada Vázquez, a quen, ademais do Salmón de Ouro, entregóuselle unha placa (*).

20ª Festa do Salmón. 1993

Pregoeiro: José Ignacio Carro Otero.

Homenaxeados co salmón de Ouro: José Cuíña Crespo, conse lleiro de Ordenación do Territorio e Obras Públicas.

21ª Festa do Salmón. 1994

Pregoeiro: Alfredo Conde Cid, escritor e político (*).

Na acta da sesión de Xunta Directiva celebrada o día 21 de xullo de 1994 consta:

Aberta a sesión polo vicepresidente Olimpio Arca Caldas, gárdase un minuto de silencio pola morte do presidente Dr. don Manuel Reimondez Portela.

Producida a vacante do Presidente de acordo co primeiro punto da orde do día, procédese ao nomeamento do dito cargo que por unanimidade recae en don Manuel Docampo Pego, sendo nomeado seguidamente secretario don Jesús Leis Camba.

Aberta de novo a sesión baixo a nova presidencia, acórdase nomear presidente de Honor do Centro de Iniciativas e Turismo a título póstumo a don Manuel Reimondez Portela.

22ª Festa do Salmón. 1995

Pregoeiro: Carlos Fernández-Novoa Rodríguez.

Homenaxeados co salmón de Ouro: Tomás Pérez Vidal, Francisca Andújar Coto e Francisco García-Bobadilla Prósper.

Na sesión celebrada o 16 de xuño de 1995, entre outros asuntos, faise a valoración da Festa do Salmón que acaba de ter lugar concluíndo que necesita dun concepto e desenvolvemento máis acordos coas circunstancias que concorren nela.

23ª Festa do Salmón. 1996

Pregoeira: María Fernández Rey, de Antena 3.

Homenaxeado co salmón de Ouro: Dositeo Rodríguez Rodríguez, conselleiro de Presidencia.

Nesta edición confeccionouse un cuño de correos coa efixie de Manuel Reimóndez Portela, que tivo unha gran acollida.

Noutra orde de cousas lamentan que:

...la desgustación del salmón no estuyese a la altura de lo que el príncipe de los ríos se merece y nos tienen acostumbrados los restauradores estradenses.

24ª Festa do Salmón. 1997

Pregoeiro: Manuel Silva Romero (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: Jesús Carlos Palmou Lorenzo, conselleiro de Interior, Xustiza e Relacións Laborais e Ignacio Turnes Duro, presidente do Centro Cultural do Partido Xudicial da Estrada e Bos Aires.

25ª Festa do Salmón. 1998

Pregoeiro: José Ramos Durán (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: Ramón Campos Durán, alcalde-presidente do Excmo. Concello da Estrada e Manuel Abeledo López, presidente da Excma. Deputación de Pontevedra.

26ª Festa do Salmón. 1999

Pregoeiro: Diego Bernal López, periodista e escritor (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: Rafael Louzán Abal, vicepresidente da Excma. Deputación de Pontevedra, e a Guillermo Grobas García, delegado provincial de Unión Fenosa.

27ª Festa do Salmón. 2000

Pregoeiro: Manuel Castelao Bragaña (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: Manuela López Besteiro, conselleira de Familia e Asuntos Sociais e Eduardo Lamas, secretario xeral para o Deporte da Xunta de Galicia.

28 Festa do Salmón. 2001

Pregoeiro: Víctor Vázquez Portomeñe, senador (*).

Homenaxeados co salmón de Ouro: José Manuel Piris Riesga, enxeñeiro xefe da Demarcación de Estradas do Estado en Galicia e Aurelio Miras Portugal, director xeral de Turismo.

29ª Festa do Salmón. 2002

Pregoeiro: Javier Sánchez de Dios, periodista e escritor.

Homenaxeados co salmón de Ouro: Jesús Pérez Varela, conselleiro de Cultura, Comunicación Social e Turismo e Severino Pérez Fernández, restaurador estradense.

30ª Festa do Salmón. 2003

Pregoeiro: Ana Pastor Julián, ministra de Sanidade.

Homenaxeados co salmón de Ouro: Alberto Núñez Feijoo, conselleiro de Política Territorial e Enrique Gestoso Salvado, concesionario na Estrada da firma *Renault*.

31ª Festa do Salmón. 2004

Pregoeiro: Francisco Campos Freire, director xeral de RTVG e profesor titular de Produción e Xestión Empresarial na Facultade de Ciencias de Comunicación da Universidade de Santiago de Compostela, cun pregón titulado: *A pesca virtual* (*)

Homenaxeados co salmón de Ouro: M^a José Cimadevila Cea, conselleira de Asuntos Sociais e José Luis Méndez López, director de Caixa Galicia.

32ª Festa do Salmón. 2005

Este ano a organización da Festa do Salmón correu a cargo da nova xunta directiva do Centro de Iniciativas e Turismo «Fillos e Amigos da Estrada», elixida na convocatoria extraordinaria celebrada o día oito de xulio de 2004.

Presidente: José Luis Reimóndez Fernández.

Vicepresidente: Valentín García Gómez.

Secretaria: M^a Enriqueta Sanmartín Carbón.

Vicesecretaria: Mercedes González Rey.

Tesoureiro: José Manuel Bouzas Blanco.

Vogais: Miguel Ramón de la Calle Amaro.

José López Vilariño.

M^a Jesús Gaiteiro Barreiro.

José Antonio García Villar.

Este ano a festa do Salmón celebrouse o día 15 de maio. O día 7 de maio celebrouse o XXIX Concurso Internacional de Pesca do Salmón. Acordouse montar unha exposición sobre «As artes de Pesca», ademais da Exposición Filatélica. Así mesmo leváronse a cabo xestións coa TVG para a actuación da Banda de Música e da Masa Coral Estradense no programa Luar do venres 13 de maio, no que interpretaron entre outras pezas, o himno da Estrada. Tamén se celebraron, os días 14 e 15 de maio, unha exposición de traballos da

Asociación de Mulleres Rurais da Estrada, a XI Ruta do Salmón en BTT e a Concentración de Automóbiles Antigos.

O pregoeiro foi Xosé Manuel Barreiro Fernández, conselleiro de Medio Ambiente da Xunta de Galicia, a quen se impuxo o salmón de ouro. Impúxoselle tamén o salmón dourado a Aníbal Otero Fernández, xerente do Xacobeo.

33ª Festa do Salmón. 2006



Celebrouse o 21 de maio. Levouse a cabo a Exposición Filatélica e de artes de pesca os días 20 e 21 de maio; tamén houbo una Exposición de traballos da Asociación de Mulleres Rurais da Estrada; celebrouse a XII Ruta do Salmón en BTT e a Concentración de Automóbiles Antigos. O día 13 de maio celebrouse o XXX Concurso Internacional de Pesca do Salmón, que nesta edición se cerrou sen ningunha captura quedando desertos os premios.

Designouse como pregoeira á actriz galega Uxía Blanco Iglesias (*).

Os salmóns de Ouro recaeron este ano, ademáis da pregoeira en:

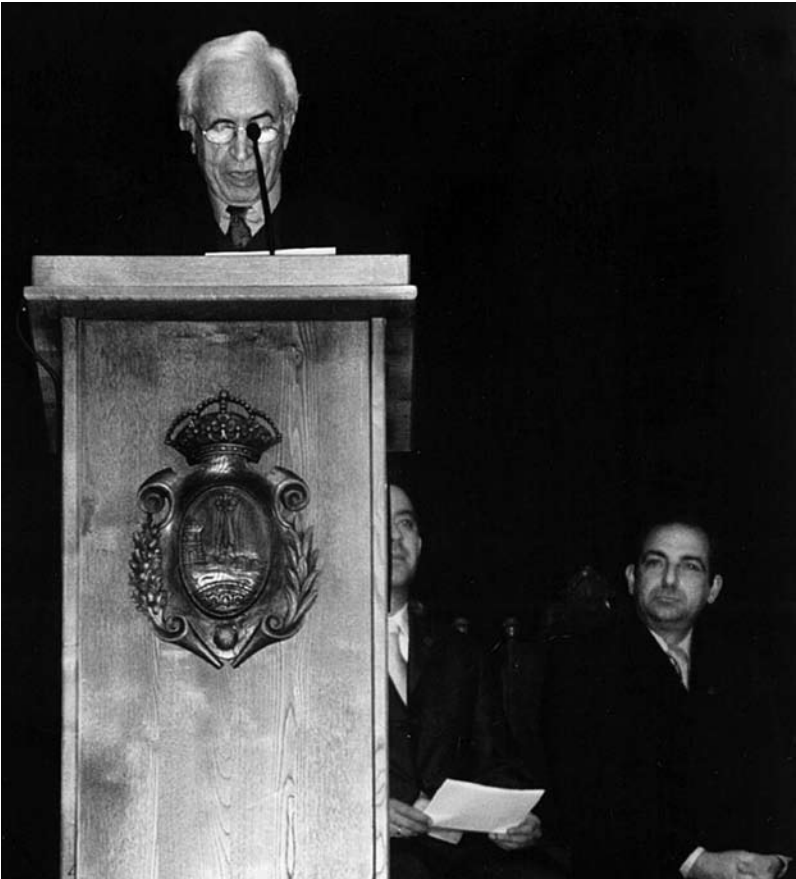
- Asociación Cáritas Parroquial da Estrada na persoa do seu presidente Francisco Loimil polo labor que vén realizando na procura da igualdade social e a solidariedade cos desfavorecidos.
- Asociación Cogami (Confederación Galega de Disminuídos Físicos) na persoa do seu presidente Domingo Dosil.
- A empresa estradense Hierros Diego SL, na persoa do seu xerente Manuel García Valcárcel.



34ª Festa do Salmón. 2007

Celebrada o 20 de maio. Na reunión do día 28 de marzo os membros do CIT acordan non levar a cabo nesta edición a Exposición Filatélica polo seu alto custo, e igualmente solicitar que a Festa do Salmón sexa declarada de «Interés Turístico Nacional». Tamén se fixo unha exposición fotográfica relacionada coa emigración, a pesca e o Camiño de Santiago e una proxección de fotografías antigas da Estrada, para o que se contou coa colaboración da Casa Museo de Pesca de Sarandón e Museo da Estrada. A Asociación Terra Termarum organizou, no Teatro Principal, unha exposición sobre «Cerámica Castrexa de Castrolandín».

O Concello instalou unha gran carpa na Praza da Constitución para acoller os postos dos dez restaurantes que colaboraron na degustación popular: Os Peares, O Pote, Summa A Estrada, Velis Nolis,



A Bombilla, A Nixon, A Fogaza, Cervela, Mar de Compostela e Mr. Pizza. Cada un deles ofrece diversas especialidades culinarias a base de salmón a un prezo de 3,50 €. Nesta degustación déronse cita unhas 7.000 persoas e repartíronse unhas 3.500 racións.

Este ano o pregoeiro foi o escritor Xosé Neira Vilas (*). Os Salmóns de ouro recaeron ademais do pregoeiro en:

- Mario Blanco Fuentes, a título póstumo, mestre, avogado e alcalde da Estrada entre 1959 e 1971.
- Xosé Manuel Rodríguez Puente «Isi» actor galego que leva A Estrada como bandeira por onde queira que vaia.
- Fundación María Martínez Otero polo seu labor social e exemplaridade como empresa moderna.

35ª Festa do Salmón. 2008

O Centro de Iniciativas e Turismo abordou na súa reunión do 2 de abril a preparación dos actos da Festa do Salmón que se celebrou o 18 de maio. Levouse a cabo unha Exposición Fotográfica coa proxección de fotos antigas da Estrada e unha concentración de motos clásicas en colaboración co Moto Clube de Santiago de Compostela.

Celebráronse, na semana previa á festa unhas xornadas adicadas ó cambio climático en colaboración co Concello da Estrada, nas que Santiago Pemán García, o «home do tempo de Galicia», impartiu unha conferencia baixo o título de «A influencia da metereoloxía no futuro do planeta».

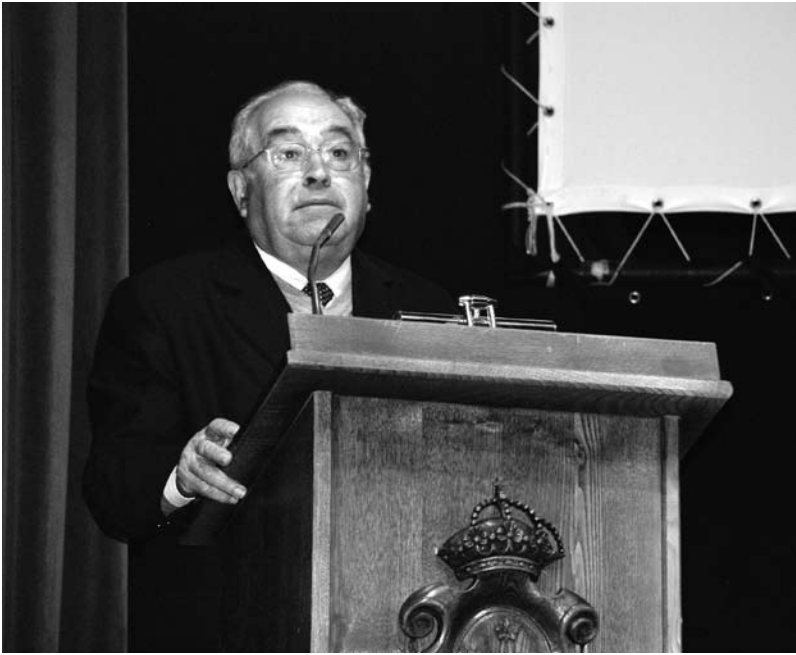
Os días 10 e 11 de maio celebrouse una nova edición do Concurso Internacional de Pesca do Salmón. A Sociedade Río Ulla organizou unha exposición sobre as artes antigas de pesca do salmón así como unha solta de alevíns no río Ulla con asistencia de escolares.

Os días 10, 11 e 17 houbo unhas xornadas de degustación de tapas de salmón nas que participaron 22 establecementos hosteleros.

Foi pregoeiro o politólogo Xosé Luis Barreiro Rivas, a quen se impuxo o salmón de ouro (*).

Tamen se impuxo a:

Javier Comesaña Pereira, director da Banda de Música Municipal da Estrada e Manuel Vázquez Fernández, conselleiro de Medio Ambiente da Xunta de Galicia.



36ª Festa do Salmón. 2009

Celebrada o 17 de maio, coincidindo co Día das Letras Galegas. Celebrouse una nova edición do Concurso Internacional de Pesca do Salmón os días 9 e 10 de maio. A Sociedade Río Ulla organizou o venres 15 de maio unha solta de alevíns no río Ulla con asistencia de escolares.

O venres 8 de maio comenzaron as xornadas de degustación de tapas de salmón. O día 17 de maio tivo lugar a degustación popular na carpa disposta polo Concello debido ao mal tempo; participaron 23 establecementsos hosteleros, que ofrecieron 45 variedades culinarias a base de salmón; calcúlase a asistencia de 4.000 persoas.

Levouse a cabo unha concentración de motos Harley-Davidson coordinada por Benigno Carballo e José Manuel Fondevila López.

O pregoeiro foi Carlos Amable Baliñas Fernández, catedrático de Filosofía na Universidade de Santiago de Compostela e doutor pola Universidade de Madrid. O pregón titulouse «O simbolismo do río na cultura» (*).



Os Salmóns de Ouro recaeron nesta edición, ademáis do pregoeiro, en:

- Xosé Lueiro Lemos, licenciado en Filoloxía Hispánica, especialista en arte dramático e director da Escola de Teatro Municipal.
- Xosé Magariños Maceiras, enxeñeiro técnico forestal e profesor de procesos e produtos da madeira e moble no IES Antón Losada Diéguez.

A Sociedade Río Ulla, homenaxeou ó pescador Benito Pedreira entregándolle unha placa en agradecemento ao seu apoio á entidade e polo seus moitos anos como socio.

37ª Festa do Salmón. 2010

O día 19 de abril de 2010 reúnese a Xunta Directiva do CIT para tratar a organización da festa do salmón que terá lugar o domingo 16 de maio.

Este ano o pregoeiro foi Olimpio Arca Caldas mestre moi vencellado á cultura local, primeiro director do Museo do Pobo Estradense Manuel Reimóndez Portela e membro do CIT (*). Impúxoselle o Salmón de Ouro.

Tamen foron distinguidos con este galardón:

- Nieves Feros, cociñeira de renome e autora de tres libros de cociña, *O Salmón en galego*, *Cociña en galego* e *Cociña caseira galega*.
- Juan José García Cota, médico traumatólogo, especialista en medicina deportiva e médico da Selección Española de Fútbol.

Celebrouse unha concentración de 40 motos Harley-Davidson e unha degustación popular na que se serviron unos 5.000 racións de salmón na carpa instalada na Praza da Constitución coa actuación do grupo de baile galego Tequexetéldere.

O CIT presentou o libro *Pregóns da Festa do Salmón* no que se recopilan 21 dos 32 pronunciados; foi subvencionado polo Concello da Estrada, e entregouse un exemplar a cada un dos asistentes ao pregón.

38ª Festa do Salmón. 2011

Celebrouse o día 15 de maio. Houbo unha nova edición do Concurso Internacional de Pesca do Salmón organizado por la Sociedade Deportiva Río Ulla en colaboración co Concello.

O CIT designou como pregoeira a Carmen Fernández Chao, xornalista e presentadora do programa «Desde Galicia para el Mundo» da TVE, a quen se lle impuxo o Salmón de Ouro. Tamén foi merecente deste galardón Vicente del Bosque, Seleccionador Nacional





de Fútbol, pola conquista da copa do mundial de fútbol celebrado no 2010. Vicente del Bosque acudiu «acompañado» da Copa do Mundial que puido ser admirada polo numeroso público que asistiu aos actos.

39ª Festa do Salmón. 2012

Celebrada o día 20 de maio. Na reunión da Directiva do C.I.T, presidida por José Luís Reimóndez Fernández, tratouse, en primeiro lugar a renuncia de Valentín García Gómez como membro desta Asociación por ser incompatible co seu cargo de Secretario Xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia. O presidente, no nome de tódolos membros da directiva, agradeceulle o seu traballo na asociación, desexándolle moita sorte no seu novo destino.

A proposta do presidente noméase membro do CIT, en substitución de Valentín García Gómez, a Rosa Ferreira Castro.

Acórdase designar como pregoeiro para a presente edición a Miguel Piñeiro Moure, xornalista, escritor, experto en temas de pesca e locutor da Radio Galega.

Acórdase tamén impoñer a insignia do salmón de ouro, ademáis de ao pregoeiro, a:

- Manuel Luis Sanmartín Durán, catedrático de parasitoxía da Universidade de Santiago de Compostela.
- Jesús Vázquez Abad, conselleiro de Educación da Xunta de Galicia pola súa implicación na vida cultural e o seu compromiso coa colectividade educativa estradense.



Celebrouse a degustación popular de salmón e a 36 edición do Concurso Internacional de Pesca do Salmón, sen resultar ningunha captura, quedando os premios desertos.

Tamén se organizou no Teatro Principal unha exposición dos debuxos do concurso infantil no que resultou ganadora Paula Mahía Taboada e o seu Grupo de 5º curso do Colexio do Foxo. Reeditouuse a exposición de artes de pesca tradicionais.

40ª Festa do Salmón. 2013

A Festa do Salmón foi declarada este ano *Festa de Interese Turístico Galego*. Celebrouse o día 19 de maio. Na data de 27 de marzo ten lugar a reunión da Xunta Directiva do CIT. Iniciouse dando a benvida á nova membro do CIT Rosa Ferreira Castro e admitindo a renuncia de M^a Jesús Gaiteiro Barreiro.

Oficiou de pregoeiro o doutor Ramiro Varela Cives, a quen se lle impuxo o Salmón de ouro. Recibiron tamén este galardón Javier Otero Neira, licenciado en música, prestixioso pianista, profesor do Conservatorio Superior de Música de Vigo e actualmente do Conservatorio Profesional de Santiago, e a Valentín García Gómez, licenciado en Filoloxía Galego-Portuguesa, dinamizador cultural e secretario xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia, polo seu traballo incansable na defensa do idioma e a cultura galega, pola súa humanidade e permanente cercanía.

Este ano tuvo lugar na Praza da Constitución unha Gala Folclórica do Salmón na que actuaron as Agrupacións de Nuestra Señora del Rosario, Salleko Dantza Eta Txistu Taldea e Tequexetéldere. Tivo lugar tamén a degustación popular na que participaron 11 establecementos, a XVII Ruta do Salmón en BTT, a concentración de motos Harley-Davidson e unha feira de artesanía.

41ª Festa do Salmón. 2014

Celebrouse o 18 de maio sendo a pregoeira Mercedes Brea López, catedrática de Filoloxía Románica da Universidade de Santiago de Compostela, a quen se lle impuxo o Salmón de Ouro. Concedéronse tamén salmóns dourados á Banda de Gaitas de Barbude pola súa extensa traxectoria na promoción e difusión do folclore tradicional; recolleu a insignia o seu fundador e director José Manuel Porto Iglesias. Así mesmo foi merecente desta condecoración Álex Marque Porto, que levou o nome da Estrada ao máis alto nivel da competición ciclística internacional e por representar todo un exemplo de superación persoal.

Tivo lugar a degustación popular na que 10 establecementos repartiron 6.600 racións de salmón e bebeuse sidra ecolóxica do Lagar de Rivela.



Fíxose a XVIII Ruta do Salmón en BTT. Participaron, ademáis do propio Álex Marque, os ciclistas Ezequiel Montero e Gustavo César Veloso.

Tamén se celebrou a xa tradicional feira de artesanía, unha exposición de toucas e a mostra de coches antigos e motos Harley-Davidson.

42ª Festa do Salmón. 2015

Celebrouse o 17 de maio. Na reunión da Directiva do CIT, de data de 25 de marzo, o presidente dá conta do novo logo do CIT creado polo artista Xosé Vizoso. En relación coa preparación dos actos relacionados coa Festa do Salmón acórdase:

Designar pregoeira e impoñer o Salmón de Ouro, a Margarita Pazos Barcala, presentadora de informativos da TVG dende o ano 1998 e premio Mestre Mateo á mellor comunicadora da televisión 2015. Conceder insignias do Salmón de Ouro a Carmen Conde Présaras, mestra xubilada por toda una vida dedicada á docencia, e a Jesús Carbia Pereiras, pescador deportivo que foi campión do Concurso Internacional de Pesca do Salmón en Augas Galegas nos anos 1978, 1981 e 2014.

Celebrouse a degustación popular na que se repartiron 2.200 racións de salmón, ademais de sidra ecolóxica de Lagar de Rivela.

Fíxose a XIX Ruta do Salmón en BTT, a xa tradicional feira de artesanía e a mostra de coches antigos e de motos Harley-Davidson. Asimesmo o día 16 celebrouse no Teatro Principal o Festival Folclórico do Salmón.

43ª Festa do Salmón. 2016

Este ano cadrou no 15 de maio. O 14 de abril reúnese a Xunta Directiva do C.I.T. e acórdase:

Designar pregoeira e impoñer insignia do Salmón de Ouro, á Ofelia Rey Castelao, catedrática de Historia Moderna da Universidade de Santiago de Compostela, escritora e investigadora.

Ourtorgar o salmón de ouro a:



Fotos: cortesía de Puri Areán.

- O grupo folclórico Tequexetéldere, polo seu labor didáctico e de difusión do noso patrimonio cultural e pola súa recompilación etnográfica.
- Club Bádminton A Estrada, polos seus logros nacionais e internacionais.

Fíxose por vez primeira a degustación popular de salmón na contorna do novo mercado cun novo formato *chill out* exterior, con mú-

sica en vivo de *Mister Cool* e servíronse 2.300 bandexas cun total de 6.900 racións de salmón cocinados por Cervela, La Bombilla, Juan, Os Peares, Samaná, A Casa do Pan, Nixon, O Asador de Leo, Velis Nolis e Mar de Compostela, con sidra ecolóxica Lagar de Ribela.

Tamén tivo lugar a feira de artesanía, a mostra de coches antigos e de motos Harley-Davidson e unha exposición fotográfica dos Xenerais da Ulla.

44ª Festa do Salmón. 2017

Tivo lugar o domingo 21 de maio.

O día 11 de abril reúnese a Xunta Directiva do C.I.T. e no relativo á preparación dos actos relacionados coa Festa do Salmón, acórdase:

Designar pregoeiro e impoñer o salmón de ouro a Juan Luis Blanco Valdés, licenciado en Filoloxía Hispánica e Filoloxía Galego-Portuguesa pola Universidade de Santiago de Compostela, director do Servizo de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela e premio Manuel Reimóndez Portela de Xornalismo, con grande arraigo familiar na vila e unha brillante traxectoria profesional.



Foto: cortesía de Puri Areán.



Foto: cortesía de Puri Areán.

Acórdase así mesmo outorgar insignia do salmón de ouro a:

- María Dolores Araújo Arias, mestra e activista cultural, polo seu labor como docente e dinamizadora cultural estradense e pola súa fecunda actividade social.
- Ramiro Abelleiro Lagos, a título póstumo, destacado empresario de hostalería estradense, avanzado ao seu tempo, que fixo da Estrada un referente no sector.

Este ano a degustación popular celebrouse, por segundo ano consecutivo, no entorno do novo Mmrcado. Servíronse 2.500 bandexas de salmón con 5.000 racións.

Así mesmo tivo lugar a tradicional feira de antigüidades e artesanía cun encontro de palilleiras; tamén o Festival Folclórico do Salmón organizado por Tequexetéldere e a concentración de motos Harley-Davidson.

45ª Festa do Salmón. 2018

Este ano a Festa do Salmón celébrase o día 20 de maio.

Polo CIT designouse pregoeiro a Carlos Acuña Castroviejo, profesor emérito da USC, catedrático de Fisioloxía e adxunto de Neurofisioloxía Clínica do Hospital Clínico de Santiago de Compostela. Doutor en medicina natural.

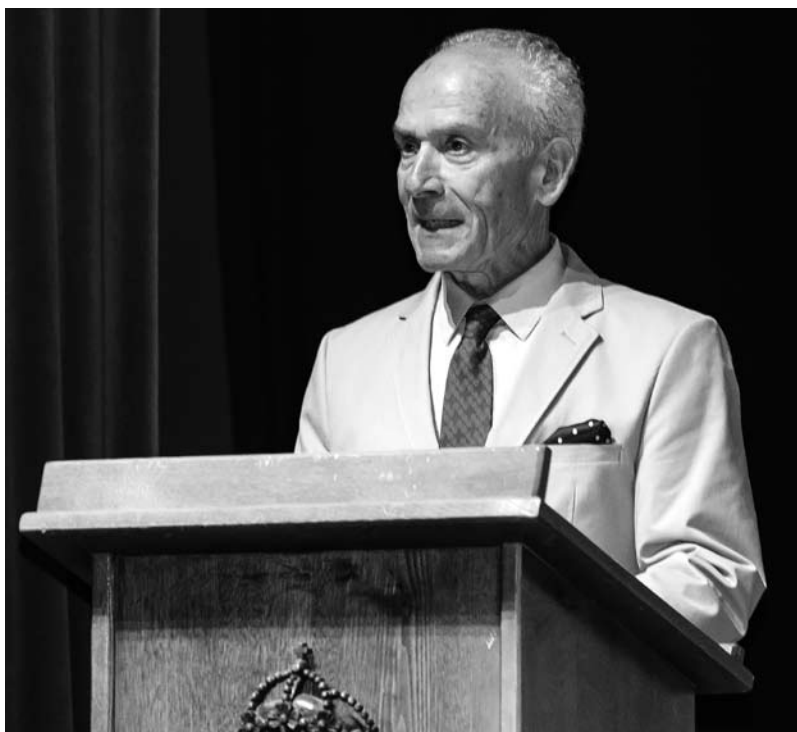


Foto: cortesía de Puri Areán.

O Salmón de Ouro recaeu nesta edición, ademáis de no pregoeiro, en:

- Coral Polifónica Estradense, creada no ano 1997, por levar sempre o nome da Estrada en todas as súas actuacións. En agradecemento polo galardón cerrou o acto do pregón e imposición dos salmóns de ouro interpretando «Ai linda amiga» e o «Himno da Estrada».
- Fundación Casa Ducal de Medinaceli, creada en 1980 e representada polo seu presidente Juan Manuel Albendea Solís, polo seu labor de conservación do Pazo de Oca e xardín barroco, facendo del o conxunto pacego mellor conservado de Galicia.

Celebrouse a tradicional degustación popular na Praza do Mercado, repartindo 3.000 bandexas con 6.000 racións de salmón preparados de 20 formas diferentes; houbo acompañamento de sidra



Foto: cortesía de Puri Areán.

ecolóxica Lagar de Ribela e ambientación musical do grupo de jazz de Carlos Barruso.

Dentro das actividades deportivas relacionadas coa Festa tivo lugar, na praia fluvial, o «Raid Hípico Festa do Salmón» con 53 participantes que recorreron 80 km. Celebrouse tamén a Ruta do Salmón en BTT con 185 participantes que completaron 40 km.

46ª Festa do Salmón. 2019

Tivo lugar o día 19 de maio.

Na reunión dos membros do CIT de data 18 de abril, no relativo á preparación dos actos relacionados coa Festa do Salmón, tómanse os seguintes acordos:

Outorgar a insignia do salmón de ouro, a título póstumo, a José Luis Reimóndez Fernández polo seu labor como presidente á fronte desta entidade, así como pola súa implicación na dinamización cultural da Estrada.

Nomear pregoeiro e impoñer insignia do salmón de ouro a Armando Requeixo Cuba.

Outorgar a insignia do salmón de ouro á asociación Codeseda Viva, polo seu labor de recuperación do Camiño da Geira.

Impoñer, a proposta do Concello, a insignia do salmón de ouro a Hijos de Rivera.

A Festa do Salmón, nesta edición, organizada polo Concello, tivo o carácter de póstuma homenaxe a quen foi o seu gran valedor,



Fotos: cortesía de Puri Areán.

José Luis Reimóndez Fernández, falecido o 15 de decembro de 2018 e a quen o Concello da Estrada concede o Salmón de Ouro.

O pregoeiro, Armando Requeixo Cuba, investigador, profesor da Universidade de Santiago de Compostela, crítico literario e tradutor; secretario do Centro Ramón Piñeiro para a Investigación en Humanidades e coordinador de actividades e publicacións da Casa-Museo Álvaro Cunqueiro. Membro da Asociación de Escritoras e Escritores en Lingua Galega, da Asociación Española de Críticos Literarios e da Asociación Galega da Crítica. Dedicou o seu pregón a Luis Reimóndez.

A degustación popular do salmón efectuouse no novo mercado e na Praza do Mercado, coa participación de 10 establecementos de hostalería; repartíronse 6.400 racións de salmón.

No apartado das actividades deportivas celebrouse o IV Raid Hípico do Salmón na praia fluvial de Liñares e a Ruta do Salmón BTT.

Na sala Abanca inaugurouse unha Exposición de Bonsais e a Coral Polifónica Estradense deu un concerto no Teatro Principal como cerre de festa.

Os anos 2020 e 2021 non se celebrou a Festa do Salmón a causa da pandemia de COVID-19.

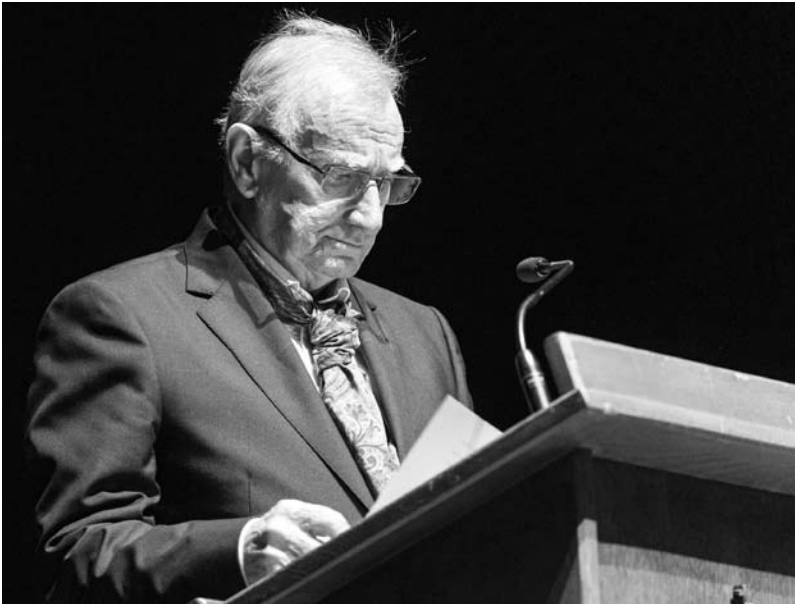
48ª Festa do salmón. 2022

Este ano volveuse a celebrar coma sempre o tercer domingo de maio que este ano coincide co día 15.

Designouse pregoeiro desta edición a Cándido Pazos, escultor, paisaxista, investigador, Premio Nacional de Debuxo, Premio á flor máis orixinal en Bruxelas pola súa camelia Xacobe, e embaixador do Camiño Xacobeo, con máis de 60 esculturas de gran tamaño relacionadas coas Rutas Xacobeas, que están espalladas por toda Europa.

Os Salmóns de Ouro otorgáronse ademais de ao pregoeiro a:

- Axencia Galega de Emerxencias, con sede na Estrada, entidade de que concentra a coordinación dos servizos de emerxencias



Fotos: cortesía de Puri Areán.

e que activa cada un dos dispositivos de intervención en todo o territorio galego, tendo unha actuación imprescindible e esencial na loita contra os efectos do coronavirus. Recolleu a insignia o seu xerente Marcos Araújo Pereira.

- Unidade de Atención Primaria da Estrada, premio ó mellor Centro en Atención Primaria de toda España por catro anos consecutivos, polo seu labor durante a pandemia. Recolleu o Salmón o seu Xerente Juan Sánchez Castro.

Celebrouse coma sempre a degustación popular na Praza do Novo Mercado, na que se ofreceron 20 receitas dos establecementos Malo Será, Cervela, A Casa do Pan, Ananás, A Bombilla, Mr. Pizza, Velis Nolis, O Asador de Leo, Os Peares e Valenciaga, consumíndose 3.500 bandexas. Celebrouse unha actuación do Obradoiro de Música Moderna Carlos Barruso.

Tamen se celebrou o Raid Hípico do Salmón, na praia fluvial, este ano, e por primeira vez, de carácter internacional, contando con 40 cabalos; a Ruta do Salmón en BTT e o Concurso Internacional de Pesca do Salmón nos cotos de Sinde, Pontevea, Santeles e Ximonde. Cerrou a festa unha actuación de la Coral Polifónica Estradense no Teatro Principal.

49ª Festa do Salmón. 2023

A Festa do Salmón celébrase o 21 de maio. Con anterioridade, o día 18 de abril, reúnese a Xunta Directiva do C.I.T., estando presentes tódolos membros: Mercedes González Rey, vicesecretaria, Miguel Ramón De La Calle Amaro, vogal, José Antonio García Villar, vogal, María Enriqueta Sanmartín Carbón, secretaria, Rosa Ferreira Castro, vogal e José Manuel Bouzas Blanco, tesoureiro.

Os membros da Xunta Directiva presentan neste acto a dimisión dos seus cargos por rematar os mandatos estabrecido nos Estatutos.

Acórdase poñer tódolos cargos a disposición da Concellería de Cultura do Excmo. Concello de A Estrada, facendo entrega a Secretaria da acta de dimisión xunto co saldo da conta e a documentación existente.

Nesta edición faise cargo da súa organización o Concello da Estrada.

O pregoeiro da festa foi Valentín García Gómez, licenciado en Filoloxía Galego-Portuguesa pola Universidade de Santiago de Compostela, secretario xeral de Política Lingüística da Xunta de Galicia



desde o ano 2012 e responsable do Servizo de Normalización Lingüística entre 1994 e 2001, persoa moi vinculada á Estrada.

Os Salmóns de Ouro outorgáronse, ademais do pregoeiro a:

- Juan Andrés Fernández Castro, mestre, doutor en Historia pola Universidade de Santiago, escritor, investigador, director do Museo do Pobo Estradense Manuel Reimóndez Portela e director da súa publicación, *A Estrada, miscelánea histórica e cultural*.
- Asociación Maceira e Sidra, pola súa contribución á recuperación da tradición sidreira local, e a organización da Feira da Sidra que ten lugar tódolos anos no mes de xuño.

Así mesmo tivo lugar a degustación popular na Praza do Mercado, repartíndose 5.600 racións con 20 especialidades elaboradas por 10 establecementos estradenses: A Bombilla, Velis Nolis, Samaná, Malo Será, Os Peares, Cervela, A Casa do Pan, Pazo de Xerlís, Restaurante Río Liñares e Míster Pizza, contando co actuación musical do grupo Big Band Carlos Barruso.

Celebrouse unha Exposición de Bonsais; a Ruta BTT do Salmón, o Festival Folclórico do Salmón no Teatro Principal organizado por Tequexetéldere e no que interviron a Agrupación Folclórica Virgen de las Cruces e Coral Polifónica Estradense.

50ª Festa do Salmón. 2024

Celebrouse o 19 de mayo. Nesta edición a festa cumpre 50 anos, por iso o seu cartel anunciador evoca a primeira festa no ano 1974.

Nesta edición o pregoeiro foi Luis Ferro Pego, investigador en heráldica, diplomado en Heráldica e Nobiliaria e directivo da Asociación Academia de Xenealoxía Heráldica e Nobiliaria de Galicia; autor, xunto con José Manuel Bértolo Ballesteros, da obra *Torres, Pazos e Casas Fidalgas do Concello da Estrada* e de diversos traballos de investigación sobre a historia de A Estrada; premio Manuel Reimóndez Portela de Xornalismo.

Ademais do pregoeiro impuxéronse salmóns de ouro a:

- Simón Couceiro Riveira, músico e compositor estradense, autor da obra para banda sinfónica *A batalla de Matalobos* e dos poemas sinfónicos *A Raça das Bestas* e *A Muñeira do Salmón*. Simón Couceiro ganou o Premio de Música de Cámara Andrés Segovia-José Míguel Ruiz Morais dos anos 2007 e 2011. Actualmente é mestre por oposición da Banda Municipal de Música de Santiago de Compostela. Recolleu a insignia súa nai Amparo Riveira.
- Restaurante Argentinos Burguer, emblemático restaurante estradense fundado o 20 de xuño do ano 1980 por Sindo Pose e Marta Ventura. Logrou o premio á mellor hamburguesa en España no IV campionato nacional e entrou na guía Repsol na categoría Soletes no apartado *Fast Good* de comida rápida de calidade contrastada.

Na desgustación popular participaron 9 establecementos: A Casa do Pan, Restaurante Río Liñares, Velis Nolis, Samaná, Malo Será, Os Peares, Mister Pizza, Panadería Cervela e Casa do Lagoeiro. Actuou a Big Band Carlos Barruso.



Fotos: cortesía de Puri Areán.

Organizouse unha exposición de Bonsais; tamén tivo lugar o Raid Hípico do Salmón na praia fluvial de Liñares; a Ruta BTT do Salmón; o Concurso Internacional de Pesca do Salmón nos cotos de Sinde, Pontevea, Santeles e Ximonde e o Festival Folclórico do Salmón no Teatro Principal, organizado por Tequexetéldere. Actuaron tamén a Agrupación Folclórica Tablas de Daimiel e a Coral Polifónica Estradense.

A ESTRADA

miscelánea histórica e cultural



miscelanea.aestrada.com
ISSN 1139-921X

Número 1 (1998)

Presentación • *A agricultura en Castrovite (Orazo, A Estrada) durante a Idade do Ferro.* Xulio Carballo Arceo • *A Estrada nos seus documentos antigos. Tres documentos do século XV escritos en galego relativos ó lugar de Gudín en Guimarei, A Estrada.* Xoán Andrés Fernández Castro • *Os hórreos na Galicia.* Olimpio Arca Caldas • *A Estrada na obra gráfica de Castelao.* José Manuel Castaño García • *Reflexiones sobre un lienzo de Corredoira.* Javier Travieso Mougán • *Unha parte da historia da biblioteca pública municipal de A Estrada.* Mario Blanco Fuentes • *Aproximación ó estudio da chegada e desenvolvemento do alumado público eléctrico na Estrada. (1900-1950).* María Jesús Fernández Bascuas • *Dieciséis años de Parlamento de Galicia. (Balance de su producción legislativa).* Roberto L. Blanco Valdés.

Número 2 (1999)

As dúas mulleres de Castelao. Olimpio Arca Caldas • *Aproximación a xénese urbanística da vila da Estrada I.* María Jesús Fernández Bascuas • *Os traballos e os días. Aspectos da vida cotia no rural estradense do S. XIX. Os testemuños de García Barros, Marcial Valladares e Alfredo Vicenti.* Juan A. Fernández Castro • *Aproximación ó mundo das fortalezas na Galicia Medieval.* Manuel Mosquera Agrelo • *Os trobadores de Taveirós.* Mercedes Brea • *La poética de Pay Soarez de Taveirós.* Gema Vallín • *A actividade textil tradicional no Val do Vea (A Estrada-Pontevedra) Espadelas e espadeleiros.* Manuel Rodríguez Calviño • *Memoria gráfica do Corpo de Ejército de Galicia na Guerra Civil española* • *La Purísima de Asorey de La Estrada (Pontevedra).* Javier Travieso Mougán • *Cando o ceo escurece. Crónica da*

epidemia de gripe de 1918 na parroquia de Sabucedo-A Estrada. Pontevedra. María del Pilar Regueiro Ovelleiro • *Un singular Centro Bibliográfico Galego.* Xosé Neira Vilas.

Número 3 (2000)

Estudo de materiais procedentes do Castro de Viladafonso (Olives, A Estrada, Pontevedra). Beatriz Pereiras Magariños, Xosé Lois Ladra Fernández, Nuria Calo Ramos • *Escudo y linaje de la Casa de Guimarey.* Eduardo Pardo de Guevara y Valdés • *Acción colectiva e élites locais en Galicia. O motín de xullo de 1870 na Estrada (Pontevedra).* Xoán Andrés Fernández Castro • *Aproximación a xénese urbanística da vila da Estrada II. A transición urbanística. (1901-1926).* María Jesús Fernández Bascuas • *O ferrocarril de Pontevedra a Monforte.* Xosé Manuel Castaño García • *Origen y evolución del municipio de A Estrada (Pontevedra). Factores geográficos y condicionantes históricos.* Ángel Miramontes Carballada • *A Estrada, terra saudable. O sanatorio “Nuestra Señora del Carmen”.* Olimpio Arca Caldas • *Un nocturno de Castelao.* Javier Travieso Mougán • *Fondos bibliográficos da biblioteca do poeta Xosé Manuel Cabada Vázquez (1901-1938).* Manuel Cabada Castro • *Estradenses en América. Cartas privadas de emigrantes en tempos y destinos diferentes.* María Luisa Pazos Pazos.

Número 4 (2001)

Sobre o nome da Estrada. Fernando Cabeza Quiles • *Mario Blanco Fuentes (1917-2000). Unha fotobiografía.* Juan L. Blanco Valdés • *Algúns indicadores demográficos da parroquia de Guimarei (A Estrada-Pontevedra). 1700-1850.* Juan Andrés Fernández Castro • *Medicina popular en terras de Tabeirós (A Estrada-Pontevedra).* Manuel Reimóndez Pórtela • *A translatio dos restos do poeta Xosé Manuel Cabada Vázquez ó cemiterio de Codeseda (A Estrada).* Mario Blanco Fuentes, Xoán Andrés Fernández Castro • *Novas imaxes da arqueoloxía castrexa estradense a través das coleccións Bouza-Brey e Fraguas Fraguas do Museo do Pobo Galego.* Josefa Rey Castiñeira, Manuel Rodríguez Calviño • *O próximo vivido.* Manuel Pereira Valcárcel, Pilar Gaspar • *Márgara. Apuntes biográficos dunha muller estradense.* Olimpio Arca

Caldas • *Población y territorio en el municipio de A Estrada (Pontevedra), 1887-1996*. Ángel Miramontes Carballada.

Número 5 (2002)

Novas matinacións encol do topónimo A Estrada. Manuel Castiñeira Rodríguez • *Breve aproximación os muíños da parroquia de Riobó (A Estrada-Pontevedra)*. Juan Fernández Casal • *Achegamento á historia do campo de fútbol da Estrada e do “Deportivo Estradense”*. Mario Blanco Fuentes • *Na outra banda do río, nun solpor azul de tarde*. Texto: Xosé Lueiro Fotos: Francisco Azurmendi • *Análisis y planeamiento del suelo industrial en el municipio de A Estrada (Pontevedra)*. Ángel Miramontes Carballada • *A casa consistorial da Estrada (Pontevedra) obra sobranceira do arquitecto Franco Montes*. María Jesús Fernández Bascuas • *Un edificio estradense recuperado para uso cultural: el museo Manuel Reimóndez Portela*. Isabel Carlín Porto • *Sobre o topónimo Brea*. Fernando Cabeza Quiles • *A crise de mortalidade de 1769 en Ouzande (A Estrada-Pontevedra)*. Juan Andrés Fernández Castro • *O pasado máis saudable da Estrada*. Manuel Pereira Valcárcel • *Don Nicolás Mato Várela. Párroco de San Paio da Estrada e San Lourenzo de Ouzande*. Olimpio Arca Caldas • *Maíndo (A Estrada-Pontevedra): Espacio xeográfico, humano e histórico na ascendencia do condado de Ximonde*. Héitor Picallo Fuentes • 2002, ano de Frei Martín Sarmiento. *Semblanza de Fr. Martín Sarmiento*. Pilar Allegue • *A Estrada no Informe de Literatura 1999, do “Centro Ramón Piñeiro”*

Número 6 (2003)

Cápelas e santuarios do Concello da Estrada. Francisco Arzurmendi Iglesias • *Irmáns casan con irmáns, 1650-1850. Aspectos demográficos desta singularidade matrimonial en terras de Tabeirós, A Estrada-Pontevedra*. Juan Andrés Fernández Castro • *Un proxecto irrealizado de 1891. La fuente de Neptuno para la villa de A Estrada*. Isabel Carlín Porto • *Os escudos do Concello da Estrada dende 1840*. M^a Jesusa Fernández Bascuas • *La evolución de los montes en el municipio de A Estrada (Pontevedra) en los siglos XIX y XX*. Ángel Miramontes Carballada • *Alfabetización y red escolar de A Estrada, siglos XVIII y XIX*. Ofelia Rey Castelao • *A Estrada, 18 de xullo de 1936*. Dous

testemuños. Juan L. Blanco Valdés • A Virxe de Gundián. Juan Fernández Casal • *Breve contribución á biografía do señor de Vilancosta, Don Marcial Valladares Núñez (Berres, A Estrada 1821-1903)*. Juan Andrés Fernández Castro • *En torno ó topónimo Toedo*. Fernando Cabeza Quiles • *Maíndo (A Estrada-Pontevedra): Espaço xeográfico, humano e histórico na ascendencia do Condado de Ximonde, II*. Héitor Picallo Fuentes • *Recuerdos de una matrona*. Carmen Ferreiro Porto • *Antonio Álvarez Insua. Defensor dunha Cuba española*. Olimpio Arca Caldas • *Don Xoán Manuel Fontenla García, último párroco de Ouzande*. Manuel Castiñeira Rodríguez.

Número 7 (2004)

Fábrica de papel en Riobó. Juan Fernández Casal • *O Museo do Pobo Estradense «Manuel Reimóndez Portela». A institución e a exposición permanente*. María Carbia Vilar • *Cartas dun emigrado estradense*. Gerardo Cabada Castro • *Nacimiento y consolidación de la capital del mueble en Galicia. El municipio de A Estrada*. Ángel Miramontes Carballada • *Achegamento ás pesqueiras estradenses do río Ulla*. Damián Porto • *Vermello, amarelo e morado: as cores de Ángel Lemos. In memoriam*. Héitor Picallo Fuentes • *O topónimo «Baloira»*. Fernando Cabeza Quiles • *La emigración en ocho parroquias de A Estrada*. M^a Milagros Castro González • *Maíndo: espazo xeográfico, humano e histórico no dominio do condado de Ximonde*. Héitor Picallo Fuentes • *Alén da Saudade: a fotografía como documento histórico*. Juan Andrés Fernández Castro • *Excavación arqueolóxica del túmulo megalítico de Xestas*. Pablo Bandín Rosende • *A razoable esperanza: quince momentos*. Alberte Maceira Peiteado • *Alcaldes estradenses*. María Jesusa Fernández Bascuas • *A tradición e as tradicións na freguesía de Ouzande nos séculos XVII, XVIII e XIX*. Manuel Castiñeira Rodríguez.

Número 8 (2005)

A propósito dunha páxina inédita de Waldo Álvarez Insua. Xesús Alonso Montero • *Algúns topónimos da parroquia de Guimarei*. Fernando Cabeza Quiles • *Aproximación ás expresións de fe relixiosa e prácticas de piedade dos fregueses de San Paio de Figueiroa e da Estrada nos últimos catro séculos*. Manuel Castiñeira Rodríguez • *Libros e lecturas do clero rural en Tabeirós-*

Terra de Montes durante o século XIX. María Jesusa Fernández Bascuas • *O mercado de peixe na Estrada rural*. Juan Fernández Casal • *Familias e veciños do «lugar y aldea de La Estrada» a mediados do século XVIII*. Juan Andrés Fernández Castro • *Obras de adaptación no museo do pobo estradense «Manuel Reimóndez Portela»*. Ana Pazos Bernárdez • *Catálogo do arquivo da Casa do Preguecido: de morgados e fidalgos medianeiros*. Damián Porto Rico • *En memoria de José Pereiro*. Javier Travieso • *A virxe Peregrina de San Breixo de Lamas (A Estrada, Pontevedra)*. Xosé Carlos Valle Pérez • *A domesticación dende unha perspectiva etnoarqueolóxica: os cabalos de monte do curro de Sabucedo*. Xosé Manuel Vázquez Varela • *San Miguel de Castro: estudio histórico-artístico*. Dolores Villaverde Solar.

Número 9 (2006)

As Memorias de familia de Marcial Valladares. Mercedes Brea e M^a Xesús Nogueira Pereira • *Dos papeis de Manuel García Barros. En lembranza (e homenaxe) dunha amizade*. Juan L. Blanco Valdés • *De fritideiros e artistas*. Juan Fernández Casal • *Literatura estradense en internet*. Henrique Neira Pereira • *Análise da xeografía electoral do concello da Estrada (Pontevedra)*. Ángel Miramontes Carballada • *Algúns topónimos das parroquias da Estrada, Matalobos, Ouzande e Toedo*. Fernando Cabeza Quiles • *A Estrada rural e urbana. Estudio comparativo de dous modelos demográficos (1870-1970)*. Juan Andrés Fernández Castro • *Breve reseña biográfica do fotógrafo don Xosé Ramos Garrido (Codeseda, A Estrada, 1887-1967)*. José Javier Ramos Pérez • *Primeira catalogación dos documentos do fondo de Miguel Nine Novais*. Damián Porto Rico • *Carlistas e liberais en terras estradenses. A derradeira batalla do caudillo Gorostidi*. María Jesusa Fernández Bascuas • *Radio Estrada, Emisora Parroquial*. Pepe López Vilariño.

Número 10 (2007)

Sobre a Torre da Insua de Cora. Henrique Neira Pereira • *Estradenses en la Guerra de la Independencia. Don Felipe Constenla y Garrido (1808-1810)*. José Manuel Pena García • *Al mando y en buenas asistencias: vejez y grupo doméstico en la Tierra de Tabeirós a mediados del siglo XVIII*. Camilo Fernández Cortizo • *Unha compartida teima galeguista ata o final: Díaz Baliño,*

Casal e Cabada Vázquez. Manuel Cabada Castro • San Martiño de Riobó: xentes e paisaxes. Dos papeis de Xosé Figueiras Baltar. Juan Fernández Casal • *Algúns topónimos das parroquias de Sabucedo, Liripio, Codeseda e Souto*. Fernando Cabeza Quiles • *Justo Martínez Martínez (1842-1930). Resumen biográfico*. Carlos Viscasillas Vázquez • «*Sucumbir a merced de la calumnia y la infamia*»: represión, pauperización y muerte entre la Guerra Civil española y la década de 1940. Ruy Farías • *Inventario de ermidas, capelanías e obras pías da Estrada (1567-1959)*. Damián Porto Rico • *Radio Estrada: festival estradense de interpretación. Unha lembranza*. Secundino e Manuel Pereira Valcárcel • «*Lela*»: a sombra dun amor ingrato. En desagravio de Rosendo Mato Hermida. María Dolores Mato Gómez • *A Estrada, pobo de acollida. Na lembranza das meniñas austríacas refuxiadas no 1948*. Noni Araújo • *O fondo fotográfico «Celestino Fuentes» do Museo Manuel Reimóndez Portela da Estrada*. Juan Andrés Fernández Castro • *Os oficios na terra da Estrada. Un panorama no século XVIII*. César Gómez Buxán • *La solariega Casa da Silva*. Francisco Rubia Alejos • *Necrolóxica*. Andrés Tarrío Barreiro (1970-2007). Miguel Seoane García • *Suso Muras (1958-2007)*. Pintor. José Manuel Nogueira.

Número 11 (2008)

Breve historia de una litografía «incunable». Carolina Puertas Mosquera • *Os derradeiros arrieiros de Tabeirós-Terra de Montes*. Luis-Manuel Caxide Diéguez • *O Ulla lampreeiro. Gastronomía, tradición e folclore*. Juan Fernández Casal • *As coplas de antroido viaxan no tempo*. Henrique Neira • *Fernández Sánchez pintando en Sabucedo*. Javier Travieso Mougán • *La Casa de Montegudo en la feligresía de San Jorge de Codeseda*. Luis Manuel Ferro Pego • *Novos escritos de Xosé Manuel Cabada Vázquez*. Manuel Cabada Castro • *O movemento agrarista na Estrada: un intento de rexeneración política e avance social*. Jesús Palmou Lorenzo • *Estradenses en la guerra de la Independencia*. Don Felipe Constenla y Garrido: campaña de 1810. José Manuel Pena García • *A Estrada en panexétrico. Cincuenta anos de evocacións na prensa periódica (1949-1999)*. Juan L. Blanco Valdés • *Gravados rupestres na Estrada; da Ida-de do Bronce aos nosos días*. Juan Andrés Fernández Castro • *Tempo de lecer*

no rural estradense a mediados do século XX. Os testemuños fotográficos de Celestino Fuentes González (1918-1987). Juan Andrés Fernández Castro, María Jesusa Fernández Bascuas • *A toponimia menor do concello da Estrada (I)*. María José Folgar Brea • *Catálogo da colección Ramos Vázquez (I)*. Damián Porto Rico • *Necrolóxica: In memoriam*. Manuel Castiñeira Rodríguez.

Número 12 (2009)

El Teatro Principal, corazón cultural de A Estrada. Juan Pedro Pérez Pérez • *La enseñanza media en A Estrada (1933-1938) a partir de una fuente inédita*. Margarita Figueiras Nodar • *Virxilio Viéitez Bértolo (1930-2008)*. Lucía Carballeda Suárez • *Toponimia menor do concello de A Estrada. II Matalobos-Vinseiro*. María José Folgar Brea • *Proxecto de reforma de dúas pontes sobre o río Ulla: Sarandón e Pontevea*. Olalla Barreiro Molano • *La montaña de Sabucedo ante la mirada de Manuel Torres. Consideraciones sobre la pintura de paisaje*. Javier Travieso Mougán • *De escolantes e escolas. Saudosa evocación dos tempos idos*. Juan Fernández Casal • *Meteoroloxía e climas nas coplas e refráns da Ulla*. Paloma Barreiros, Juan Taboada e Henrique Neira • *Un conde de Pallares en Santa Mariña de Ribeira, A Estrada*. J. M. Bértolo Ballesteros y Luis Ferro Pego • *Catálogo da colección Ramos Vázquez, 1785-1956. II*. Damián Porto Rico • *D. Manuel Castiñeira, primer párroco del post-concilio en A Estrada. Apuntes para una biografía (I)*. José Luis Dorelle Iglesias • *Da mar ao laboratorio*. Laudatio de Manuel Sanmartín Durán.

Número 13 (2010)

Apuntes para una biografía: el médico Pena, José Pena Eirín y su esposa Manolita Chicharro. Genaro Pena Chicharro • *As outras historias do Pazo de Oca*. Juan Fernández Casal • *Fermín Bouza Brey. O xuíz da Estrada*. Jesús Palmou Lorenzo • *La «Casa de Barcia» en San Miguel de Cora (A Estrada)*. José M. Bértolo y Luis Ferro Pego • *Breves notas sobre a vida dos cemiterios da Estrada*. Luis Gil • *Reproducción do Cruceiro da Estrada*. Susana Pazo Maside • *O vreeiro por Terra de Montes e Tabeirós. Comercio e peregrinaxe*. Francisco Rozados “Rochi” • *Olives, un topónimo singular*. Fernando Cabeza Quiles • *Os nomes dos devanceiros. Antroponimia estradense. Séculos XVII e XVIII*. Juan

Andrés Fernández Castro • Contos de dor e sofrimento. Newton Sabbá Guimarães • El recurso a la Justicia Real en tierras estradenses durante el Antiguo Régimen. Margarita Figueiras Nodar • A Estrada e as freguesías medievais na obra de Antonio López. Xosé Manoel Sánchez Sánchez • Unha reseña da prensa deportiva na comarca da Estrada. Gerardo Vázquez Morandeira • A Estrada, el urbanismo de una villa marcada la emigración. M^a Milagros Castro Suárez.

Número 14 (2011)

Arturo Rivas Castro (1898-1974), un sobranceiro físico e químico de Sabucedo (A Estrada). Manuel Cabada Castro • Sobrevivir ao desamparo e a morte. Entrevista a Constantino Fernández Prado. Olalla Barreiro Molano; Alba Fernández Sanmartín e Rui Farías • Breve achega biográfica a don Antonio Liste Rodríguez, “O Cura Liste” (Riobó 1912-Cambados 2003). Juan Fernández Casal • A Estrada entre ceo e terra. Fernando López Francisco; José López López e J. Pedro Pérez Pérez • El viaducto sobre el río Ulla, premio San Telmo 2011 a la mejor obra de ingeniería civil gallega. Juan Pablo Villanueva Beltramini • A silente quietude da pedra. Tono Arias, Juan L. Blanco Valdés • El legado de Castelao al “Recreo Cultural” de A Estrada. Javier Travieso Mougán • La casa de A Silva en Vendexa. Luis Manuel Ferro Pego • Propuesta de blasón del concello de A Estrada. Luis Ferro Pego; Javier García Gómez • Toponimia menor no Concello de Forcarei. Quintelas-Dúas Igrexas. M^a José Troitino López • El Voto de Santiago en tierras de Tabeirós. Ofelia Rey Castelao • Prontuario metodolóxico para o estudo da desamortización na comarca estradense. Juan Andrés Fernández Castro • As pegadas xacobeas do concello da Estrada (I). Fernando Cabeza Quiles • Un século e medio de O Vello do Pico-Sagro. Henrique Neira Pereira • Serea de pedra e sal. María Canosa • Surrealismo e simbolismo nos contos de Neira Vilas. Newton Sabbá Guimarães • Um cancionero estradense. Isabel Rei Samartim • <http://miscelanea.aestrada.com>. O encontro dixital coa cultura estradense. Juan Luis Blanco Valdés.

Número 15 (2012)

Isaac Díaz Pardo, *in memoriam*. Charo Portela Yáñez • *El primer centro estradense de Formación Profesional: la Escuela del Trabajo*. Margarita Figueiras Nodar • *O Instituto da Estrada nas súas fontes hemerográficas e documentais. Parte I (1933-1960)*. Gisèle Maïssa Rodrigo • *Xuntanza homenaxe ós profesores do “Instituto Nacional de Segunda Enseñanza”*. A Estrada, 30 de agosto de 1959. Alfonso Varela Durán • *Lembranzas da escola de antano*. Juan Fernández Casal • *Seis cartas (tres inéditas) de Virxinia Pereira Renda (de Castelao) á familia de Ramón Otero Pedrayo (1948-1957)*. Xesús Alonso Montero • *Arturo Rivas Castro, un físico de Sabucedo cortexado e controlado polos intereses bélicos e económicos dos primeiros dirixentes franquistas*. Manuel Cabada Castro • *A rapa das bestas de Sabucedo. As súas denominacións e outros datos de interese*. Luís Manuel Ferro Pego • *Grupos familiares no rural galego do século XVIII. A parroquia de Ouzande, A Estrada (Pontevedra)*. Juan Andrés Fernández Castro • *Seiva e madeira. Olladas dun obxectivo*. Margarita Fraga • *Herdeiros de Atlas*. Marcos Míguez • *Algúns impresores (e libeiros) nas terras da Estrada*. Damián Porto Rico • *As pegadas xacobeas do concello da Estrada (e II)*. Fernando Cabeza Quiles • *Pazo da Mota*. José Manuel Bértolo Ballesteros • *Xornadas Manuel Reimóndez Portela, A Estrada: Un médico na aldea 20 anos despois* • *Manuel Reimóndez, o exemplo dunha vida*. Juan Andrés Fernández Castro • *O doutor D. Manuel Reimóndez Portela, conferenciante*. Olimpio Arca Caldas • *A paisaxe da Estrada*. Carlos Baliñas Fernández • *Manuel Reimóndez, vocación de servicio*. Xesús Palmou Lorenzo • *Tropezóns dun médico na aldea*. Emilio González Fernández • *La memoria individual como fuente histórica. A propósito de la obra de Reimóndez Portela*. Ofelia Rey Castelao • *O sanatorio de San Miguel de Castro, A Estrada*. Chus Fernández Bascuas • *A Estrada. Miscelánea Histórica e Cultural en Google Books*. Juan L. Blanco Valdés.

Número 16 (2013)

O Instituto da Estrada nas súas fontes hemerográficas e documentais. Parte II (1960-2012). Gisèle Maïssa Rodrigo • *Venturas e desventuras dunha parroquia estradense: San Cristovo de Remesar*. Juan Fernández Casal • *Meavía, A*

Estrada e outros topónimos viarios xacobeos de Tabeirós-Terra de Montes. Fernando Cabeza Quiles • *Casa dos Mariño na vila de A Estrada.* Luís Manuel Ferro Pego • *A presenza dos Gambino no concello de A Estrada.* José Manuel Bértolo Ballesteros • *De Ximonde a Pontecesures: un experimento de transporte de madeira polo río Ulla no ano 1883.* Henrique Neira Pereira • *As orixes da vila da Estrada. I. Factor xeográfico.* Juan Andrés Fernández Castro • *A primeira guerra carlista nas terras de Tabeirós. Accións militares e represalias na vila da Estrada (1835-1836).* Olalla Barreiro Molano • *Ateraxe de emerxencia en Aguións.* Xerardo Rodríguez Arias • *La iglesia del monasterio de Aciveiro.* Germán Fortes Pousa • *Memoria veterum rerum. Pinturas murais das igrexas de San Martiño de Riobó e Santa María de Nigoi. Cornixa da ábsida de Santo Tomé de Ancorados (A Estrada-Pontevedra).* Juan Andrés Fernández Castro • *Entre cielo y tierra.* Yolanda Iglesias • *Representacións gráficas e literarias de San Xoán da Cova.* Francisco Díaz-Fierros Viqueira • *Los Ulloa de San Pedro de Orazo (A Estrada, Pontevedra).* Carlos Viscasillas Vázquez • *Manuel García Barros (1913-1969). No centenario dun docente estradense exemplar.* María José García Blanco e Juan L. Blanco Valdés.

Número 17 (2014)

Farolas da Estrada. Luis Manuel Ferro Pego • *Unha aproximación ás obras custodiadas no Museo do Pobo Etradense “Manuel Reimóndez Portela”.* Ainhoa Álvarez Adriano e Vanesa Lago Somoza • *Misións populares xesuíticas no concello da Estrada (Pontevedra).* Manuel Cabada Castro • *1445. Un documento medieval (case) estradense (e breves notas).* Xosé M. Sánchez Sánchez • *Concelleiros estradenses I. Democracia (1975-2011).* Gisèle Maissa Rodrigo • *Os “Reimóndez Figueroa” de Castrotión (Oca).* José Manuel Bértolo Ballesteros • *As viaxes do dirixible Graf Zeppelin polo ceo da Ulla.* Henrique Neira Pereira • *Fragmentarios recuerdos autobiográficos para más allá de la Canda y Padornelo.* Manuel Cabada Castro • *Notas históricas introductorias para o estudo das pontes de pedra da Estrada.* Damián Porto Rico • *O crime do cura de Sabucedo.* Calros Solla Varela • *Sobre algunas personas influyentes en la villa de A Estrada y su término municipal.* Isabel Leyes Borrajo • *A Estrada, partido xudicial • Olladas do pasado. Retratos de mulleres do rural*

estradense no 1953. Juan Andrés Fernández Castro • *Estradenses en el canal de Panamá.* María Luisa Julia Pazos Pazos

Número 18 (2015)

Olimpio Arca, unha vida para o ensino. Ana Esmeralda e Olimpio P. Arca Camba • *Las estelas funerarias galaico-romanas encontradas en el ayuntamiento de A Estrada.* Vanesa Lago Somoza • *San Xoán da Cova no río Ulla e as lendas do noroeste peninsular.* Henrique e Xerardo Neira Pereira • *Geodemografía del municipio de A Estrada.* Julio Hernández Borge • *Catálogo da biblioteca de don José Dionisio Valladares efectuado polo seu fillo Marcial Valladares.* Juan Andrés Fernández Castro • *Minidicionario ou glosario da Rapa das bestas de Sabucedo. Un vademécum.* Manuel Cabada Castro e Roi Vicente Monteagudo • *Sociedad Hijos del ayuntamiento de La Estrada: 100 años en Cuba.* Manuel Barros del Valle • *Catálogo de reloxos de sol no concello da Estrada.* Luis Manuel Ferro Pego • *De regadíos e regantes.* Juan Fernández Casal • *O final da primeira guerra carlista en Tabeirós: as derradeiras accións da facción de Villanueva na comarca.* José Ramón López Fernández • *Notas para o estudo das primeiras arquitecturas industriais na Estrada.* Damián Porto Rico • *A figura do cronista oficial. Estudo de caso: José Docampo, corresponsal honorífico de Faro de Vigo en A Estrada.* Silvia Alende Castro e Lorena Penas Rey • *O xardín do Pazo de Oca, tres séculos á procura da harmonía.* Ignacio Valladares Pernas • *75 años de baloncesto en A Estrada.* Andrés Fernández Sanmartín.

Número 19 (2016)

Xosé Neira Vilas, a gran memoria de Galicia. José Miguel Alonso-Giráldez • *Pregón de Lamela (2016) e lembranza de Manuel Reimóndez Portela no seu centenario.* Alfonso Varela Durán • *Manuel Reimóndez Portela, unha homenaxe á Estrada.* Silvia Alende Castro • *A primeira comunicación via-ria (1928) da parroquia estradense de Sabucedo.* Manuel Cabada Castro • *A igrexa nova de San Xiao de Guimarei (A Estrada, Pontevedra) e o mestre de obras Andrés Fontaiña.* Juan Andrés Fernández Castro • *Ampliación do catálogo de reloxos de sol no concello da Estrada.* Luis Manuel Ferro Pe-

go • *Fundación del patronato de Nuestra Señora de la Presentación de la iglesia de San Estevo de Oca* (A Estrada, Pontevedra). María Isabel Leyes Borrajo • *Concelleiros estradenses II. Etapa franquista e predemocracia* (1939-1979). Gisèle Maïsa Rodrigo • *Pedro de Arén, arquitecto de Terra de Montes* (c. 1635-1699), e a súa descendencia. José M. Bértolo Ballesteros • *A capela da Algaria: devoción barroca e mecanismo de xestión económica dun patrimonio rural*. Damián Porto Rico • *Evolución da talla media dos estradenses entre 1920 e 1990*. Chus Fernández Bascuas • *Publicidade na prensa local nos inicios do século XX. Os diarios El estradense e El emigrado*. Carlota Brea Fernández • *Os sepulcros de Esteban Junqueras e da súa esposa Tereixa Vázquez na capela do Pazo de Oca*. Javier García Gómez.

Número 20 (2017)

Análise socio-hermenéutica dos imaxinarios sobre a realidade social do centro de Galicia. Juan R. Coca e Milton Aragón • *Desde la otra orilla*. Marga Fraga e Worldrone • *Padriños, madriñas, afillados e compadres en Terra de Tabeirós, 1635-1850*. Juan Andrés Fernández Castro • *Breve e familiar historia do apelido Castro*. Manuel Cabada Castro • *O camiño da “Geira romana” e dos arrieiros*. Luís Manuel Ferro Pego • *Sanjurjo Badía na Estrada*. Isabel Edreira Armesto • *Pazo A Nugalla en Pousada. Curantes*. J. M. Bértolo Ballesteros e Luís Manuel Ferro Pego • *O mosteiro de Aciveiro e o exercicio da xustiza*. J. M. Bértolo Ballesteros • *Guía de recursos faunísticos, extinguidos e por extinguir, das terras da Estrada*. Damián Porto Rico • *Historias da historia*. Olalla Barreiro Molano • *Un día de mercado na Estrada*. Aroa Martínez • *Historia de la Subida automovilística a A Estrada*. Javier Figueiredo Pérez y Jesús Martínez Piñeiro • *A sociedade agrícola e do seguro do gando de Orazo-Loimil (1913-1919)*. Chus Fernández Bascuas • *Mario Blanco Fuentes e o seu tempo*. Juan L. Blanco Valdés • *Mario Blanco Fuentes, alcalde (1959-1971)*. Chus Fernández Bascuas • *Mario Blanco Fuentes, xurista*. Xesús Palmou Lorenzo • *O fondo fotográfico Mario Blanco Fuentes da Guerra Civil Española*. Juan Andrés Fernández Castro • *A Estrada. Miscelánea histórica e cultural. 1998-2016. Índice de autores e títulos publicados (números 1-19)*. María Carbia Vilar

Número 21 (2018)

Sarita, María e a súa augamariña. Eva M^a García García • *Infancias.* Manuel Pereira Valcárcel • *Os caseiros: unha clase social extinta no rural galego.* Xoán Carlos García Porral • *Casal de Vilancosta ou dos Valladares.* José Manuel Bértolo Ballesteros • *Manuel Porto Verdura.* Luís Manuel Ferro Pego • *Vías romanas XX y XIX.* César M. González Crespán • *Catálogo fotográfico dos muíños da parroquia de Santo André da Somoza.* Toño Barbeito Sanmartín • *Un ribeirense na Corte dos Austrias.* Damián Porto Rico • *Novos petróglifos do grupo galaico da arte rupestre no concello da Estrada.* Jorge Fernández Guerra • *Pazo do Outeiro de Maíndo.* José Manuel Bértolo Ballesteros e Luís Manuel Ferro Pego • *A música nas festas no Val do Ulla de 1850 a 1900: visións desde a prensa.* Henrique Neira Pereira • *O arquivo de música da familia Valladares. A guitarra.* Isabel Rei-Samartim • *A Estrada nos séculos XIII-XVI. Fontes para o estudo da economía e a sociedade.* Javier García Gómez • *Concelleiros na Guerra Civil 1936-1939.* Gisèle Maïssa Rodrigo • *NECROLÓXICA. Luís Ballesteros, o fotógrafo de Vilanova (1916-2018).* Henrique Neira Pereira.

Número 22 (2019)

As escolas de instrución pública e primeira ensinanza da Estrada no século XIX. Javier García Gómez • *O médico de Caborca.* Carlos Viscasillas Vázquez • *Nova contribución á toponimia viaria xacobeá. Un camiño francés que pasaba polo lugar da Estrada.* Juan Andrés Fernández Castro • *Los Reyes Magos en Codeseda: una representación excepcional de la Epifanía en la iglesia de San Xurxo.* María Novoa Fernández • *Catálogo fotográfico dos muíños da parroquia de San Lourenzo de Ouzande.* Toño Barbeito Sanmartín • *Avelino Camba Mato, mestre de obras.* Carmela Sánchez Arines • *No medio de San Miguel hai un carballo das mentiras.* Henrique Neira Pereira • *Don Constantino Neira Baloira.* José M. Bértolo Ballesteros • *A difusión dos números indoarábigos en Galicia.* Henrique Neira Pereira • *O clero parroquial de San Xurxo de Codeseda (1620-2020)* • Luís Manuel Ferro Pego e Damián Porto Rico • *Alguacís, serenos, gardas municipais e policía locais da Estrada nos séculos XIX, XX e XXI.* Luís Manuel Ferro Pego • *Varios documentos medievais referentes a San Breixo de Lamas e Codeseda no tomo do mosteiro de San Xoán da Cova.* Adrián Ares Legaspi.

Número 23 (2020)

O reto demográfico da Estrada: Viva A Estrada viva! Manuel Blanco Desar • *Anos de peste na bisbarra da Estrada. A gripe de 1918.* J.M. Bértolo Ballesteros • *Sobre algunas personas que vivieron en A Estrada y diferentes lugares de su ayuntamiento.* M^ª Isabel Leyes Borrajo • *Las víboras en la medicina antigua: un caso real de aplicación (fallida).* Damián Porto Rico • *Arte románico en A Estrada: San Lourenzo de Ouzande, San Miguel de Moreira y San Xurxo de Codeseda.* María Bastida Rodríguez • *O teléfono en Codeseda no século XX.* Luis Manuel Ferro Pego • *Lumière de nós. Chano Piñeiro ou a teima dun soño (1954-1995).* Francisco Rozados «Rochi» • *Os catálogos de fundición artística. O caso de Alemparte na Estrada.* Carmela Sánchez Arines • *A triste condición dos meniños abandonados. Expósitos na Estrada a mediados do século XVIII.* Juan Andrés Fernández Castro • *El desfiladero de San Xoán da Cova por Ovidio Murguía.* Javier Travieso Mougán • *Mulleres traballando a prol do seu pobo: a Asociación de amas de casa, consumidores e mulleres rurais da Estrada Avelina Valladares.* María Dolores (Noni) Araújo Arias • *Pioneros de la radio en A Estrada.* Juan Pedro Pérez Pérez • *Una Presentación en el Templo en lo alto de la iglesia de San Xurxo de Codeseda.* María Novoa Fernández.

Número 24 (2021)

O pintor Ángel Lemos de los Reyes. Andrés Fernández Sanmartín • *Sobre o viño ullao e a variedade de uvas ullao.* Henrique Neira Pereira • *Cruz Gallástegui Unamuno: o fundador da Misión Biolóxica de Galicia no Pazo de Pousada (Boqueixón).* Manuel Redondo Mella • *Contribución al epistolario de Marcial Valladares: dieciséis cartas cruzadas con Andrés Martínez Salazar.* Carlos Santos Fernández • *A historiografía da Estrada en cifras.* Marcos Borrageros Vilela • *Reconstrucción de las iglesias parroquiales de San Xurxo de Vea y de Santa Baia de Matalobos durante el s. XVIII.* Javier García Gómez • *Codeseda e a Garda Civil.* Luís Manuel Ferro Pego e José Manuel Bértolo Ballesteros • *Desde la parroquia compostelana de Santa María Salomé a la estradense de San Andrés de Souto.* M. Carmen Folgar de la Calle • *A creación da parroquia da Estrada desde a perspectiva das fontes eclesiásticas.* Juan Andrés Fernández Castro • *Os petróglifos da Quenlla dos Carballos na*

Estrada. Un santuario rupestre cunha dedicatoria a Diana na ribeira do Ulla. Colectivo a Rula e Juan Manuel Abascal Palazón • Avelina Valladares, a muller sen rostro. Laura Filloy Martínez • A conciencia do terror: sobre a derradeira carta de Lago Búa. Emilio Francisco Grandío Seoane.

Número 25 (2022)

A Estrada Miscelánea Histórica e Cultural. 25 anos. Juan Andrés Fernández Castro • *A cantiga do rei Afonso x «O Sabio» que fala de Ribadulla.* Henrique Neira Pereira • *Breve xenealoxía de Virxinia e Castelao.* Luís Ferro Pego • *Ampliación da alameda e praza da Constitución da Estrada.* Román Sanín Cortizo • *A Estrada de postal.* Juan Andrés Fernández Castro • *Vida, obra e fazañas de Manuel Blanco Garea, o único ciclista estradense que correu dúas voltas a España e que durmiu baixo as estrelas.* Fernando Cabeza Quiles • *Palabras da hucha da memoria comunal.* Manuel Cabada Castro • *Canteiros, quintos e mozos de cordel: unha visión da emigración de Tabeirós e Montes entre 1741 e 1816 a través dos expedientes de liberdade e solteiría.* Damián Porto Rico • *O deslinde do termo municipal da Estrada no século XIX.* Javier García Gómez • *Tradicións e ritualidade arredor do enganido (anganido, asombramento, tangaraño) nas comarcas de Deza e Tabeirós-Terra de Montes.* Isabel García Fernández e Xoán Carlos García Porral • *José Fernández Caramés, un emigrante estradense.* José M. Bértolo Ballesteros • *Reloxos de torre no concello estradense.* Luis Ferro Pego e Manuel Puente Cabalar • *Fotografías de Felipe Souto.* Felipe Souto • *Peça a Loba, a muller que se converteu en lenda.* Laura Filloy Martínez • *A Estrada. Miscelánea Histórica e Cultural. 1998-2022. Índice de autores, autoras e títulos publicados (números 1-25).* María Carbia Vilar.

Número 26 (2023)

Santa Paterna Gundesíndez, Infanta del Reino Astur-Leonés, madre de obispos, fundadora, abadesa y mentora de santos. Mil años en el Ulla. Carlos Miramontes Seijas • *Campás e campaneiros.* Luis Ferro Pego e Xosé Troiano Carril • *A batalla de Cacheiras, Teo, 23 de abril de 1846.* Guillermo González Raviña • *Dereitos de presentación, rendas, padroado e beneficios de*

san Martiño Pinario e a Universidade de Santiago, sobre varias parroquias da Estrada no século XVI. Javier García Gómez • *Xan da Ulla, un pseudónimo triplo entre o xornalismo e a cultura.* Henrique Neira Pereira • *Cartografía do esquecemento (Serie fotográfica. 2017-2022).* Ariadna Silva Fernández • *A Estrada porta a porta: un achegamento ás portas cocheiras e aos portóns da vila.* Carmen María Sánchez Arines • *O doutor Ramón Amigo Brey.* José Manuel Bértolo Ballesteros • *Gafos, lazarados, negros, xudeus e outras periferias sociais no Antigo Réxime.* Damián Porto Rico • *Esta é como Santa María de Ribela (CSM 304).* Mercedes Brea • *Instantes eternos.* Juan Andrés Fernández Castro • *Jacoba Ozores, la condesita asesina que despreciaba el Valle del Ulla.* Ofelia Rey Castelao.

miscelanea.aestrada.com



Excmo.
Concello da Estrada

